

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР НОМИДАГИ
АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ТАРИХ ВА ИЖТИМОИЙ ФАНЛАР ФАКУЛЬТЕТИ
УМУМИЙ ТАРИХ КАФЕДРАСИ

Қўлёзма ҳуқуқида

4-курс “А” гуруҳи талабаси
БОБОКАРИМОВА МАФТУНАХОН

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ
ВА УНИНГ ЯКУНЛАРИ

5220200 – “Тарих” (минтақалар ва мамлакатлар бўйича) таълим
йўналиши бўйича бакалавр академик даражасини олиш учун ёзилган

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШ

иш раҳбари: катта ўқитувчи Б. Абдуллаев

Андижон – 2014 йил

М У Н Д А Р И Ж А

1. Кириш	3-8
2. I.Боб. Иккинчи жаҳон уруши бошланиши арафасида ҳарбий кучлар нисбати	9-17
1.1. Фашистлар блокадаги давлатларнинг ҳарбий кучлар нисбати	9-12
1.2. Фашизмга қарши блокдаги давлатларнинг ҳарбий кучлар нисбати	12-17
3. II.боб. Урушнинг бошланиши ва тавсифи. Даврлаштирилиши.	18-58
2.1. Урушнинг бошланиши ва тавсифи	18-38
2.2. Урушнинг даврлаштирилиши	38-58
4. III.Боб. Иккинчи жаҳон урушининг асосий жанглари ва урушнинг тугаши. Урушнинг натижалари	59-84
3.1. Иккинчи жаҳон урушининг асосий жанглари ва фашистлар Германиясининг тор-мор қилиниши.....	59-74
3.2. Иккинчи жаҳон урушининг якунлари	74-84
5. Хулоса	85-88
6. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	89-91
7. Иловалар	92

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси истиқлолга эришиши натижасида жамиятимизнинг барча соҳаларда тубдан ўзгаришлар амалга оширилмоқди ва оширилмоқда. Хусусан, Ватанимиз тарихида миллий ватанпарварлик нуктаи назаридан кизиқиш ортмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов «Тарихга муурожаат қилар эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тутишимиз керак. Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халкнинг келажаги ҳам бўлмайди»¹, - деб таъкидлаган. Собиқ шўро салтанати йилларида энг қадимги даврлардан то XX аср охирига қадар бўлган тарихимиз сохталаштирилди. Эндиликда, яъни истиқлол йилларида тарихшунослигимизда бир қатор амалий ишлар амалга оширилди.

Инсоният қадим замонлардан бўён жамоа бўлиб яшаб, жамоаларнинг аста-секин ривожланиши Ер куррасида давлатларнинг пайдо бўлишига олиб келган. Ҳозирги замон дунё харитасига назар солсангиз, унда сайёрамиз қуруқлик майдонининг каттагина қисмини эгаллайдиган улкан давлатлар билан бир қаторда, дунё харитасида, ҳатто, кичкина нуктага тенг майдонни эгалламайдиган, аммо жаҳон ҳамжамятининг тўлақонли аъзоси бўлган, митти давлатлар ҳам мавжуд. Шунингдек, сайёрамизда дунёнинг олтидан бир қисми аҳолиси истиқомат қиладиган Хитой давлати ва ўзининг байроғига, гербига эга, турли рўйхатларда алоҳида маъмурий бирлик сифатида тан олинган, аммо бор-йўғи 48 киши (яъни 9 оила вакиллари) яшайдиган Питкэрн ороли каби ҳудудлар ҳам бор².

Олимларнинг ҳисоб-китобига қараганда, сайёрамиз яралганидан бери Ер юзида 15 миллиард одам яшаб ўтган эмиш. Швейцариялик олимлар ҳисоб-китобига қараганда, инсониятнинг охириги беш юз йиллик ҳаётида юз берган 14000 урушда қарийб 5 миллиард одам ҳалок бўлган.

Инсоният бутун тарихи мобайнида бор-йўғи 292 йилгина урушмай яшаган.

Англия ва Франция ўртасида 1337 йилдан 1453 йилгача, жами 115 йил давом этган уруш жаҳон тарихидаги энг узоқ уруш ҳисобланади.

Ҳозиргача Ер юзида жами 15000 дан ортиқ уруш бўлган, шундан 5700 таси катта урушлар эди, қабилалараро этник урушлар бунга кирмайди. Улар сони XVI асрда 106 та, XVII асрда 231 та, XVIII асрда 703 та бўлса, XIX асрда 730 тага етган. Ўтган XX асрда эса, Иккинчи жаҳон урушигача 882 та, ундан кейин эса 300 дан ортиқ уруш бўлди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёти йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – Б.71.

² Гадоев К. Сайёрамиз мўъжизалари. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – Б.5.

Урушлар оқибатида XVII асрда 3,3 миллион, XVIII асрда 5,4 миллион, XIX асрда 5,7 миллион киши ҳалок бўлди. Ўтган асрдаги Биринчи жаҳон урушида 10 миллион, Иккинчи жаҳон урушида 52 миллион киши қурбон бўлди.

Мутахассисларнинг ҳисобича, Юлий Цезарь давридаги урушларда битта одамни ҳалок қилишга 1 доллар, Наполеон Бонапарт даврида 1000 доллар, Биринчи жаҳон урушида 21000 доллар, Иккинчи жаҳон урушида эса 200000 доллар миқдорида маблағ сарфланган.³

Ҳозирда тарихимизнинг муштамлакачилик давларини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Иккинчи жаҳон уруши давларини ўрганиш ҳам илмий ҳамда амалий аҳамият касб этади.

Иккинчи жаҳон уруши инсоният тарихида энг йирик ва ҳалокатли уруши ҳисобланади. Ушбу урушда 61 давлат у ёки бу даражада иштирок этди. Бу ер юзи аҳолисининг 80% дан зиёди демакдир. Жанговар ҳаракатлар 40 мамлакат ҳудудида бўлиб ўтди. Уруш йиллари 50 миллион киши ҳалок бўлди, 12 миллион дан ортиқ одам ўлим лагерларида ўлдирилди, 95 миллион киши ногирон бўлиб қолди. Урушда иштирок этган давлатларнинг ҳарбий ҳаракатлари 1.117 миллиард долларни ташкил этди.⁴

Иккинчи жаҳон уруши, биринчи жаҳон уруши сингари дунёни таъсир доираларига бўлиб олиш учун курашдан келиб чиқди. Буюк Британия Франция, АҚШ каби биринчи жаҳон уруши ғолиблари бўлган давлатлар ва биринчи жаҳон уруши натижаларига кўра ўзларини камситилган, манфаатларини поймол қилинган деб ҳисоблаган Германия, Италия, Япониялар ўртасидаги зиддиятлар бу урушни келтириб чиқарди. XX асрнинг 30-йилларида Германия, Италия ва Япония иқтисодий жиҳатдан улкан ютуқларга эришиб, дунёни бўлиб олишга даъво қилиш учун шарт-шароитлар етилди, деб ҳисоблашди. Германия жаҳонга ҳукмронлик қилиш учун даъво қилди. Италия Болқон ярим ороли, Шарқий Африка, Яқин ва Ўрта Шарқни бўйсундиришга интилди, Япония Тинч океанида, Осиёда то Урал тоғигача бўлган ҳудудда ҳукмронлик қилишни режалаштирди.

"Иккинчи жаҳон урушига қандай қаралмасин, бу уруш қайси ғоя остида ва кимнинг изми билан олиб борилган бўлмасин, - деб таъкидлайди Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов, - ўз Ватани, эл-юртининг ёруғ келажаги, беғубор осмони учун жанг

³ Зукколар китоби / Аҳмад Муҳаммад Турсун. – Т.: Муҳаррир, 2010. – Б.41.

⁴ Великая Отечественная война 1941 — 1945. Энциклопедия под ред. М. М. Козлова. — М.: Советская энциклопедия, 1985. — С.15.

майдонларида халок бўлганларни, ўз умрларини бевақт хазон қилган инсонларни доимо ёдда сақлаймиз".⁵

Ўзликни англаш - энг аввало, ўтмишни ўрганишда, тарихга эҳтиёж сезишдан бошланади. Дарҳақиқат ўзини англаётган, ўзини тушунаётган ҳар бир инсон ўз аجدодлари кимлар бўлгани, ота-боболари нима билан шуғулланишгани ва қандай ҳаёт кечиришганини билиб олишга интилади.

Президентимиз таъкидлаганидек, "... яқин вақтларгача ижтимоий фанлар аслида сиёсат манфаатларига хизмат қилар эди. Бу эса илмий тадқиқотлар мавзусини белгилашга, бу тадқиқотларнинг доираси, характери ва йўналишларига, жамиятшунос олимларнинг дунёқараши ва методология йўл-йўриқларига ўз тамғасини босди."⁶

Биз ўрганишни ўз олдимизга мақсад қилиб олган мавзу, яъни "Иккинчи жаҳон уруши ва унинг яқунлари" мавзусини тадқиқ қилиш орқали жаҳон уруши арафасида дунёдаги халқаро вазият қай тарзда ўзгарди, ўзаро кучлар нисбати нима сабабдан ўзгарди, нима сабабдан жаҳон уруши келиб чиқди, урушнинг бошланишига асосан қайси давлатлар ва шахслар сабабчи бўлганлиги, урушнинг қай тарзда бошланганлиги ва унинг даврлаштирилиши, урушнинг асосий жанглари, урушнинг тугаши ва унинг оқибатларини далил-исботлар орқали баён қилиб, мавзунинг долзарблигини очиб бериш мумкин.

Мавзунинг ўрганилиш даражаси. Биз ўрганишни ўз олдимизга мақсад қилиб олган мавзу, яъни иккинчи жаҳон уруши ва унинг яқунлари мавзусига кўплаб тарихчилар томонидан ҳам жуда кўплаб мурожаат қилинганлиги маълум.⁷ Масалан, тарихчи-олимларнинг айнан шу давр тарихи билан шуғулланганлигини мен интернет тармоғидаги мавзуга доир сайтлардан билиб олдим ва битирув малакавий ишимни тайёрлаш жараёнида ўша сайтлардан кенг фойдаланишга ҳаракат қилдим.

Ишнинг мақсад ва вазифалари. Ҳар бир инсон бирон бир ишга киришса, инсон ўша олиб борётган ишга нисбатан ўз олдига мақсад ва вазифалар қўйиб олади. Жумладан, мени урушлар тарихига қизиқишим туфайли иккинчи жаҳон уруши

⁵ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. - Т.: Ўзбекистон, 1996. - Б.81.

⁶ Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. - Т.: Ўзбекистон. 2011. - 88 бет.

⁷ Мальков В.Л. (Рузвельт Ф. Проблемы внутренней политики и дипломатии. М., 1988). Мухин А.И. (Австрия. М., 1979). Смирнов В.П. (Новейшая история Франции. М., 1979). Трухановский В.Г. (Уистон Черчилль. М., 1977). Уткин А.И. (Дипломатия Вудро Вильсона. М., 1989). Л.И.Гольман (История Ирландии. Отв. Ред. Л.И.Гольман. М., Наука, 1980). А.З.Манфред (История Франции. Под рук. А.З.Манфреда в 3-х томах М., Наука, 1972-1973). Розалиев Ю.Н. Новая и новейшая история стран Азии и Африки. М., Наука, 1987.). Яковлев Н.Н.(Ф.Д.Рузвельт Человек и Политик. М. 2005). Язьков Е.Ф. (История стран Европы и Америки в новейшее время. 1918-1949 гг. М., 2000). Нуридинов З.Р. (Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи (1939-1971). Т., 1976). Е. Жуков (Международные отношения на Дальнем Востоке (1870—1949). Изд. 2, испр. и доп. Под ред. проф. Е. Жукова. - М.: 1956).

бошланиши тарихини ва ўша даврдаги давлатларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий соҳадаги олиб борган ишларини, урушнинг бошланиши ва бориши, унинг якунларини имкон қадар ўрганишни ўз олдига мақсад қилиб қўйдим.

Ишнинг хронологияси. Битирув малакавий ишнинг хронологик даври 1939-1945 йиллардан иборатдир. Бунга сабаб айнан 1939 йилдан бошланган иккинчи жаҳон уруши 1945 йилга келиб якунланди.

Иккинчи жаҳон уруши 5 даврга бўлиб ўрганилади:

Биринчи давр-(1939 йилнинг 1 сентябри-1941 йилнинг 22 юни) Ғарбий Европа давлатларининг мағлубиятга учраши, кучлар нисбатининг фашизм фойдасига ўзгариши билан, характерланади.

Иккинчи давр - (1941 йил 22 июн - 1942 йил 19 ноябр) Яшин тезлигида уруш олиб бориш режасининг барбод бўлиши, Антифашистик коалициянинг тузилиши ва 2-жаҳон урушида туб бурилишининг бошланиши билан характерланади.

Учинчи давр - (1942 йил 19 ноябр - 1943 йил охири) Стратегик ташаббуснинг тўла Совет Иттифоқига ўтиши ва урушда туб бурилишнинг юз бериши билан характерланади.

Тўртинчи давр - (1944 йил январ - 1945 йил 9 май). Германиянинг, унинг Европадаги иттифоқчиларининг тор-мор қилиниши ва таслим бўлиши билан характерланади.

Бешинчи давр - (1945 йил 9 май - 1945 йил 2 сентябр). Милитаристик Япониянинг тор-мор қилиниши билан характерланади.⁸

Тадқиқотнинг объекти ва предмети. Тадқиқотнинг назарий асосини Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари ташкил қилади. Мазкур тадқиқот иши 1939 йилдан 1945 йилгача бўлган даврни ўз ичига олганлиги сабабли асосий эътибор ўша даврга оид нашрдан чиққан адабиётлар, мақолалар, илмий ишлар ва шу кабиларга қаратилган.⁹

Битирув малакавий ишнинг илмий янгилиги. Биз ўрганишни ўз олдига мақсад қилиб олган мавзу, яъни “Иккинчи жаҳон уруши ва унинг якунлари” мавзуга кўплаб тарихчилар томонидан жуда кўплаб мурожаат

⁸ Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи (1939-1971). - Т.: 1976. – Б.9-10.

⁹ Всемирная история в 12-ти томах М., Политиздат. 1960., История новейшего времени стран Европы и Америки (1918-1945). Под ред. Проф. Е.Ф.Язькова, М., 1969., История стран Азии и Африки в новейшее время. М., Наука. 1976., Новейшая история стран зарубежного Востока. М., Восточная литература. 1957., Новейшая история стран зарубежной Азии и Африки. Л., Наука, 1983., История США в 4-х томах М., Наука, 1980-1987., История Италии в 3-х томах М., Наука, 1970-1971., История дипломатии в 5-ти томах М., Наука, 1959-1060., Новейшая история Китая. 1917-1970 гг. М., Наука, 1972., Новейшая история Китая. 1928-1943 гг. М., Наука, 1984., История Китая с древнейших времен до наших дней. М., Наука, 1974., История национально-освободительной борьбы народов Африки в новейшее время. М., Наука. 1978.

қилинганлиги маълум. Ушбу битирув малакавий ишимизни тайёрлаш жараёнида, биз кўпроқ манбаларга, хрестоматик асарларга ва Интернет сайтларидан олинган маълумотларга таянган ҳолда воқеа-ходисаларни қиёсий таҳлил асосида ёритишга ҳаракат қилдик.

Ишнинг амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти шундаки, жаҳон тарихидаги бу қисқа давр тарихи, ундаги рўй берган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ўзгаришлар, турли хил назарияларнинг вужудга келишини, уларнинг сабаб ва моҳиятини чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш орқали тарих янги-янги маълумотлар олиб келади. Битирув малакавий ишининг натижасига кўра, баён этилган фактик материаллар ва илмий хулосалардан Тарих ва ижтимоий фанлар факультети “Тарих” таълим йўналиши 4-курс талабалари учун ўтиладиган “Жаҳон тарихи (Энг янги тарих)” фанидан маъруза ва семинар машғулотида, талабаларнинг мустақил ва курс ишларини тайёрлашларида, тўғарак ишларини олиб боришда манба бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Битирув малакавий ишининг тузилиши. Ушбу битирув малакавий иши ташкилий тузилиш жиҳатидан кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат. Битирув малакавий ишининг умумий ҳажми электрон вариантда иловалардан ташқари 92 бетни ташкил этади.

1.БОБ. ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ БОШЛАНИШИ АРАФАСИДА ҲАРБИЙ КУЧЛАР НИСБАТИ

1.1. Фашистлар блокадаги давлатларнинг ҳарбий кучлар нисбати

Иккинчи жаҳон уруши яқинлашган сари Гитлер Германиясининг урушга зўр бериб тайерланганлигини кўрамиз.1939 йилнинг 30 августида Гитлер империяни ҳимоя қилиш бўйича министрлар кенгашини тузиш тўғрисида декрет чиқарди. Янги ҳарбий кабинетнинг қўлига уруш вазиятида бутун мамлакатнинг тақдири топширилди. Унга доимий аъзолар этиб, Геринг (раис), Гесс (портфелсиз министр), Функ (иқтисод министри), Фрик (ички ишлар министри), Даммерс (империя канцелярияси бошлиғи) ва Кейтеллар (қуролли кучлар бош қўмондонлиги штаби бошлиғи) киритилди.

Фашистик диктатура фаолиятида айниқса, миллий-социалистик партия катта рол ўйнади. Бу партиянинг аъзолари Гитлерга қуйидагича қасамёд қилардилар: «Мен бузилмас садоқат билан Адолф Гитлерга сўзсиз итоат етишга қасамёд қиламан».

Фашистик партия мамлакатда бир қатор ташкилотларнинг ва уюшмаларнинг устидан раҳбарлик қиларди. Жумладан, штурмчи (СА) ва соқчи қўриқчи (СС) отрядлар, автомобилларнинг миллий-социалистик иттифоқини, гитлерчи ёшлар ташкилоти, немис талабалари ва дотсентларининг миллий-социалистик иттифоқи, хотин-қизларнинг миллий-социалистик жамияти ва бошқа шунга ўхшаган ўнлаб ташкилотларнинг устидан назорат қилар эди. Гитлернинг 1937 йил охиридаги баёнотига қараганда миллий-социалистик партиянинг аъзолари унга бўйсунган ташкилотлар, жамиятлар ва иттифокларнинг аъзолари билан бирга 25 миллион кишига етган эди.

Қуролланиш учун жуда катта маблағ ва ишчи кучи керак эди. Шунинг учун 1933-1939 йилларда ҳарбий харажатларга Рейхстагда Гитлернинг айтган сўзига қараганда 90 миллиард марка маблағ сарфланган. Ғарбий Германиялик молия ишлари мутахассиси Ф.Федераунинг маълумотига қараганда 1933-1939 йилларда ҳарбий харажатларга 60 миллиард марка маблағ сарфланган.

1939 йилнинг июнида Германиянинг ҳарбий саноатида (Австрия ва Судет билан бирга) 2 миллион 400 минг киши фаолият кўрсатар, бу эса ишчиларининг 21,9%ини ташкил этарди.

Ғарбий Германиядаги иқтисодий тадқиқотлар илмий-текшириш институтининг маълумотларига қараганда, 1933-1940 йилларда ҳарбий саноат 10 марта, самолётсозлик 23 марта ўсди. Лекин барибир, 1939 йилда Германиянинг ҳарбий саноатида 631 минг ишчи кучи етишмасди. Шунинг учун империянинг меҳнат министрлиги ишга яроқлилар ҳисобини олиб чиқди ва 1939 йилнинг 23 июнида аҳолини ёппасига сафарбар қилиш масаласини кўрди. Империянинг меҳнат министри Гитлерга ахборот бериб, мамлакатда 43,5 миллион ишга яроқли киши борлигини маълум қилди ва шулардан вермахтда (қуролли кучларда) 7 миллион еркак ва 250 минг аёлни, иқтисодиётда ва бошқа соҳаларда 19,2 миллион еркак ва 17,1 миллион аёлни ишлатиш мумкинлиги тўғрисида кўрсатмалар берилди. Шунга ўхшаш барча уринишларга қарамай, Германиянинг молиявий аҳволи уруш арафасида оғир аҳволда эди. Унинг ташқи қарзи 60 миллиард маркани ташкил этар эди.

Германия урушга тайёрланар экан, айниқса, ўзининг қуруқликдаги қўшинлари қудратини оширишга ҳаракат қилди.

Уруш бошланиши арафасида Германияда пиёда қўшинларда 2 миллион 700 минг киши, заҳира армияда эса 1 миллион киши бор эди. Офицерлар корпуси 70524 кишини ташкил етиб, шундан 21 минг 768 киши сафда, 48 минг 756 киши заҳирада эди.

Германияда ҳарбий ҳаво кучларини кучайтиришга ҳам катта эътибор берилди. Уруш бошланган вақтда Германияда 4093 та самолёт бўлиб, 3646 таси жанговор ҳолатда эди, шундан 1176 таси бомбардимончи (Хе-111, До-17, Ю-88), 517 та шўнғувчи бомбардимончи Ю-87, 408 та қирувчи бомбардимончи Те-110; 771 та қирувчи самолёт, 40 та штурмчи самолёт; 613 та разведкачи самолёт; 552 та транспорт-самолёт ва 16 та гидросамолёт бор эди. 1939 йил августида ҳарбий-ҳаво кучларида 373 минг киши бўлиб, шундан авиация ва ҳаво-десанти қўшинларида 208 минг киши, зенит артиллерия қўшинларида 107 минг киши ва ҳаво-алоқа қўшинларида 58 минг киши бор эди. Шулардан 20 минг киши учувчилар эди. Офицерлар сони ҳарбий ҳаво кучларида 1939 йили июнида 12 минг кишидан 1939 йил августига келиб 15 минг кишига етди.¹⁰

Уруш бошланганда Германиянинг ҳарбий денгиз кучларидаги тайёргарлик даражаси анча паст эди. Масалан: у Англия флотидан 7 марта, Франция флотидан 3 марта паст даражада эди. Адмирал Дениц айтганидек, «Германия 1939 йилнинг ёзида Англия денгиз флотига қарши тура оладиган даражада кучга ега бўлган ҳарбий денгиз флотига эга эмас эди».

Уруш бошланганда Германиянинг ҳарбий денгиз флотида 150 минг 557 та киши ва 107 та ҳарбий кема бор эди. Шундан 2 та линкор, 2 та оғир ва 6 енгил крейсер (тез юрар катта ҳарбий кема), 3 та «корманнох» крейсер, 37 та мина ташувчи ва жойлаштирувчи кема, 57 та сув ости кемаси бор эди.

Италиянинг қуrolли кучлари ҳам уч хил бўлиб, пиёда, ҳарбий ҳаво, ҳарбий денгиз кучларидан иборат эди. 1939 йил ёзида Италиянинг қуrolли кучларида ҳаммаси бўлиб, 1 миллион 753 минг киши бор эди.

Қуруқликдаги қўшинлар 88 та дивизиядан иборат бўлиб, булардан 450 минг киши жанговор ҳолатга келтирилган эди.

Италиянинг ҳарбий ҳаво кучларида уруш арафасида 2802 та ҳарбий самолёти бўлиб, шундан 2132 таси уруш фронтларида эди.

Италиянинг ҳарбий денгиз кучлари қудрат жиҳатидан Англия ва Франциядан кейин дунёда 3-чи ўринда турарди. Сув ости кемалари бўйича (105 та) дунёда 1-чи ўринда турарди.

Уруш бошланганда Италия денгиз флотида 4 линкор, 22 та крейсер, 128 та эсминец ва мина ташувчи, 105 та сув ости кемаси бор эди.

¹⁰ <http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/chapter>

Япониянинг куруқликдаги қўшинларида 1939 йил мартида 1 миллион 240 минг киши бор эди. Жанговор ҳарбий дивизиялар сони 40 та эди. Ҳар бир дивизияда 13-16 минг киши бўлган. 1000 та самолёти бўлиб, 44 минг киши жалб қилинганди.

Ҳарбий денгиз флотида 1939 йилнинг охирида 10 та линкор, 6 та авианосец 396 та самолёти билан, 35 та крейсер, 121 та миноносец ва 56 та сув ости кемаси бор эди.¹¹

1.2. Фашизмга қарши блокдаги давлатларнинг ҳарбий кучлар нисбати

1939 йилнинг март-май ойларида сўнгра август ойида Англия ва Франциянинг ҳарбий бош штаблари агар Европада уруш бўлиб қолса биргалашиб ҳаракат қилиш тўғрисида келишиб олдилар. Унда Англия ва Франциянинг қуролли кучлари уруш бўлиб қолган тақдирда бир қўмондонлик остида ҳарбий ҳаракатларни ва операциаларни биргаликда олиб борадилар дейилганди. Келишувга мувофиқ Англия қўмондонлиги ҳарбий денгиз флотида ва авиация қўшинларида дастлабки кундан бошлаб фаоллик кўрсатади, ҳамда Францияга 4 та пиеда дивизиясини юборади дейилганди. Франция эса куруқликдаги қўшинларнинг асосий қисмини (100 та дивизия) Европа уруши театрига ташлашни ўз зиммасига олди. Шунинг учун ҳам куруқликдаги қўшинларга қўмондонлик Франция зиммасида бўлиб, Англиянинг экспедицион қўшинлари унга бўйсунадиган бўлди.

1939 йилнинг майида Англия-Польша ва Франция-Польша ўртасида ҳарбий музокаралар бўлиб, Польшага ёрдам кўрсатиш масалалари кўрилди. 1939 йилнинг 25 августида имзоланган Англия-Польша ўртасидаги ўзаро ёрдам шартномаси, 4 сентябрда имзоланган Франция-Польша шартномаси Польшанинг Англия-Франция коалициясига расмий равишда қўшилганлигини билдирди. Белгия ва Голландия бетарафлик позициясида турдилар.

1939 йилнинг апрелида Англия билан Франция шундай келишиб олдиларки, «Агар душман Голландия ва Белгияга бостириб кирса, Англия билан Франция душманининг хужумини тўхтатишга ҳаракат қилади ва ўзларининг илгарилаб бориш фронтини тузадилар».¹²

Агар Италия Шимолий Африкада ҳарбий ҳаракатлар бошласа, Европадаги «муваффақиятли мудофаа тактикасига» зарар етказмай қарши операциялар ўтказадилар дейилганди.

¹¹ Великая Отечественная война 1941 — 1945. Энциклопедия под ред. М. М. Козлова. — М.: Советская энциклопедия, 1985. — С.56.

¹² Смирнов В.П. Новейшая история Франции.- М.: 1979.-С.89.

Англиянинг қуrollи кучлари асосан қуруқликдаги қўшинлари, ҳарбий ҳаво қўшинлари ва ҳарбий денгиз қўшинларидан иборат қилиб тузилганди. Доимий ҳарбий қўшинлар 18 ёшдан 25 ёшгача бўлган кўнгиллилардан иборат бўлди. Қуrollи қўшинлар бош қўмондони расмий равишда қирол ҳисобланиб, амалда унга премьер-министр бош қўмондонлик қилди.

1939 йилнинг июлида метрополияда мажбурий ҳарбий хизмат тўғрисида қонун қабул қилинди, унга мувофиқ 20 ёшга етган ҳар бир эркак 6 ой давомида доимий армияда хизмат қилиши мажбур қилиб қўйилди, кейин эса 3,5 йил давомида ҳудудий қўшин таркибида хизмат қиладиган бўлди.

Иккинчи жаҳон уруши бошида Англиянинг ҳарбий-денгиз флотида 7 та авианосец, 79 та крейсер, 184 та есминец, 45 та тральщик (денгиздаги миналарни топиб зарарсизлантиради) ва қирғоқ қўриқчилари кемалари, 58 та сув ости кемаси бор эди. Қирғоқ қўмондонлиги авиациясида 232 та жанговор самолёт бўлиб, улар 17 ескадрилияга бирлашганди. 490 та самолёт эса захирада турарди.

Уруш бошида Англиянинг ҳарбий ҳаво кучларида 1456 та жанговор самолёт бўлиб, шулардан 536 таси бомбардимончи самолётлар эди. 2000 та самолёт эса захирада турарди. Бундан ташқари, Англиянинг мустамлака ва доминионларида ҳам 435 та самолёт бор эди.

Англиянинг қуруқликдаги қўшинлари 2 қисмга бўлинганди: Метрополиядаги ва Метрополиядан ташқаридаги ҳудудий қўшинларга бўлинди. Уруш бошланган вақтда Англия 9 та доимий ва 16 та ҳудудий дивизияга, 8 та пиеда, 2 та отлик, 9 та танк бригадаларига эга эди.

Франциянинг ҳам қуrollи қўшинлари уч қисмга: қуруқликдаги, ҳарбий-ҳаво ва ҳарбий-денгиз қисмларига бўлинарди.

Мамлакатда 20 та ҳарбий округ бўлиб, ҳар бирида 1-2 ҳаракатдаги дивизиялар бор эди. Агар уруш бўлиб қолса, сафарбарлик режасига кўра ушбу қўшилмаларнинг базасида 80-100 та дивизияларни тузиш кўзда тутилганди. Франция қуrollи қўшинларида 1939 йилга келиб 1 миллион. киши хизмат қиларди. Уруш ҳолати бўлиб қолса, 6 миллионга яқиндаги кишини сафарбар қилиш мумкин эди.

1 миллион армиядан қуруқликдаги қўшинларда 865 минг, (550 минги метрополияда, 199 минги экспедицион армия ва 116 минги калонияларда тузилган эди) ҳарбий ҳаво қўшинларида 50 минг ва ҳарбий-денгиз қўшинларида 90 минг киши бор эди.

1939 йил август охирига келиб, қўшимча чакириқлардан кейин қўшинлар сони 2 миллион. 674 минг кишига етди. Шундан 2 миллион. 438 минги қуруқликдаги 110 минги ҳарбий-ҳаво, 126 минги ҳарбий-денгиз қўшинларида эди.

Мавжуд Франция армияси техник жиҳозланиши ва ҳарбий моҳарати жиҳатидан анча қолоқ эди.

Ҳарбий ҳаво қўшинларида 3335 самолёт бўлиб, шундан 36%ни қирувчи самолётлар ташкил қиларди. 25%ни разведкачи, 39%ни бомбардимончи самолётлар ташкил қиларди.

Франция ҳарбий-денгиз флоти 4-чи ўринда турарди ва унинг таркибида 7 та линия кемаси, 1 та авианосец, 19 та крейсер, 32 та эскадрон мина ташувчи кема, 38 та мина ташувчи кема, 20 та тралшиқлар ва 77 та сув ости кемаси бор эди.¹³

Уруш арафасида Франция юқорида кўрсатилганидек салмоқли ҳарбий кучга эга эди, бироқ агрессорни шарққа, яъни СССРга йўналтириб юбориш учун олиб борилган сиёсат ва ўнг кучларнинг француз миллатига нисбатан хиёнаткорона сиёсат юритиши, мамлакатни урушга тайёрлаб боришнинг қониқарсиз олиб борилиши Францияни 1940 йилги фожиага олиб келди.

АҚШнинг қуролли кучлари қуруқликдаги қўшинларга ва ҳарбий-денгиз қўшинларига бўлинарди. Ҳарбий-ҳаво кучлари ва қуруқликдаги қўшинлар таркибига кирарди.

АҚШ қўшинларининг сони 1939 йилда 544 минг 700 кишини ташкил етиб, 190 минг киши доимий армияда, 200 минг киши миллий гвардияда ва 154,7 минг киши ҳарбий-денгиз қўшинларида хизмат қиларди.

АҚШнинг ҳарбий доктринасига мувофиқ, ҳарбий-денгиз қўшинларини такомиллаштиришга, уни янги замонавий кемалар ва авианосецлар билан жиҳозлашга кўпроқ эътибор қаратилди. Уруш бошланган вақтда АҚШнинг ҳарбий-денгиз қўшинларида 300 дан ортиқ жанговор кемалар бўлиб, шундан 15 таси линия кемалари, 5 таси авианосец, 36 таси крейсерлар, 181 таси эсминец, 99 таси сув ости кемалари, 7 таси канонер (бир нечта ўрта калибрли тўплар билан қуролланган кичик кема) кемаси ва 26 таси мина топувчи тралшиқ (денгиздаги миналарни топадиган ва зарарсизлантирадиган) кемалардан иборат эди. Ҳарбий денгиз кучлари таркибида 300 та жанговор самолётлар ҳам бор эди.

Ҳарбий-денгиз кучларининг асосий қисми Атлантика океанининг қирғоғидаги Норфолкда, Тинч океан қирғоғидаги Сан-Диегода ва Гавай оролларидаги Пёрл-Харборда жойлаштирилган эди.

Қуруқликдаги қўшинлар таркибига кирган ҳарбий-ҳаво кучларида 1939 йили 1576 та жанговор самолёт бор эди. Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан самолётсозликка катта маблағ ажратилди ва қисқа вақт ичида ҳарбий самолётлар сони 2 ҳисса ошди.

¹³ Смирнов В.П. Новейшая история Франции.- М.: 1979.-С.95.

Тезкорлик билан Панамада, Аляскада, Пуерто-Рикада ва Гавай оролларида ҳарбий ҳаво базалари қурилди.

Польшанинг қуrolли кучлари: қуруқликдаги қўшинлар ва ҳарбий - денгиз қўшинларига бўлинган эди.

1939 йил 1 июнда Польшанинг қуrolли кучлари 439 минг 718 кишидан иборат бўлиб, шундан 418 минг 474 киши қуруқликдаги қўшинларда, 12 минг 170 киши авиацияда ва 9074 киши ҳарбий-денгиз қўшинларида хизмат қиларди. Заҳира армияда 1 миллион 500 минг киши бор эди. Армиянинг асосий қисмини (70% ни) деҳқонлар ташкил етарди. Армиянинг 30-40% гачасини майда миллатларнинг (украинлар, белоруслар, литваликлар ва бошқаларнинг) вакиллари ташкил етарди. Армиянинг ташкилотчиси ва раҳбар кучи-офицерлар ва унтер-офицерларнинг ҳаммаси ҳукмрон миллат вакилларидан эди.

1939 йил июлида Польша қуrolли кучларида ҳаммаси бўлиб, 887 та енгил танк ва танкеткалар, 100 та зирҳли автомобил, 10 та зирҳли поезд бор эди. 824 та ҳарбий самолёт бўлиб, 6 та авиация полкига, 2 та алоҳида енгил самолётларда учадиган батальонга, 2 та денгиз-ҳаво кучлари дивизиясига бўлинган эди.¹⁴

Ҳарбий-денгиз кучлари ҳарбий флотга ва қирғоқ соқчилиги қисмларига бўлиниб, унинг таркибига 4 та эскадрилья мина ташувчи кема, 5 та сув ости кемаси, мина қўювчи заградител (мина, сим ва ҳоказодан тўсиқ қуювчи ҳарбий кема) 6 та тральшик ва қирғоқ қўрувчи 8 та батальон кирган эди. Польшанинг қуrolли кучлари кўпгина соҳалар бўйича 1914 йилги даражада турарди. Армияни такомиллаштириш иши секинлик билан борди. Умумий сафарбарлик фақат 1939 йилнинг 31 августидан эълон қилинди. 1939 йилнинг 1 сентабри эрталаб Польша қуйидаги ҳарбий кучларга эга эди: 21 та пиёда дивизия, 3 та заҳира дивизия, маторлаштирилган бригада, 8 та кавалерия бригадаси, 3 та тоғ-ўқчи бригадаси, 56 та миллий мудофаа батальонлари ва чегара қўшинлари қисмлари ҳамда денгиз қирғоқларини қўриқловчи соқчи қисмларга эга эди. Биринчи оператив эшелонда 840 минг солдат бор эди.¹⁵

Польша кўпроқ Англия ва Франциянинг мадад беришига таянарди, аммо у ўйлагандай бўлиб чиқмади ва Германия томонидан бўлган кучли зарбага бардош беролмади.

¹⁴ <http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/chapter>

¹⁵ <http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/chapter>

2.БОБ. УРУШНИНГ БОШЛАНИШИ ВА ТАВСИФИ. ДАВРЛАШТИРИЛИШИ

2.1. Урушнинг бошланиши ва тавсифи

Иккинчи жаҳон урушини гитлерчилар Германияси бошчилигида тажовузкор гуруҳга бирлашган давлатлар тайёрлашди ва ўт олдиришди. Ўз навбатида бу муносабатлар Версаль тизимида бориб тақалар, у эса биринчи жаҳон урушида ғалаба қилган ва Германияни хўрланган ҳолатга тушириб қўйган мустабид давлатларнинг ҳукмронлик сиёсати билан боғлиқ эди. Ўшандаёқ Германияда қасос олиш ғояси пайдо бўлишга шароит яратилган ва Европа марказида милитаризм ўчоғи пайдо бўлган эди.

Германия империализми янги моддий-техника базасига таянган ҳолда ўзининг ҳарбий-иқтисодий пойдеворини қайта қурди ва кенгайтирди, бу борада унга ғарб мамлакатларининг йирик саноат концернлари ва банклари мадад берди. Германияда ва у билан иттифоқчи бўлган давлатлар Италия ҳамда Японияда террорчилик диктатураси тантана қилиб, ирқчилик ва шовинизм кучайиб бораётган эди.

«Иккинчи тоифадаги» халқларни кириб ташлаш ва йўқотиш сари йўналтирилган гитлерчилар «рейх»нинг босқинчилик дастурида Польшани дунё сиёсий харитасидан йўқ қилиш, Францияни тор-мор этиш, Англияни қитъада сиқиб қўйиш, Европа хом ашёсига эга бўлиш, кейин эса Шарққа юриш қилиб Совет Иттифоқини йўқотиш ва унинг ерларини эгаллаб «янги ҳаётий зарур ҳудуд»ларни қўлга киритиш каби мақсадлар ётар эди. Россиянинг иқтисодий бойликлари устидан назорат ўрнатгач, Германия навбатдаги босқинчиликни бошлашни ўйлар, немис монополияси ҳукмронлигини Осиё, Африка ва Американинг бепоён ҳудудларига ёйишни мўлжалларди. Гитлерчилар Германияси ва унинг иттифоқчилари томонидан бошланган уруш бошидан охиригача империалистик, босқинчилик ва адолатсизликдан иборат бўлган уруш эди.

Англия ва Франциянинг буржуа-демократик режимдаги ҳукуматлари ғарб жамиятининг анъанавий кадриятларини сақлашни ёқлашса-да нацизмнинг умумбашариятга солаётган хавф-хатарини тушуниб етмасдилар. Улар Германия ва Япониянинг Совет Иттифоқи билан тўқнашуви натижасида уларнинг ҳолдан тойиб, кучсизланишига рўй-рост ишонардилар. Аммо улар фашизм ва милитаризмни йўқ қилишни ҳаёлига ҳам келтирмас эдилар. Инглиз ва француз арбоблари Совет Иттифоқига ишончсизлик билан қараб Германия ҳукуматининг нацистик сиёсати билан Сталиннинг якка ҳукмронликка асосланган тоталитар сиёсатини бир поғонага қўярдилар. Ғарб давлатлари ҳукуматларининг уруш арафаси ва бошланиши пайтидаги ҳатти-ҳаракатлари бу мамлакатларнинг халқларига катта зарар етказди.

1939 йил 31 август куни кечкурун қуролланган ССчилар бир гуруҳи ўша даврда Польша билан чегарадош ҳисобланган немис шаҳри Глейвитс (Гливице) радиостанцияси жойлашган бинога бостириб кирди. Микрофон олдида бир қанча ўқ отганларидан сўнг, Германиянинг Польшага ҳужум қилишга мурожаати поляк тилида ўқилди. Шунга ўхшаш сунъий иғволар немис ва поляк чегараларининг бир қанча участкаларида ҳам уюштирилди. «Ишончли» бўлиши учун ССчилар поляк ҳарбий кийими кийгизилган кишиларни отиб ташлади. Бу кишилар соқчилар томонидан концлагерлардан олиб келинган поляк маҳбуслари эди. Тез орада Германия радиостанциялари, поляк ҳарбийларнинг немис чегараларига ҳужум қилганлиги тўғрисидаги шошилинч хабар тарқатилди. Ашёвий далил сифатидан отиб ташланган «поляк ҳарбийлари» кўрсатилди.

Орадан кўп ўтмай Оберзалсбергда Гитлер ўз генераллари билан бўлган суҳбатида сурбетларча шундай деб баёнот берди: «Мен урушни бошлаш учун мафкуравий сабаб топиб бераман. Бу сабаб ҳақиқатга тўғри келадими ёки йўқми, бунинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Голибдан эса унинг гапи тўғри ёки нотўғрилигини сўрашмайди». Шундай

қилиб бу сунъий игволар Гитлер учун баҳона бўлиб хизмат қилди. Англия ва Франциянинг Польшага ҳеч қандай ёрдам бермаслигига ишонган Германия 1939 йил 31 августда Данцигда ҳарбий тўнтариш қилди.

1939 йилнинг 1 сентабри соат 4 дан 45 минут ўтганда немис-фашист авиацияси Польшанинг аэродромларини, барча алоқа нуқталарини иқтисодий ва маъмурий марказларини қаттиқ бомбардимон қилди. Қуруқликдаги қўшинлари Шимолдан Шарқий Пруссия орқали, Ғарбдан Шарқий Германия орқали ва Жанубдан Словакия орқали Польша худудига бостириб кирди. Германиянинг линкори «Шлезвиг-Гольштейн» олдиндан Польша қирғоқларига яқинлашиб келган эди ва у Вастерплатт ярим оролига қаратиб ўт очди. Германиянинг Польшага ҳужум қилиши билан 2-чи жаҳон уруши бошланиб кетди. Германия ташвиқоти «уруш Польшанинг айби билан, яъни еркин шаҳар Данцигни Германияга бермаганлиги учун, у ердан Шарқий Пруссияга ўтиш учун магистрал автомобил йўли ва тор изли темир йўл қуришга рухсат бермаганлиги учун бошланди» деб фашизм агрессиясини оқлашга ва ҳаспўшлашга зўр бериб уринди. Ҳақиқатда эса, уруш Данциг учун бошланмагани, бундан кўзланган мақсад фашистик Германиянинг узоқ-узоқларга бориб тақаладиган сиёсий ва ҳарбий стратегик режаларини амалга ошириш эди.

«Ғап Данциг устида эмас, бизнинг ҳаётий манфаатларимиз бўлган Германия чегарасини кенгайтириш ва таъминлаш устида кетмоқда, ғап Болтиқ масаласини ҳал қилиш устида кетмоқда», - деб айтган эди Гитлер.

1939 йилнинг 1-сентабрида Чемберлен ва Даладье ҳукуматлари Англия, Франция, Германия, Италия ва Польша вакиллари ишпирокида конференция чақиришга келишиб олдилар ва Версаль шартномасини қайта кўриб чиқишга рози эканликларини Гитлерга билдирдилар. Англия ва Франция ҳукуматлари чақирилажак конференцияда Германияга ён беришга рози эканликларини билдирдилар. Бу сафар улар Польша ҳисобига ён беришни ва шу йўл билан ўзларига бўладиган хавфнинг олдини олмақчи бўлдилар. Бироқ, буларнинг бу сафарги уринишлари бефойда кетди. Гитлер бунга рози бўлмади. Гитлер ўз иттифоқчиларига Чемберлен ҳақида гапириб: «Бу «соябонли одам» менинг ҳузуримга Берхтесгаденга келишга журъат қилиб кўрсин, мен уни орқасига тепки бериб зинапоядан тушуриб юбораман», - деган эди. Энди 3-чи рейх бошлиғини «Янги Мюнхен» шартлари ҳечам қониқтирмас эди, у ғолибона уруш олиб бориб Германиянинг ҳукмронлик қудратини тиклаш ниятида эди. Фашистик Германия Польшага қарши бошланган урушни жаҳонга ҳукмронлик қилиш учун олиб бориладиган урушнинг биринчи босқичи деб ҳисоблади.

Илгари Польшага ёрдам қилиш мажбуриятини олган Англия ва Франция ҳукуматлари Польшага ҳарбий ёрдам кўрсатиш ўрнига Германия қўшинларининг Польшадан олиб чиқиб кетилишини, уруш ҳаракатларининг тўхтатилишини «талаб қилдилар». 3 сентабрда бу талабни Германияга қатъий равишда баён қилдилар. Германия бунга эътибор бермагач, 3 сентабр соат 11да Англия ҳукумати Германияга уруш эълон қилди, 6 соат ўтгандан кейин Франция ҳам Германияга уруш эълон қилди. Англиядан кейин Германияга қарши унинг доминионлари ҳам уруш эълон қилди: 3 сентабрда Австралия ва Янги Зеландия, 6 сентабрда Жанубий Африка Иттифоқи, 10 сентабрда Канада, баъзи бир Европа давлатлари, шунингдек АҚШ ўзларининг бетарафликларини эълон қилдилар. Италия ўзини «уришмайдиган» мамлакат қилиб кўрсатди. Бироқ, у Германияга ҳам сиёсий ҳам иқтисодий жиҳатдан ёрдам беришга тайёр турар эди.

Англия билан Франция Польшага ёрдам бериш учун ёки «фашизмга қарши курашиш учун» уруш эълон қилмадилар, улар Германия ўз куч-қудратига ишониб ўзининг яқиндаги хомийларига хавф сола бошлаганлиги учун ҳам уруш эълон қилдилар.

Польшанинг иттифоқчилари Ғарбда тез ҳаракат қилмадилар, холбуки уларнинг ҳарбий кучлари Германияниқидан устун даражада эди. Масалан: Франция уруш бошлангунча ўз армиясини махфий равишда Германия чегараларига олиб келиб жойлаштирган эди. 10 сентабрга келиб уларнинг сони 90 та ҳарбий тузилмаларга етган эди. Франция армияси танклар ва артиллерия жиҳатидан ҳам Германиядан устун эди.

Генерал Голдернинг маълумотича ғарбий фронтда немис қўмондонлиги дивизиялар артиллериясини қўшиб ҳисоблаганда 300 та замбарак, тўп ва артиллерия қуролларига ега эди. Холбуки Францияники 1600 та эди. Яна француз армиясида 2000 та танк ҳам бор эди, немис-фашист қўшинларида эса битта ҳам танк йўқ эди.¹⁶

Бундан ташқари ғарбий фронтда Англиянинг 1500 та самолёти, шундан 1144 таси бомбардимончи ва қирувчи самолётлар эди. Франция 1400 та жанговор самолётга эга эди.

Бу фактлар иттифоқчиларнинг ғарбда катта устунликка ега бўлганлигини, Германияга қарши салкам 3000 та самолётни қарши ташлаб, урушнинг боришини ўзгартиришлари мумкинлигини кўрсатади. Аксинча, улар катта устунликка эга бўлишига қарамай, қўл қовуштириб Польшанинг таслим бўлишини кутиб турдилар.

Германия бош қўмондонлиги штабининг бошлиғи генерал-фельдмаршал В.Кейтел: Агар Англия ва Франция ҳужум тактикасини қўллаганларида борми, уларга қарши

¹⁶ Новейшая история зарубежных стран Европа и Америка 1917-1945. Подред.проф. В.К.Фураева. – М.: Просвещение, 1989. – С.258.

арзимаган кучимизни мудофаага ташлашдан бошқа чорамиз қолмаган бўларди», - деган эди, урушдан кейинги эсдаликларида.

1939 йилнинг 16 сентябрида Польша ҳукумати мамлакат халқини ўз ҳолига ташлаб Руминияга қочиб ўтди. Германия Польшага ҳужум бошлаганда Совет раҳбарияти СССРнинг «бетарафлигини» эълон қилган эди.

Кейинчалик немис манбаларидан шу нарса маълум бўладики, Берлин СССРдан Польшага қарши ҳарбий ҳаракатларни бошлашни 1, 3, 5, 8, 12 сентябрлардаги ноталарида талаб қилади. Шундай бир вазиятда СССР 1939 йил 23 август битимининг махфий бандларига мувофиқ 1939 йилнинг 17 сентябрида Польша ҳудудга бостириб кирди ва 12 кун ичида Ғарбий Белоруссия Ғарбий Украинанинг 12 миллион аҳолига эга бўлган 190 минг кв кмлик ҳудудини босиб олди. Совет томони Ғарбий Украина ва Ғарбий Белоруссия аҳолисининг ҳаёти ва мулкни ўз ҳимоясига олишда ўзини бурчли санади. Москванинг гўёки Польша давлати йўқ қилинганлигини асословчи фикри халқаро ҳуқуққа зид келарди, негаким, вақтинчалик оккупатсия бирор-бир давлатнинг мутлоқ йўққа чиқарилишига сабаб бўла олмас эди. Тарихий манбаларга асосланадиган бўлсак, Совет қўшинларининг Польшага бостириб кириши тўқнашувларсиз бўлмади. Дастлаб Львов ва Люблянке ҳудудларида қуролли тўқнашувлар содир бўлди. Лекин бу тўқнашувлар Германия ва СССР қўшинларининг Брестда ҳамкорликда ўтказилган ҳарбий парадига ҳалакит бера олмади. Совет Иттифоқининг 1939 йил 17 сентябрда Польшага тақдим етган нотасига асосан, Польша ҳукумати СССР билан уруш ҳолатида эмаслигини маълум қилди. 17 сентябрда ҳали Польша ҳудудини тарқ этмасданок Польша қўшинларининг бош қўмондони маршалл Ридз-Смигли қўшинларига қуйидаги мазмунда буйруқ берган эди: «Советлар кириб келишди. Руминия ва Венгрияга энг яқин йўллар билан тезликда чекинишни буюраман. Советлар билан жанг қилманглар, фақатгина улар томонидан тазйиқ ўтказилганда ёки ҳарбий қисмларимизни қуролсизлантиришга уринилгандагина жанг қилишга рухсат берилади. Варшавани немислардан ҳимоя қилиш вазифаси ўз кучида қолади. Советлар билан тўқнаш келиб қолган отрядлар улар билан тезликда музокоралар олиб борсин. Музокоралардан мақсад Венгрия ёки Руминия ҳудудларига етиб олиш».

Худди шундай буйруқни Львовнинг мудофаасига бошчилик қилган генерал В.Лянгер ҳам олган эди: «Биз фақатгина Германия билан урушяпмиз, большевиклар бундан мустасно. Агар Совет қўшинлари ҳужум қилишмаса, уларга қарши ўқ отилмасин». Польша қўшинларининг бир қисми Қизил Армияга ўз қуролларини топширишган бўлса, бир қисми ҳарбий ҳаракатларни тўхтатишмади. Совет қўшинлари Львовга етиб келгач генерал Лянгер улар билан музокоралар бошлаб юборди. Польшадаги сўнгги қаршилик

жанглари 2 октябрда бўлди ва бир ойлик урушдан сўнг Польша оккупация қилиб олинди. Польша армиясидан 66,3 минг киши ўлди, 133,7 минг киши ярадор бўлди. 420 мингга яқин киши асир олинди. Немис фашистлар армиясидан 10,6 минг ўлди, 30,3 минг ярадор бўлди ва 3,4 минг киши бедарак йўқолди.¹⁷

Ташқи ишлар комиссари В.М.Молотов 1939 йил 31 октябрда Совет қўшинларидан - 739 киши ҳалок бўлганлиги ва 1862 киши ярадор бўлганлиги тўғрисида ахборот берди. Полякларнинг талофотлари эса аниқ емас эди. Совет матбуотида кўрсатилган маълумотларга қараганда, Украина fronti томонидан 181 минг аскар ва 10 минг зобитлар қуролсизлантирилди. Белоруссия fronti бўйича бу кўрсаткичлар эълон қилинмаган эди. Поляк манбаларида эса бу кўрсаткич, бироз кўпроқ кўрсатилган: 230-250 минг киши қуролсизлантирилган (шуларнинг ичида 10-12 минг зобит бор эди). Ғарбий Украина ва Ғарбий Белоруссияда яшовчи аҳолига мансуб аскарлар ўз уйларига тарқатиб юборилди. Қолганлар эса лагерларга жойлаштирилди. 1939 йил октябр ойидан репатриация (ўз ватанига қайтариш) бошлансада, бу Польша армиясининг зобитлар таркибига, полиция ва жандармериянинг юқори лавозимли кишиларига нисбатан қўлланилмади. Совет қўшинлари 1919 йилда белгиланган «Керзон чизиғи» чегарасида тўхтади. 1939 йил 28 сентябрда Москвада СССР ва Германия ўртасида дўстлик ва чегара тўғрисида имзоланган шартномага мувофиқ «ҳар иккала давлат манфаатлари» чегараси Нарев, Сан ва Ғарбий Буг дарёлари бўйлаб белгиланди. Польшанинг катта ҳудуди Германия томонидан оккупация қилинди. Украина ва Белоруссия ерлари эса, СССРга қўшиб олинди. Икки давлат ўртасида чегараларнинг этник бўлиб олинишининг тан олиниши, халқаро ҳуқуқ нормаларининг қўпол равишда бузилганлигини билдирарди. Кейинги манбалардан шу нарса маълум бўладики, келишувлар 1939 йил 23 августда имзоланган шартноманинг қуйидаги яширин протоколларида ўз аксини топган эди.

1. Махфий протокол - Совет давлати ихтиёрига ўтадиган ва унинг манфаатларини ифодалайдиган ҳудудлардан немис миллатига мансуб бўлган кишиларнинг Германия ҳудудларига кўчишига, тўсқинлик қилмасликка Совет ҳукумати рози бўлди. Ўз навбатида, Германия ҳукумати ҳам Украина ва Белоруссияга нисбатан худди шундай мажбуриятни ўз зиммасига олди.

2. Махфий протокол-Литва ҳудуди СССРнинг давлат манфаатлари доирасига ўтди. Ўз навбатида, Германияга Люблин ва Варшава воеводиналари ҳудудлари ўтди.

¹⁷ Великая Отечественная война 1941 — 1945. Энциклопедия под ред. М. М. Козлова. — М.: Советская энциклопедия, 1985. — С.102.

3. Махфий қўшимча протокол-ҳар иккала давлат Польша томонидан ўзларининг манфаатларига зид бўлган ташвиқотларнинг олиб борилишига йўл қўймасликка келишиб олдилар.

Шундай қилиб, Польша Германия ва СССР томонидан сурбетларча тақсимлаб олинди. 1939 йил сентябр ойида Польшанинг мағлубияти поляк халқи учун энг фожеали воқеа бўлди. 1939 йил 8 октябрда фашист ҳукуматининг Декрети билан 9,5 миллион кишилиқ аҳоли яшайдиган ҳудудни немис ўлкалари деб эълон қилди. Польшанинг катта қисми 3- Рейхга қўшиб олинди. Польша давлати энди йўқ эди. Совет қўшинлари унинг тақдирида ҳеч қандай ўрин тута олмади. Шу орада Совет армияси томонидан полякларнинг қуролсизлантирилган, асирга олинган солдат ва зобитларининг тақдири тўғрисида тўхталиб ўтсак. 1939 йил 17 сентябрда бошланган ҳаракатлар натижасида, Совет қўшинлари томонидан Польшанинг бир неча минг сонли зобитлари қуролсизлантирилди ва асирга олинди. Уларнинг кўпчилиги ўқитувчи, шифокор ва чегара хизматчиларига мансуб кишилар эди.

Бериянинг Сталинга берган маълумотига кўра, 1940 йилнинг март ойида Совет ҳарбий лагерларида 14736 та поляк маҳбуслари бўлганлигини кўрамиз. Бундан ташқари Украина ва Белоруссиянинг Ғарбий вилоятларидаги қамоқхоналарда яна 10685 та поляк ҳарбийлари бор эди. Русларнинг поляк зобитлари сақланаётган йирик лагерлари Козельск, Осташков ва Старобелскда жойлашган эди.

1940 йилнинг баҳорида Польша жамоатчилиги ўртасида бу лагерлар ёпилганлиги ва асирлар номаълум йўналишга олиб кетганлиги ҳақида миш-мишлар тарқалди. 1943 йилда Гитлерчилар Германияси томонидан оккупатсия қилинган Смоленскка қарашли Катин ўрмонида полякларнинг оммавий тарзда қўмилган мазорлари топилди. Кейинги йилларда, НКВД ва КГБга тегишли бўлган махфий ҳужжатларда бу қирғинбаротнинг Совет ҳукумати томонидан амалга оширилганлиги аниқ бўлди. Сталин, Молотов, Ворошилов, Микоян, Калинин Каганович ва Берияларнинг бевосита бошчилигида поляк ҳарбийларидан 21857 киши отиб ташланган эди. Мана шу маълумотларнинг ўзидан ҳам Совет ҳукуматининг босқинчиликдан иборат бўлган ташқи сиёсатини англаб олиш қийин эди.

1939 йил сентябридан 1940 йил апрелигача 7 ой давомида ғарбий фронтда фаол уруш ҳаракатлари бўлмади, фақат денгизлардагина бирмунча уруш ҳаракатлари бўлиб турди.

Англия ва Франция 1939 йил 3 сентябрда гитлерчилар Германиясига уруш еълон қилган вақтида, Польшада урушнинг учинчи куни давом этмоқда эди. К.Клаузецнинг

сўзлари билан айтганда Ғарб давлатларининг раҳбарлари «каламни қиличга» алмаштирди-ю, бироқ бу қилич билан душман кўксига зарба беришга шошилмади.

Барча жанговор ҳолатга келтирилган ҳарбий қисмлар чегараларда ўз ўрнини эгаллаб, бирон-бир ҳарбий ҳаракатга киришмадилар. У.Черчилл бу даврга қуйидагича изоҳ берди: «Ғар фронтдаги тинчликни фақатгина баъзида отилган замбарак ўқлари-ю, разведкачи патруллар бузишарди. Барча давлатларнинг армиялари ҳеч бир давлат томонидан истило қилинмаётган замин узра бир-бирига қараб туришарди».¹⁸

Франция журналисти Держелес бу урушга «ғалати уруш» номини берди ва шундан сўнг бу давр чет эл матбуотида «Ғалати уруш» деб атала бошлади.¹⁹ Черчилл бу даврни «қош қорайган пайт» (сумерки войни) деб атади.²⁰ Германияда ғарбдаги урушни «зитскриг», яъни ўтроқ уруш деб аташган. Аслида бу урушда ҳеч қандай ғалатилик йўқ эди, чунки Англия ва Франциянинг Чемберлин ва Даладье бошлиқ ҳукуматлари Германияга нисбатан ҳарбий жиҳатдан устун бўлсаларда, Германияга қарши уруш қилишни истамадилар. Чунончи, 1939 йил сентябрида Германиянинг ҳаммаси бўлиб 105 дивизияси, 4.400 самолёти, 100 та ҳарбий кемаси, Англия ва Франциянинг эса бирга қўшиб ҳисоблаганда 125 дивизияси, 7300 самолёти, 500 ҳарбий кемаси бор эди. Германия ўша вақтда уруш қилишга тўла тайёр эмас эди. Унинг чегара истехкомини («зигфрид чизиғини») ёриб ўтиш мумкин эди. Аммо, ғарб давлатлари янги Мюнхен сиёсати билан СССРга қарши тил бириктириш мўлжалида бўлдилар. Франция ва Италия ўртасида Германия билан ярашиш тўғрисида ғайри расмий музокоралар бўлди. 1939 йил 19 октябрда Англия ва Франция Туркия билан Финляндия урушига аралашдилар.

Германия Польшани босиб олгандан кейин ўзининг агрессиясини Ғарбий Европага қаратди. Ғарбий Европадаги «ғалати уруш»дан фойдаланиб, Гитлер Германияси ўз ҳарбий кучларини (135 та пиеда аскарлар дивизиясини, 10 та танк дивизиясини, 4000 самолётни) бемалол ғарбий чегараларга тўплади ва ҳужум режаларини ишлаб чиқди. Гитлерчилар Германияси Англия ва Франция давлатларининг антисовет қарашлари ва қуроли кучларнинг ҳаракатсизлигидан жуда устамонлик билан фойдаланди. Фашистларнинг ташвиқот машинаси вермахт қуроли кучларининг «енгилмаслиги» тўғрисида афсоналар тарқатдилар. Шу билан бир вақтда Германиянинг «тинчликсеварлиги» ва иттифоқчилар кўз ўнгида антисовет фитнага қатнашиши мумкинлиги ҳақидаги фикрлар жуда кўп бор айтилди.

¹⁸ Трухановский В.Г. Уистон Черчилль. - М.: 1977.-С.162.

¹⁹ Смирнов В.П. Новейшая история Франции.- М.: 1979.-С.115.

²⁰ Трухановский В.Г. Уистон Черчилль. - М.: 1977.-С.163.

1939 йил сентябр-октябр ойларида Гитлер бир неча бор Германия ғарб давлатлари билан урушишни истамаслигини ва Франция чегарасини енг охирги нукта деб ҳисоблашини таъкидлаб ўтган эди. Бундан ташқари, Англия Германияга биринчи жаҳон уруши даврида тортиб олинган мустамлакаларини қайтариб беришига умидвор эканлигини ҳам еслатиб ўтди.

Аммо, ҳақиқатда, ахвол бошқача эди. 1939 йил 27 сентябрда Германия қуrolли кучлари бош қўмондонлари ва штаб бошлиқларининг Кенгашида Гитлер Ғарбга ҳужум уюштириш режаларини тезкорлик билан ишлаб чиқишга фармойиш берди. Урушдан мақсад, Англияни тиз чўктириш ва Францияни тор-мор келтиришдан иборат эди.

1939 йил 9 октябрда ишлаб чиқилган № 6 директива муҳим аҳамият касб этди. Вермахт қуруқлик қўшинларининг Бош қўмондони 1939 йил 19 октябрда қўшинларнинг ғарбга ҳужум уюштиришларини қўзда тутган «Гелб (Сарик) операцияси» номли режани ўз ичига олган директивага қўл қўйди. Директива немис қўшинларининг ғарбий фронтнинг шимолий йўналиши орқали Голландия, Белгия, Люксембург ва Шимолий Францияга бостириб киришни қўзда тутган эди. Аммо, ҳужумга яхши тайёргарлик кўрмаганлик, об-ҳавонинг ноқулайлиги, ғалаба қозонишга тўла ишончнинг йўқлиги сабабли ҳужум 1940 йилнинг 29 мартига қолдирилди. Бу орада Германияда ҳарбий қуrolлар асосан танк, самолёт ва оғир артиллерия тўплари ишлаб чиқариш кескин ўсди. Қуrolли кучларнинг таркиби ҳам кучайди.

1940 йил баҳорида Германия 156 дивизияга, Англия ва Франция эса биргаликда 142 дивизияга эга эди. 142 дивизиядан 102 таси Германияга қарши қаратилган эди. Гитлер ҳам қатъий ва шиддатли ҳаракат қилди. У Ғарбда аста-секин қуrolли кучларни тўплаб, 1940 йил баҳорида Белгия ва Франция чегараларида 135 дан ортиқ дивизияни жамлади, аскарлар сони техника ва авиацияда соҳасида жуда катта устунликни қўлга киритди. Бироқ, Германия қўмондонлиги олдин Скандинавияда ҳарбий-денгиз ва ҳаво базаларини барпо этишга қарор қилди, чунки улардан туриб Англия флотининг фаол ҳаракатларига қаршилиқ кўрсатиш мумкин эди.

1940 йил 1 мартда Гитлер Норвегия ва Данияни босиб олишни қўзда тутган «Везерюбунг» («Везердаги машқлар») номли ҳарбий режани ўзида мужассам этган директивага қўл қўйди. «Везерюбунг» режасига кўра гитлерчилар ҳаво ва денгиз десант қўшинларини қўллаш орқали ҳар иккала давлатга бир вақтнинг ўзида ҳужум қилмоқчи эди. Бу режани амалга ошириш учун мўлжалланган қуруқликдаги қўшинлар (9 та дивизия ва бригада) генерал Н.Фалкенхорст қўмондонлигидаги 21 армия қўшилмасига бирлаштирилди. Бу операцияни амалга ошириш учун 96 та ҳарбий ва транспорт кемалари,

35 та сув ости кемасидан ташкил топган ҳарбий денгиз флоти ҳамда 500 та транспорт самолётидан иборат 5-ҳарбий ҳаво кучларига қарашли 10-авиация корпусининг ҳам қатнашиши мўлжалланган. Бундан ташқари немис фашист қўмондонлиги Германиянинг Норвегиядаги эски агенти Квислинг бошчилигидаги маҳаллий фашистларнинг ҳам ёрдамига катта умид боғлади. Норвегия куруллой кучлари анча кучсиз эди. Жумладан, куруқлик қўшинлари 150 минг кишидан иборат бўлиб, захирада 100 минг киши бор эди. Ҳарбий ҳаво кучлари эски русумдаги 180 та самолётдан, ҳарбий денгиз кучлари 4 та оғир крейсер, 30 та мина ташувчи 9 та сув ости кемаси, 11 та (минних заградителей) ва бир неча 10 лаб қўшимча кемалардан иборат эди.

1940 йил апрел-майида Германия шимолий ва ғарбий Европада шиддатли операцияларини бошлаб юборди.

1940 йил 9 апрелда «Везерюбунг» операцияси бошланди, бироқ қўшинлари қаршиликка дуч келмай мамлакат ичкарига шиддат билан кириб бора бошлади. Шу билан бир вақтда немисларнинг денгиз десанти Зееланд, Фюнел ва Фалстер оролларига туширилди.²¹

Дания қироли Кристиан X томонидан чақирилган кенгашда немисларга қаршилик кўрсатмаслик ва таслим бўлиш ҳақидаги қарор қабул қилинди. Дания қисқа вақт ичида таслим бўлди, бироқ Норвегия қаршилик кўрсатишни давом еттирди. Скандинавия ярим оролининг босиб олиниши натижасида немислар жуда муҳим стратегик пунктга эга бўлишини англаган Англия ва Франция қўшинлари ҳаракатга кела бошладилар. 14 апрелда 24 инглиз пиеда бригадаси Нарвикка келиб тушди. Бундан ташқари инглизларнинг 146-пиеда бригадаси, французларнинг 5-бригадалари ҳам ёрдамга етиб келишди. Аммо немисларнинг 10 майда бошлаган ҳужумлари туфайли, иттифокчи қўшинлар ўз ҳудудларини химоя қилиш мақсадида олиб кетилди. Немислар томонидан Тронхейн ва Норвикда ҳарбий базалар барпо етилди. Уларда Германия денгиз флотининг асосий қўшилмалари ҳақида сув ости флотининг асосий қисми жамланди. Бундан ташқари, Берген ва Тронхейнда ҳарбий-ҳаво базалари барпо этилди. Англия билан Франция Норвегияга ёрдам беришни ваъда қилсада, бироқ улар амалий ёрдам қилмадилар. Норвегия ҳам таслим бўлгандан кейин Германия ғарбга қараб юришини бетараф давлатлар территориясидан бошламоқчи бўлди. Бунинг учун у провакация ишлатди. Фашистлар самолёти Германиянинг шаҳри Фрейбургга қараб учиш қилди. Германия бу учишни Бельгия, Голландия ва Люксембург авиациясига тўнкади ва

²¹ Новейшая история зарубежных стран Европа и Америка 1917-1945. Подред.проф. В.К.Фураева. – М.: Просвещение, 1989. – С.298.

фашистик ҳукумат 40-йилнинг 10 майида бу давлатларга бостириб кириш тўғрисида буйруқ берди. Бир вақтнинг ўзида Францияга ҳам ҳужум бошланди.

1940 йил 10 майда бу уч давлатни тор-мор келтиришни кўзда тутувчи «Гелб» операцияси бошланди. «Ғалати уруш» (1939 йил сентябр - 1940 йил май) даври тугади. Немис қўшинларининг босқини Голландия, Бельгия, Люксембург ва Франциянинг аэродромлари, қўмондонлик пунктлари, ҳарбий омборлари ва муҳим саноат марказларига кучли ҳаво ҳужуми билан бошланди. 14 майда Голландия таслим бўлди. Англия-Франция ва Белгиянинг катта ҳарбий кучлари немис қўшинлари томонидан денгизга Дюнкерк яқинида қисиб қўйилди. Фақат уларнинг бир қисми Британия ороллариغا эвакуатсия қилинди, 28 майда Бельгия таслим бўлди.

Денгиз бўйидаги иттифокчилар қўлида бўлган сўнгги йирик порт Дюнкерк хавф остида қолди. Англия қўмондонлиги ўз қўшинлари ва Бельгия-Франция қисмларини эвакуация қилишга қарор қилди. 1940 йил 4 июнгача давом этган Дюнкерк операцияси давомида 338000 га яқин киши, шу жумладан 123 минг француз ва бельгияликлар олиб чиқиб кетилди. Бор оғир ҳарбий техника эвакуация ҳудудига ташлаб кетилди ва гитлерчиларнинг қўлига тушди. Англияликлар эвакуация даврида 224 та кема ва транспорт (судна), ҳамда 106 та самолётдан ажралиб қолди.

Вермахтнинг ғарбий Европадаги биринчи ҳарбий операцияси мана шундай тугади. Унга кўра, гитлерчилар Голландия ва Белгиянинг ҳарбий кучларини таслим эттирди ва 28 та француз дивизиясини тор-мор келтирди.

Немис-фашист қўшинлари Франциянинг шимолдаги қўшинларига кетма-кет зарбалар бериб, Франция шимолидан жануб ва жануби-ғарбий томонларга кириб бордилар. Франциянинг асосий ҳарбий кучлари Франция-Германия чегарасида, «Можино чизиғи»да қолиб кетаверди.

5 июнда Германия Париж томон ҳужум бошлади, 10 июнда Италия ҳам Англия билан Францияга уруш эълон қилди. Франция ҳукумати немис-фашист қўшинларига қатъийлик билан қарши чиқолмади ва у Париждан Тур шаҳрига қочиб ўтди. Франция армиясининг бош қўмондони Вейган ярашиш таклифини киритди. Бироқ, Париж немислар томонидан 14 июнда ишғол қилинди. Париж олингандан кейин, Франция ҳукумати Бардо шаҳрига қочиб ўтди ва 17 июнда Франция премьер министри Петен Германия ҳукуматига жуда оғир мажбуриятлар ва шартлар билан бўлса ҳам ярашишни илтимос қилди. 19 июнда Франциянинг 10-армияси ҳарбий ҳаракатларини тўхтатди.

1940 йилнинг 22 июни соат 18 дан 32 минут ўтганда Франция ҳукумати номидан генерал Хонцигер сўзсиз таслим бўлиш актига имзо чекди. 1918 йилнинг 11 ноябридаги

холат кайтарилди. Маршал Фошнинг вагони музейдан Компен ўрмонига олиб борилди. Бу маросимда Гитлернинг ўзи ҳам қатнашди. Германия томонидан актга Кейтель имзо чекди. Германия Франциянинг бутун Шимолий қисмини ва Атлантика океанига туташган барча қирғоқларини ишғол қилди.

Ишғол қилинмаган қисми Германияга вассал бўлиб қолди ва хом ашё, озиқ-овқат ҳамда ишчи кучи етказиб бериб турадиган бўлди. Ярашишга биноан Франциянинг ҳарбий-денгиз ва ҳарбий-ҳаво флоти қуролсизлантирилди, аммо Германиянинг ихтиёрига берилмади. Германия билан келишувга ва ярашишга мувофиқ Франциянинг баъзи бир ҳудудлари демилитаризация қилинди, яъни қуролсизлантирилди ва ҳарбий саноатдан маҳрум қилинди.

Франциянинг тор-мор келтирилиши Европа давлатларининг уруш бошлашиши арафасидаги Германияга қарши коалицияси барбод бўлганлигини билдирарди. Англия ва Франция ҳукуматларининг Мюнхен битими бўйича қилган ҳаракатлари, уларнинг нацистлар агрессиясига қарши курашда халқ оммасига таянишни истамаслиги, иттифоқчилар ўртасидаги қарама-қаршиликларнинг мавжудлиги, стратегиянинг сусткашлиги - буларнинг барчаси инглиз-француз иттифоқи ҳалокатининг асосий сабабларидир. СССРнинг навбатдаги босқинчилик режаси Болтиқ бўйи республикаларига қаратилди. СССР 28 сентабрда Эстония билан, 5 октабрда Латвия билан ва 10 октабрда Литва билан тазйиқ ўтказиш йўли орқали ўзаро ёрдам ахдномаларини имзоладилар.

Келишувларга кўра, Совет Иттифоқи Эстония ва Латвия ҳудудларида ҳарбий денгиз базалари ва аэродромлар қуриш, Литва ҳудудининг маълум жойларида пиёда қўшинлар ва ҳарбий-ҳаво кучларини сақлаш ҳуқуқини қўлга киритди. Литва билан битимга кўра Совет Иттифоқи Литва республикасига унинг 1920 йилда Польша қўшинлари томонидан босиб олинган қадимий пойтахти Вильнюсни ва Вильнюс вилоятини топширди.

Бироқ бу билан СССР қаноатланиб қолмади, бу республикаларни СССР таркибига қўшиб олиш унинг мақсади бўлганлиги учун 1940 йилнинг 14-16 июнида Совет ҳукумати Болтиқ бўйи мамлакатлари ҳукуматларидан ўзаро ёрдам шартномаларига амал қилишни талаб этди, ҳамда антисовет иғволарга йўл қўймаслик учун бу мамлакатлар ҳудудига Совет ҳарбий қисмларини киритди. 1940 йилнинг ёзида бу республикаларда сунъий равишда «социалистик инқилоблари» амалга оширилди ва август ойи бошида СССР таркибга олинди.

Совет ҳукумати 1939 йил кузидан Финляндия халқаро реакция кучларининг СССРга қарши плацдармига айланиб қолган, Финляндия томонидан СССРнинг шимолий

чегараларига, хусусан чегарадан 32 км берида бўлган Ленинградга, шунингдек, Кронштадт ва Мурманска хавф солинмоқда, Карелия бўйида ғарб давлатларининг ёрдами билан кучли ҳарбий истехкомлар («Маннергейм чизиғи») қурилган ва фин армияси энг янги қурооллар билан қуроолланиб, СССРга қарши урушга тайёрланмоқда деган баҳоналар билан Финляндияга қарши компанияни бошлаб юборди. Совет ҳукумати 1939 йилнинг октябр-ноябр ойларида Финляндия ҳукуматига дастлаб ёрдам актини тузишни, сўнгра Ленинград ва Мурманск темир йўли хавфсизлигини таъминлаш чораларини кўришни (Карелия бўйидаги ҳудуднинг бир қисмини СССРга беришни, Фин кўрфазига киришга яқин жойда ҳарбий-денгиз базаси учун ижарага кичик ҳудуд берилишини) талаб қилди ва бу масалалар юзасидан Москвада музокоралар олиб борилди. Финляндия ҳукумати СССРнинг зўравонликка асосланган талабларига қўнмади ва ўз чегараси бўйлаб умумий сафарбарлик эълон қилди. 1939 йилнинг 29 ноябрида Совет ҳукумати Финляндия билан дипломатик алоқани узишга ва ўз қўшинларига чегарадан ўтишга буйруқ берди. Уруш ҳаракатлари 30 ноябрда бошланди. Совет-Финляндия уруши (1939 йил 30 ноябр-1940 йил март)да Англия Финляндияга 101 самолёт, 200 дан ошиқ тўп, бир неча юз минг снаряд, авиабомба ва танкка қарши миналар; Франция эса 175 самолёт, 500 га яқин тўп, 5 мингдан ортиқ пулемёт, 1 мингга яқин снаряд, қўл гранатаси ва бошқалар етказиб берди. АҚШ эса Финляндияга 30 миллион доллар ҳажмда икки марта заём бериб, ҳарбий материаллар юборди. Гувер бошчилигида АҚШда «Финляндияга ёрдам комитети» тузилди. Бундай комитетлар Англия ва Францияда ҳам тузилди. Булардан ташқари 1940 йил баҳорида Финляндияга Англиядан яна 100 самолёт, Франциядан 50 минг кишилик экспедицион армияни юбориш мўлжалланди. СССР агрессорликда айбланиб 1939 йилнинг декабрида Миллатлар иттифоқидан чиқарилди. Швеция ҳукумати урушнинг Скандинавияга ёйилиб кетишидан хавфсираб икки ўртада воситачилик ролини ўйнади. 2-3 ҳафтага мўлжалланган уруш 105 кунга чўзилиб кетди. Узоқ тортишувлардан сўнг 1940 йилнинг 12 мартида СССР билан Финляндия ўртасида Москвада сулҳ шартномаси тузилди ва янги чегара чизиғи белгиланди. Ленинград, Мурманск ва Мурманск темир йўлининг хавфсизлиги таъминланди. Финляндиянинг Ханко Ярим ороли ва унга ёндош ороллар 30 йил муддат билан СССРга ижарага берилди ва у ҳарбий базага айлантирилди. СССР ҳудуди таркибига Выборг шаҳри, Выборг кўрфазига ва ороллари билан Карелия бўйни, Ладога кўлининг Шимолӣ ва Ғарбий қирғоқлари, Кандалакшининг ғарбий қисми, Баренс денгизи бўйидаги Рибачий ва Средний ярим ороллариининг ғарбий қисми қўшилди. Чегара Карелия бўйнидан 120 км шимолга сурилди. Шартномага кўра ҳар иккала томон ҳам бир-бирига ҳужум қилмаслик, бир-бирларига

қарши иттифоқларга қўшилмаслик мажбуриятларини олдилар. Финляндиядан СССРга ўтган ерлар ўша вақтда ташкил топган Карело-Фин Совет Социалистик Республикасининг бир қисмини ташкил етди.

1940 йилнинг юни охирида 1918 йил январидан бери буржуа Руминияси қўлида қолиб келаётган Бессарабия масаласини ҳал қилиш керак эди. Бу масала тинчлик йўли билан ҳал қилинди. 1940 йилнинг 28 июнида Бессарабия ва Шимолий Буковина Руминиядан олинди. Шимолий Буковина ва Бессарабиянинг жанубий районлари Украинага қўшилди. Бессарабия эса Молдавия АССРга қўшилиб, у 1940 йилнинг августи бошида Молдавия ССРга айлантирилди.

Шундай қилиб, мустабид Совет тузими даврида «Совет чегараларининг мустаҳкамланиши» деб номланган босқинчилик тадбирлари СССР томонидан шу тариқа амалга оширилганди.

1940 йил ёзи ўрталаригача немис-фашистлар Норвегия, Дания, марказий ва шимоли-ғарбий Европадаги давлатлар устидан ўз ҳукмронлигини ўрнатиб бўлган эди ва шу билан бир қаторда стратегик мавқеи ҳам ошиб борди. Ғарбий Европадаги ҳужум давомида вермахт қўшинлари катта ҳарбий тажриба тўплади. Енгил ғалабалардан сармаст бўлган немис-фашист ҳукуматининг раҳбарияти Совет Иттифоқига уруш бошлаш имкони пайдо бўлди деб баҳолай бошлашди. Бунинг учун эса Ғарбий Европада тўла ҳукмронликни қўлга киритиш, Англияни тор-мор келтириш керак эди. Германия ихтиёрида енди урушни ғалаба билан тугаллаш учун манба етарли эди. 1940 йил 16 июлда Олий қўмондонликнинг «Зеелев» («Денгиз шери») номли десант ташлаш операциясини тайёрлаш тўғрисидаги директивани еълон қилишди. Операция 1940 йил 15 августга белгиланган эди, бироқ, у Англия флоти яққол устунликка эга бўлгани учун, амалга ошмай қолди. Бундан ташқари, гитлерчиларга Англия осмонида устунликка эришиш имкони бўлмади. Немис-фашист қўшинларини Ла-Манш орқали Буюк Британия оролларига олиб бориш учун воситалари ҳам етишмас эди. Хуллас, бу режа қоғозда қолиб кетди ва Англияни ваҳимага солиш воситаларидан бири бўлиб хизмат қилди.

Фашист раҳбарияти Британия оролларини сурункали бомбардимон қилишни бошлаб, шу йўл билан Англия ҳукуматини таслим бўлишга мажбур қилишни кўзлади. Германия Люфт Ваффет қўмондонлигидаги Г.Геринг ўз авиациясининг имкониятларини жуда юқори баҳолади.

1940 йил август ойида инглизлар ҳаво ҳужумидаги мудофаа тизимини анча мустаҳкамлашга эришдилар. Душманга қарши туриш учун 4 та авиация гуруҳлари ташкил этилди. Авиа гуруҳларни бирлаштирган, қирувчилар қўмондонлиги ихтиёрида 700 та

жанговор самолёт 290 та захира самолёт ҳам бор эди. Бундан ташқари, Англиянинг Германияга қарши хужумлар уюштириш имкониятига эга бўлган 430 та бомбардимончи жанговор самолётлари ҳам бор эди.

Англия ҳаво ҳужумидан мудофаа тизими 2000 га яқин зенит артиллерия тўплари билан қуролланган бўлиб, радарлар душман самолётларини 160 км масофадан аниқлаб олиш имкониятига эга эди.

Немис қўмондонлиги йирик ҳаво босқинида қатнашиш учун иккита ҳарбий-ҳаво флотини жалб қилди. 1480 та бомбардимончи, 980 та қирувчи ва 140 та разведка билан шугулланувчи самолётлар ҳужум учун шай қилиб қўйилди. Ҳужум 1940 йил 13 августда йирик ҳаво босқини билан бошланиб, унда 800 та бомбардимончи ва 1140 қирувчи самолётлар қатнашди. Ўша куни Англиянинг Жануби-Шарқий ҳудудларидаги аэродромлар ва радиолакацион станциялар бомбардимон қилинди. Кейинги кунларда, деярли ҳар куни Британия ороллари 1500 га яқин самолёт бомбардимон қиларди.

Ҳавода устунликка эришиш учун олиб борилган жанглар 7 сентябргача давом этди. Эндиликда ҳар куни 1000 га яқин жанговор самолётлар Британия ороллари 1500 га яқин бомбардимон қиларди. Аммо, инглиз учувчи ва зенитчиларининг мардонавор курашлари туфайли, немислар ҳам катта талофатлар кўришга мажбур бўлар эди. Британия ороллари 1500 га яқин мудофаа асосида поляк ва чех учувчилари ҳам фаол қатнашди. Сентябрь ойининг бошларига келганда, немис фашист қўшинларининг қўмондонлиги, инглиз авиациясини тор-мор келтириш ва осмонда устунликка эга бўлиш учун қилинган ҳарбий ҳаракатлар муваффақиятсиз чиққанлигига амин бўлди. Немис авиациясининг кейинги ҳарбий ҳаракатлари режаси кескин ўзгартирилди; 5 сентябрда ҳарбий-ҳаво флотлари эндиликда ҳаво ҳужумларини авиация иншоотларига эмас, балки йирик шаҳарларга йўналтириш тўғрисидаги буйруқни олди. Асосан, йирик саноат ва маъмурий марказлар Лондон, Ковентри, Бирмингем ва бошқа шаҳарлар 7 сентябрдан ноябр ойининг ўрталаригача сурункали ҳаво ҳужумларига дучор бўлди. Масалан, 15 сентябрда биргина Лондон шаҳрини 1000 га яқин жанговор самолётлар бомбардимон қилди. Шаҳар кўчалари ва майдонларида кунига минглаб бомбалар портлар эди. Минглаб тинч аҳоли ҳалок бўлди.

Ноябр ойининг ўрталаридан бошлаб гитлерчилар авиациясининг асосий йўналишлари Лондондан, йирик иқтисодий ва порт шаҳарларга қаратилди. Бундан мақсад Англиянинг ҳарбий саноат базаси ва савдо флотини заифлаштиришдан иборат эди. 1940 йил ноябр ойининг ўрталаридан 1941 йил феврал ойининг ўрталаригача ҳаво ҳужумлари натижасида Англияда кўплаб турар жой бинолари вайрон этилди, 40 мингга яқин киши ҳалок бўлди ва 46000 га яқин киши яраланди. 15 ноябр куни тунда уюштирилган ҳаво

хужуми натижасида, йирик саноат шаҳарларидан ҳисобланган Конвентри ер билан яқсон қилинди. 1941 йил майигача 190 мингга яқин бомба ташланди. Бироқ, Гитлер раҳбариятининг ҳаво уруши йўли билан Англия қаршилигини енгиш борасидаги стратегик режаси пуч бўлиб чиқди.

Англия жанг қилишни биларди. Халқнинг маънавий руҳи синмади, урушни ғалабагача етказиш нияти янада қатъийлашди. Англия ҳаво хужумидан мудофаа тизими ихтиёридаги кенг тармоқли радиолакация тармоқлари жуда катта фойда келтирди. Люфт Ваффет қўмондонлигининг қўққисдан қилинган хужумлар билан шошириш режаси чиппакка чиқди. Германия авиацияси энди ҳар бир хужумда 10-15 самолёт йўқотарди. Умуман, Англияга нисбатан уюштирилган ҳаво хужумлари туфайли, немислар 1700 (203 таси поляк учувлари ва 71 таси чех учувчилари томонидан уриб туширилди) инглизлар эса 900 та самолётидан ажралди. Англия Германия авиациясининг буюк қудрати ҳақидаги афсонасини йўққа чиқарди.

Гитлер Германияси ҳаводан хужум қилиш ва ҳарбий ваҳималарни тарқатиш асосида Англия билан келишиб олишга ва уни ўз сиёсатига итоат еттиришга еришмоқчи бўлди. Бироқ инглиз халқининг антифашистик кайфияти кучли эди, Черчилл ҳукумати жамоатчилик фикри билан ҳисоблашишга мажбур бўлди ва Англиянинг миллий мустақиллиги учун кураш олиб борди. Англия ҳукумати Германияга тобе ҳолда у билан иттифоқчи бўлишни хоҳламас эди. Гитлер эса ўзининг асосий кучини СССРга қарши урушга сақлаб турганлиги учун Ла-Маншдан ўтишга ботинолмади.

2.2. Урушнинг даврлашгирилиши

Умуман олганда, иккинчи жаҳон уруши энг янги тарихда бутун бир паллани ташкил этди. Уруш йилларида умумий иқтисодий ва сиёсий факторлар қуролли курашни ва унинг формаларини, ҳарбий ҳаракатлар босқичини, урушувчи мамлакатларнинг ҳарбий экономикаси ва халқаро аҳолини белгилади, бинобарин, ҳарбий-сиёсий вазиятда йирик ўзгаришлар юз бериб турди ва шунга қараб иккинчи жаҳон уруши бир неча даврларга бўлинди.

Иккинчи жаҳон уруши 5 даврга бўлинади.

Биринчи давр-(1939 йилнинг 1 сентябри-1941 йилнинг 22 июни) Ғарбий Европа давлатларининг мағлубиятга учраши, кучлар нисбатининг фашизм фойдасига ўзгариши билан, характерланади.

Иккинчи давр - (1941 йил 22 июн - 1942 йил 19 ноябр) Яшин тезлигида уруш олиб бориш режасининг барбод бўлиши, Антифашистик коалициянинг тузилиши ва 2-жаҳон урушида туб бурилишининг бошланиши билан характерланади.

Учинчи давр - (1942 йил 19 ноябр - 1943 йил охири) Стратегик ташаббуснинг тўла Совет Иттифоқига ўтиши ва урушда туб бурилишнинг юз бериши билан характерланади.

Тўртинчи давр - (1944 йил январ - 1945 йил 9 май). Германиянинг, унинг Европадаги иттифоқчиларининг тор-мор қилиниши ва таслим бўлиши билан характерланади.

Бешинчи давр - (1945 йил 9 май - 1945 йил 2 сентабр). Милитаристик Япониянинг тор-мор қилиниши билан характерланади.²²

Иккинчи жаҳон урушининг 1-даври (1939 йил 1 сентябрь - 1941 йил 21 июнь) - фашистлар Германияси учун ҳарбий муваффақиятларга эришиш даври бўлди. 1939 йил 1 сентябрда Германия Польшага ҳужум қилди. 3 сентябрда Буюк Британия билан Франция Германияга уруш эълон қилдилар. Поляк қўшинлари Мокра, Млава остоналарида, Бзурада мардонавор қаршилиқ кўрсатди, Модлин, Вестерплатте мудофааси ва 20 кунлик Варшава мудофааси (8-28 сентябрь) қаҳрамонлик намунаси бўлди, лекин бу жанглар Польшани мағлубиятдан сақлаб қола олмади. Гитлерчилар октябрнинг бошларида Польшани бутунлай ишғол қилдилар. 17 сентябрда Совет ҳукуматининг буйруғига кўра Қизил Армия Польша давлати чегарасидан ўтиб, Совет Иттифоқи билан қайта қўшилишга интилиб келган Ғарбий Белоруссия ва Ғарбий Украина аҳолисининг ҳаёти ва мулкини ҳимоя қилиш мақсадида озодлик юришини бошлади. Шундан кейин Ғарбий Украина УССР билан (1939 йил 1 ноябрда), Ғарбий Белоруссия эса БССР билан (1939 йил 2 ноябрда) қайта қўшилди. 1939 йил сентябрнинг охири - октябрнинг бошида ўзаро ёрдам тўғрисида совет-эстон, совет-латвия ва совет-литва шартномалари имзоланди. 1940 йил августда Латвия, Литва ва Эстония буржуа ҳукуматлари ағдариб ташлангандан кейин, шу мамлакатлар ҳам СССР составига қабул қилинди. Совет-фин уруши (1939-1940 йиллар) натижасида тузилган шартномага кўра (1940 йил 12 март) Ленинград ва Мурманск темир йўли районида СССРнинг давлат чегараси шимоли-ғарбга бирмунча сурилди. 1940 йил 26 июнда Совет ҳукумати 1918 йилда Руминия томонидан босиб олинган Бессарабияни СССРга қайтаришни ва Буковинаининг украинлар яшайдиган шимолий қисмини СССРга беришни Руминия ҳукуматидан талаб қилди. 28 июнда Руминия ҳукумати бунга розилик берди.

²² Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи (1939-1971). - Т.: 1976. – Б.9-10.

Германияга қарши уруш эълон қилинганига қарамай, Франция ва Буюк Британия 9 ойгача деярли ҳаракатсиз турдилар. «Ғалати уруш» деб номланган бу даврда гитлерчилар армияси Ғарбий Европа мамлакатларига қарши ҳужумга ўтиш учун тайёрланди. Актив ҳарбий ҳаракатлар 1939 йил сентябрнинг охиридан бошланиб, фақат денгиз алоқа йўлларидагина олиб борилди. Буюк Британияни блокада қилиш учун гитлерчилар қўмондонлиги флот кучларидан, айниқса, сув ости ва йирик кемалардан фойдаланди. 1939 йил сентябрдан то декабргача Буюк Британия фашист сув ости кемалари ҳужуми натижасида 114, 1940 йилда эса 471 кемадан ажралди. Фашистлар эса 1939 йилда атиги 9 сув ости кемаси йўқотди. Катта талафотлар Буюк Британия экономикасини жиддий таҳликага солди.

1940 йил апрель-майда Германия Норвегия ва Данияга бостириб кирди. 1940 йил 10 май тонгида немис-фашист қўшинлари (135 дивизия, жумладан 10 танк ва 6 моторлаштирилган дивизия, 1 бригада, 2580 танк, 3834 самолёт) Бельгия, Нидерландия ва Люксембургга ҳужум қилиб, шу мамлакатларнинг территориялари орқали Францияга бостириб кира бошлади. 13 майда Нидерландия, 28 майда Бельгия таслим бўлди. Дюпкерк районида қуршовда қолган инглиз ва француз қўшинлари барча жанговар техникани ташлаб, Англияга қочди.

1940 йил ёзги кампаниянинг 2-босқичида гитлерчилар армияси французларнинг Сомма ва Эн дарслари бўйлаб шошилиш барпо этган фронтини ёриб ўтди. Франция хавф остида қолди. Вазият халқ кучларини жипслаштиришни талаб этарди. Франция ватанпарварлари умумхалқ қаршилигини уюштиришга чақирдилар. Бироқ ҳукумат мамлакатни сақлаб қолишга қаратилган бу йўлни рад қилди. Ҳукумат пролетариатнинг революцион чиқишларидан ва компартиянинг кучайишидан қўрқарди. Натижада Париж душманга жангсиз топширилди. Франция қуролли кучлари қаршилик кўрсатиш имкониятларидаги тўла фойдаланмаган ҳолда таслим бўлишга мажбур бўлди. 1940 йил июнь охирида Лондонда Францияни немис-фашист босқинчилари ва уларнинг гумашгаларидан озод қилишга раҳбарлик қилиш учун генерал Шарль де Голль бошчилигида Озод Франция комитети (1942 йил ёздан бошлаб Қурашаётган Франция) тuzилди.

1940 йил 10 июнда Ўрта денгиз хавзасида устунлик ўрнатишга интилган Италия Буюк Британия ва Францияга қарши уруш бошлади. Италия қўшинлари августда Британия Сомалисини, Судан ва Кениянинг бир қисмини босиб олди. Сентябрьнинг ўрталарида Сувайшга ёриб ўтиш мақсадида Ливиядан Мисрга кирди. Бироқ бу қўшинлар тезда тўхтатилиб, декабрда инглизлар томонидан улоқтириб ташланди. 1940 йил октябрда

Италиянинг Албаниядан туриб Грецияга бошлаган ҳужумини грек армияси қайтарди. 1941 йил январь-майда Британия қўшинлари Италия армиясини Британия Сомалиси, Кения, Судан, Эфиопия, Италия Сомалиси, Эритреядан ҳайдаб чиқарди. 1941 йил февралда Муссолини Гитлердан мадад сўрашга мажбур бўлди. Баҳорда Шимолий Африкага генерал Э.Роммель бошчилигида Африка корпуси деб аталган герман қўшини юборилди. Италия-герман қўшинлари 31 мартда ҳужумга ўтиб, апрелнинг иккинчи ярмида Ливия-Миср чегараларига етди. 1940 йил 10 майда Чемберлен ҳукумати ўрнини эгаллаган У. Черчилль ҳукумати мудофаага жиддий киришди. 1940 йил июлида АҚШ билан Буюк Британия ҳарбий-ҳаво ва денгиз қўшинларининг штаблари ўртасида махфий музокаралар бошланди. Музокаралар Буюк Британияга, унинг Ғарбий ярим шардаги ҳарбий базалари эвазига 50 та эскирган америка эсминеци бериш тўғрисидаги битим имзоланиши (2 сентябрь) билан тугади.

1940 йил 16 июлда Гитлер Буюк Британияга ҳужум қилиш тўғрисида директива берди. 1940 йил августда Германия авиацияси Буюк Британиянинг кўпгина шаҳарлари ва портларига ҳужум қилиб, катта зарар етказди, бироқ 1941 йил майгача давом этган ҳаво ҳужумлари билан Британияни таслим қилдира олмади. Фашистлар Германияси СССРга ҳужумга тайёргарлик кўриш билан бир вақтда 1941 йил баҳорида Болкон ярим оролига агрессия бошлади. 2 мартда гитлерчилар Болгарияга кирди; 6 апрелда Германия, кейинроқ эса Италия ва Венгрия қўшинлари Югославия билан Грецияни босиб олди.

Европанинг кўп қисми ресурслари ва экономикаси Германия назорати остида қолди. Фақат 1940 йилнинг ўзида гитлерчилар оккупация чиқимларини қоплаш баҳонаси билан ўзлари босиб олган мамлакатлардан 9,5 миллиард маркага яқин маблағ олдилар. 1941 йил баҳорига келиб немис корхоналарида 3 миллиондан ортиқ чет эллик ишчи ва ҳарбий асир ишлатилди. Бундан ташқари, оккупация қилинган мамлакатлардаги армияларнинг барча қурол-аслаҳалари қўлга олинган эди, масалан, фақат Франциядан 5 мингга яқин танк, 3 минг самолёт ва бошқа қурол-аслаҳалар қўлга олинди. Германия темир йўлларига оккупация қилинган мамлакатлардан 4 мингдан ортиқ паровоз ва 40 минг вагон келтирилди.

Оккупация қилинган ерларда гитлерчилар террорлик режимини ўрнатдилар, концентрацион лагерлар системаси барпо этилди. Ўлим лагерларининг фаолияти, айниқса, фашист Германияси СССРга ҳужум қилгандан кейин кучайди. Биргина Освенцим (Польша) лагерида 4 миллионга яқин одам кириб ташланди.

Шу билан бирга фашистлар режими сиёсий жиҳатдан ўзини ўзи фoш қила бошлади, унга нисбатан фақат аҳолининг кенг табақаси ичидагина эмас, балки

капиталистик мамлакатларнинг ҳукмрон синфлари ўртасида ҳам нафрат оша борди. Ғарб давлатларининг, биринчи галда Буюк Британиянинг ҳукмрон доиралари «бетарафлик» сиёсатини фашизмга қарши кураш сиёсати билан алмаштиришга мажбур бўлдилар.

Иккинчи жаҳон урушининг 2-даври (1941 йил 22 июнь - 1942 йил 18 ноябрь) - 1939 йил 23 августда СССР ва Германия ўртасида ўзаро уруш қилмаслик тўғрисида имзоланган шартномани фашистлар Германияси хиёнаткорона бузиб, СССРга қарши ҳужум қилиши билан Совет Иттифоқининг Улуғ Ватан уруши (1941-1945 йиллар) бошланди. Қизил Армиянинг кураши дастлабки жанглардаёқ иккинчи жаҳон урушининг боришига, урушаётган давлатлар сиёсати ҳамда ҳарбий стратегиясига таъсир кўрсата бошлади. Москва остоналаридаги жанглар герман армияси енгилмас армия деган афсонанинг кулини кўкка совурди, гитлерчиларга қарши коалициянинг янада жипслашувига ёрдам берди, барча эрксевар халқларни агрессорга қарши курашга руҳлантирди. 1942 йил июлнинг ўрталарида иккинчи жаҳон урушидаги энг йирик жанг - Сталинград жанги (1942-1943 йиллар) бошланди. Сталинград остоналарида бўлган мудофаа жангларида совет қўшинлари душмanning зарбдор группировкасини яқсон қилди, қарши ҳужумга ўтиш учун шароит тайёрлади. Гитлерчи қўшинлар Кавказда ҳам мағлубиятга учрадилар.

1941 йил 12 июлда СССР Германияга қарши урушда биргаликда ҳаракат қилиш тўғрисида Буюк Британия, 18 июлда Чехословакия, 30 июлда эса Польша билан битим имзолади. 1941 йил 9-12 августда Аржентия (Ньюфаундленд) яқинида ҳарбий кемада Буюк Британия Бош министри У.Черчилль билан АҚШ президенти Ф.Д.Рузвельт ўртасида музокаралар бўлиб ўтди.²³ АҚШ Германияга қарши курашаётган мамлакатларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш билан кифояланмоқчи бўлди. Буюк Британия АҚШни урушишга ундади ҳамда флот ва авиация ёрдамида узокқа чўзиладиган стратегик ҳаракатлар олиб боришни таклиф қилди. 1941 йил 14 августда Рузвельт билан Черчилль «Атлантик хартия» битимига имзо чекдилар. Бу битим АҚШ билан Буюк Британиянинг урушдаги мақсадлари ва уруш тугагандан кейин жаҳон қай тариха тузилиши тўғрисидаги фикр ва мулоҳазаларидан иборат эди. 24 сентябрда «Атлантик хартия»га, баъзи масалалар юзасидан ўз мулоҳазаларини билдирган ҳолда Совет Иттифоқи ҳам қўшилди. 1941 йил сентябрь охири октябрь бошларида Москвада бўлиб ўтган СССР, АҚШ ва Буюк Британия вакилларининг кенгашида уруш учун зарур ашёларни етказишда ўзаро ёрдам тўғрисидаги қарор имзоланди.

²³ Мальков В.Л. Рузвельт Ф. Проблемы внутренней политики и дипломатии. - М.: 1988.- С.78.

1941 йил 7 декабрда Япония Американинг Тинч океандаги ҳарбий базаси - Пёрл-Харборга тўсатдан ҳужум қилиб, АҚШга қарши уруш очди. 8 декабрда АҚШ, Англия ва бошқа бир неча давлатлар Японияга уруш эълон қилди. АҚШнинг урушга кириши гитлерчиларга қарши коалицияни кучайтирди. Фашизмга қарши курашувчи давлатларнинг ҳарбий иттифоқи 1942 йил 1 январда Вашингтонда 26 давлат Декларациясини тузиш билан расмийлаштирилди. Гитлерчиларга қарши коалиция тузилиши СССРни яққалаб қўйиш плани бутунлай барбод бўлаётганлигини, антифашистик кучлар мустаҳкамланаётганини билдирарди. Биргаликда ҳаракат қилиш планини ишлаб чиқиш мўқсадида Черчилль билан Рузвельт 1941 йил 22 декабрь - 1942 йил 14 январда Вашингтон конференцияси (шартли равишда «Аркадия» деб аталган конференция)ни ўтказдилар. Конференция урушда асосий душман деб Германияни, ҳарбий ҳаракатларнинг ҳал қилувчи райони деб Атлантика ва Европани эътироф этди. Шунга кўра бирлашган Англия-Америка штаби тузилди. Тинч океан жануби-ғарбий қисми учун иттифокчилар (Англия-Америка-Голландия-Австралия)нинг инглиз фельдмаршали А.П.Уэйвелл бошчилигидаги ягона қўмондонлиги тузилди. Фашистлар Германияси фашистлар блокини мустаҳкамлашга интилди. 1941 йил ноябрда фашистик давлатларнинг «Антикоминтерн аҳдномаси» яна 5 йилга чўзилди. Германия, Италия ва Япония 1941 йил 11 декабрда АҚШ билан Буюк Британия устидан тўла ғалабага эришгунча урушиш ва ўзаро келишиб олмасдан туриб улар билан сулҳ тузмаслик тўғрисида шартнома имзолади. Япон қуроли кучлари АҚШнинг Пёрл-Харбордаги Тинч океан флотининг асосий кучларини ишдан чиқаргандан кейин Таиланд, Сянган (Гонконг), Бирма, Сипгапур қалъаси билан Малайяни, Филиппини, Индонезиянинг муҳим ороллари босиб олиб, жанубий денгизларда 5 ойгача ҳукмрон бўлиб қолдилар. Япон флоти Каролина оролларида туриб зарба бериб, инглиз Гвинеяси ва унга ёндош ороллари, шунингдек, Соломон ороллари билан бир қисmini босиб олди; Австралияга ҳужум қилиш хавфи туғилди. Шундай шароитда АҚШ ҳукумати Атлантика океанидан флотининг бир қисmini Тинч океанига кўчириб, 1942 йилнинг 1-ярмида японларга биринчи жавоб зарбасини берди. Маржон денгизида 7-8 майда бўлиб ўтган икки кунлик жангдан кейин японлар мағлубиятга учраб, Тинч океаннинг жануби-ғарбида ҳужум қилишдан воз кечдилар,

1942 йил июнида Мидуэй ороли яқинида Америка флоти японлар флотининг йирик кучларини мағлубиятга учратди. Япон флоти 1942 йил 2-ярмида Тинч океанда мудофаага ўтди. Японлар босиб олган мамлакатлар - Индонезия, Вьетнам, Бирма, Малайя, Филиппинда босқинчиларга қарши миллий озодлик кураши авж олиб кетди. Хитойда

1941 йил ёзида (асосан Халқ озодлик армияси кучлари ёрдамида) япон қўшинларининг йирик ҳужуми тўхтатилди.

Немис-фашист қўшинларининг совет-герман фронтга қўчирилиши билан Буюк Британиянинг Ўрта денгиз ҳамда Шимолий Африкадаги ҳарбий мавқеи тубдан яхшиланди. 1941 йил ёзида урушнинг Ўрта денгиз майдонида Буюк Британия флоти ва авиацияси денгизда ҳам, ҳавода ҳам ҳукмронликни қўлга олдилар.

Иккинчи жаҳон урушининг 3-даври (1942 йил ноябрь - 1943 йил декабрь) - туб бурилиш даври бўлди; гитлерчиларга қарши кураш коалициясига кирган мамлакатлар «ўқ» давлатлардан стратегик ташаббусни қўлга олдилар, ҳамма жойда стратегик ҳужумга ўтдилар. Совет-герман fronti эса илгаригидек ҳал қилувчи фронт бўлиб қолди. 1942 й. ноябрга келиб Германия ва унинг шериклари ихтиёридаги 386 дивизиядан 266 дивизия (ёки 71%) Қизил Армияга қарши ҳаракат қиларди.

Қизил Армия қўлга киритган ғалабалар: Совет Иттифоқи территориясининг немис босқинчилари оккупация қилган қисмида партизанлар ҳаракатини кучайтиришга, Польша, Югославия, Чехословакия, Греция, Франция, Бельгия, Нидерландия, Норвегия ва Европадаги бошқа мамлакатларда Қаршилиқ кўрсатиш ҳаракатини яна ҳам авж олдиришга руҳлантирди. 1942 йилнинг 1-ярмидаёқ Ғарбий Европада иккинчи фронт очишга тегишли шароит яратилган эди. 1942 йил 12 июнда матбуотда эълон қилинган инглиз-совет ва совет-америка баёнотида кўра АҚШ ва Буюк Британия раҳбарлари иккинчи фронтни 1942 йилда очишни ўз зиммаларига олган эдилар. Бироқ бир вақтда фашист Германиясини ҳам, СССРни ҳам кучсизлантириш, кейин Европада ва бутун дунёда ўз ҳукмронлигини ўрнатишга интилган Ғарб давлатларининг раҳбарлари иккинчи фронт очишни орқага чўздилар.

Инглиз қўшинлари Шимолий Африкада итальян-герман группировкаси кучсизланганидан фойдаланиб, ҳужумга ўтдилар. 1942 йил октябрида Буюк Британия авиацияси Италия ва Германиянинг Шимолий Африкага бораётган кемаларидан 40% ини ғарқ қилди. 1942 йил 8 ноябрда Францияга қарам бўлган Шимолий Африкага Д.Эйзенхауэр қўмондонлигида 12 дивизиядан иборат америка-инглиз экспедицион кучлари (150 мингдан ортиқ киши) туширилди. Ҳаво десанти отрядлари Марокашда иккита йирик аэродромни босиб олдилар. Немис-фашист қўмондонлиги Шимолий Африкани қўлдан бермаслик мақсадида Тунисга ҳаво ва денгиз бўйлаб шошилиш равишда 5- танк армиясини ташлади. Бу армия инглиз-америка қўшинларининг ҳужумини тўхтатишга ва уларни Тунисдан улоқтириб ташлашга муваффақ бўлди. 1942 йил ноябрида немис-фашист қўшинлари Францияни тўла оккупация қилдилар ва Тулонда француз

харбий-денгиз флотини ўлжа қилиб олишга уриндилар. Бироқ 60 га яқин харбий кемадан иборат флот барча қурол-аслаҳалари билан француз денгизчилари томонидан сувга чўктириб юборилди.

Касабланка конференцияси (1943 йил)да АҚШ билан Буюк Британия раҳбарлари «ўқ» мамлакатларни сўзсиз таслим бўлишга мажбур этишни ўзларининг сўнгги мақсадлари деб эълон қилдилар, уруш олиб боришнинг бундан кейинги планини белгилаб чиқдилар. Шу ният билан тузилган план асосида иккинчи фронт очишни мумкин қадар орқага чўзиш сиёсати ётарди.

1943 йилнинг мартида Шимолий Африкадаги инглиз-америка армияларининг инглиз фельд-маршали Х.Александр қўмондонлигидаги 18-группаси фашист қўшинларига зарба берди ва Тунис шаҳрини эгаллади, 13 майда эса Бон ярим оролида италян-герман қўшинларини таслим бўлишга мажбур қилди. Шимолий Африканинг барча территорияси иттифокчилар қўлига ўтди. 12 майда Рузвельт билан Черчилль Вашингтонда янги конференцияда учрашиб, Ғарбий Европада иккинчи фронтни тахминан 1944 йилнинг 1 майида очиш ҳақида келишиб олдилар. Германия совет-герман frontiда ёзги ҳал қилувчи ҳужумга тайёрланарди. Гитлер «ялпи сафарбарлик» ўтказиш йўли билан қуролли кучларни 2 миллион кишига етказди, харбий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни жадаллаштирди, йирик қўшинларни Европанинг турли регионларидан олиб, Шарқий фронтга ташлади. Фашистлар Курск яқинида Қизил Армияни қуршовга олиш ва яқсон қилиш, кейин эса ҳужум frontiни кенгайтириб, Донбассни бутунлай босиб олиш умидида эдилар. 1943 йил 5 июлда бошланган Курск жанги иккинчи жаҳон урушида энг йирик жанглардан бири бўлди. Бу жангда совет қўшинлари душманнинг 30 дивизиясини, жумладан 7 танк дивизиясини яқсон қилди. Шу даврдан бошлаб фашистлар ҳужум қилиш стратегиясидан бутунлай воз кечишга ва урушнинг охиригача мудофаага ўтишга мажбур бўлдилар.

Иттифокчилар Шимолий Африкада жангни тугаллагач, 10 июлда Сицилия операциясини бошладилар ва август ўрталарида Сицилия оролини эгаллаб, сентябрнинг бошларида Апеннин ярим оролига ўтдилар, июлнинг охирига бериб Италияда Муссолини режими емирилди. Италияда П.Бадольо ҳукумат тепасига келди ва 3 сентябрда АҚШ ва Буюк Британия билан сулҳ тузди. Бунга жавобан гитлерчилар Италияга қўшимча қўшин киргиздилар, италян армиясини қуролсизлантириб, мамлакатни оккупация қилдилар. 1943 йил ноябрда Салернога инглиз-америка десанти тушприлгандан кейин немис-фашист қўмондонлиги ўз қўшинларини шимолга - Рим районида кўчирди ва Сангро ҳамда

Карильяно дарёлари бўйлаб мудофаага ўтди. Атлантика океанида 1943 йилнинг бошига келиб Германия флотининг позицияси бўшабди.

Қизил Армиянинг 1943 йилнинг ёзида йирик муваффақиятларга эришуви ва иттифоқчиларнинг Италияга десант тушириши муносабати билан Рузвельт ва Черчилль ҳарбий планларини аниқлаб олиш мақсадида Квебекда (1943 йил 11-24 август) конференция ўтказдилар. Тинч океанда стратегик ташаббус иттифоқчилар қўлига ўтди. Бу билан иттифоқчилар Японияга ҳужум бошлашга шароит яратдилар. Хитой, Корея, Вьетнам, Бирма, Индонезия, Филиппин халқларининг миллий озодлик кураши борган сари кенгайди. Бу мамлакатларнинг компартиялари Миллий фронт сафидаги партизан кучларни жипслашгирди. Хитой Халқ озодлик армияси ва партизан отрядлари актив ҳаракатлар бошлаб, 80 миллионга яқин аҳоли яшаб турган территорияни озод қилдилар.

1943 йилда барча фронтларда, айниқса совет-герман frontiда воқеаларнинг тез ўзгариб бориши иттифоқчилардан ўзаро келишиб олишни талаб қиларди. Бу даврнинг муҳим масалалари Қоҳира конференцияси (1943 йил) ва Техрон конференцияси (1943 йил)да муҳокама қилинди.

Иккинчи жаҳон урушининг 4-даври (1944 йил 1 январь - 1945 йил 8 май) - Қизил Армиянинг шиддатли стратегик ҳужуми натижасида немис-фашист қўшинларини СССР территориясидан суриб чиқариш, Шарқий ва Жануби-Шарқий Европа халқларини озод қилиш ва иттифоқчиларнинг қуролли кучлари билан бирга гитлерчилар Германиясининг асосий кучларини тор-мор этиш даври бўлди. Бу даврда АҚШ билан Буюк Британия қуролли кучларининг Тинч океандаги ҳужум операциялари давом этди. Хитойда халқ озодлик уруши кучайди.

Урушнинг олдинги давларидаги каби, бу даврда ҳам, фашизмга қарши курашнинг асосий оғирлиги Совет Иттифоқи зиммасига тушди. 1944 йилнинг бошида немис-фашист қўмондонлиги ихтиёридаги 315 дивизиядан 198 таси ва 10 бригадadan 6 таси, бундан ташқари Германияга шерик бўлган давлатларнинг 38 дивизияси ва 18 бригадаси совет-герман frontiга жалб этилган эди. Қизил Армия 1944 йилнинг январь-февраль ойларида 900 кунлик қаҳрамонона мудофаадан сўнг, Ленинград қамалига барҳам берди. 1944 йилнинг баҳоригача Украинанинг ғарбий районлари ва Қрим фашистлардан озод қилинди. Совет қўшинлари Карпатга чиқдилар ва Руминия территориясига кирдилар. Қизил Армия фақат қишки кампанияда душманнинг 30 дивизияси, 6 бригадасини яқсон қилди, 1 миллиондан ортиқ фашист босқинчиларини қириб ташлади ва 72 дивизия ҳамда 7 бригадасига оғир талафот етказди. 1944 йил майида Қизил Армия Финляндия армиясига

зарба берди. Шундан кейин Финляндия сулҳ тузишни сўради. Сулҳ 1944 йил 19 сентябрда Москвада имзоланди.

Қизил Армия Белоруссияда 1944 йил 23 июндан 29 августгача ва Ғарбий Украинада 13 июлдан 27 октябргача ўтказган йирик ҳужум операциялари оқибатида душманнинг иккита энг йирик стратегик группировкасини яқсон қилиб, фронтнинг ичкарасига 600 кмгача ёриб кирди. Совет қўшинлари Шарқий Пруссия чегарасига чиқдилар, Польша территориясидан ўтиб, Висла дарёсига етдилар. Ҳужум операцияларида поляк қўшинлари ҳам иштирок этди.

1944 йил баҳор ва ёзида иккинчи фронт очилиши яна кечиктирилса, Европанинг ҳаммасини СССРнинг Қуролли Кучлари озод қилиши аниқ бўлиб қолди. Бу АҚШ ва Буюк Британия ҳукмрон доираларини ташвишга солди. Иккинчи фронт Совет Иттифоқининг Германия ва унинг иттифоқчилари устидан ғалабаси муқаррар бўлиб қолган бир даврда очилди. Бироқ иккинчи фронт очилгандан кейин ҳам Германиянинг асосий ҳарбий кучлари совет-герман frontiда қолаверди. Шунга қарамай иккинчи фронт очилиши иккинчи жаҳон уруши тарихида муҳим воқеа бўлди. 6 июнда Нормандия десант операцияси бошланди. Немисларнинг Нормандия группировкаси тор-мор қилинди. Августнинг охирида иттифоқчилар Франция Қаршилиқ кўрсатиш ҳаракати отрядларининг фаол ёрдамида Сема дарёсига чиқдилар ва Шимоли-Ғарбий Францияни эгалладилар. Гитлерчилар қўмондонлиги қўшинларни Франциядан «Зигфрид линияси»га кўчира бошлади.

Қизил Армия ҳужумни давом эттириб, 1944 йил июль-ноябрда фашистларнинг 29 дивизиясини яқсон этди ва Болтиқ бўйини озод қилди. Немис-фашистларнинг «Жанубий Украина» армия группаси мағлубиятга учради, 18 дивизия яқсон этилиб, Руминия озод қилинди. 12 сентябрда Москвада СССР АҚШ ва Буюк Британия билан Руминия ўртасида сулҳ тузилди. Руминия билан Болгария Германияга уруш эълон қилди. Совет қўшинлари Руминия ва Болгария қўшинлари билан биргаликда Карпат Белград ва Будапешт томонга ҳужумни авж олдирдилар ва Чехословакия, Югославия, Венгрия ерларини фашист босқинчиларидан тозалашга киришдилар.²⁴

Ғарбий фронтда немис-фашист қўмондонлиги 1944 йил декабрда Арденнада қарши ҳужумга ўтди, Аптверпенда зарба бериб, инглиз-америка қўшинларнинг йўлини кесиб қўймоқчи ва уларни яқсон қилмоқчи эди. “Адренна операцияси” (1944-1945 йиллар)да немис-фашист армияларининг

²⁴ Великая Отечественная война 1941 — 1945. Энциклопедия под ред. М. М. Козлова. — М.: Советская энциклопедия, 1985. — С.206.

«Б» группаси иттифоқчилар позициясига 90 кмгача ёриб киришга муваффақ бўлди ва 1-америка армиясига катта шикаст етказди.

Иттифоқчиларнинг илтимосига кўра Қизил Армия 1945 йил 12-14 январда Болтик бўйидан Карпатгача кенг фронтда ҳужумга ўтди. Совет қўшинларининг ҳаракати гитлерчиларни Арденнада ҳужумни давом эттиришдан воз кечишга мажбур этди. Инглиз-америка қўшинларининг тобора ортиб борган сиқиғи таъсирида немис-фашист қўшинларни дастлабки позицияларига чекиндилар.

Италияда инглиз-америка армияларининг 15-группаси немис-фашистларининг Римдан жануброқдаги мудофаасини фақат 1944 йил майда ёриб ўта олди ва илгари Анцио яқинига туширилган десант билан бирлашиб, Италиянинг пойтахтини эгаллади.

1945 йил бошларида Германиянинг иқтисодий ва ҳарбий ресурслари тугаб қолди. Ҳом ашё манбаларидан маҳрум бўлгандан сўнг ҳарбий саноат ишлаб чиқариши 1944 йил ўрталаридан бошлаб тез камая бошлади. Фашист Германияси саноат корхоналарининг бомбардимон қилиниши 1944-1945 йилларга келиб герман экономикасига катта зарар келтирди.

Бироқ фашист ҳукумат бошлиқлари гитлерчиларга қарши коалициянинг парчаланиб кетишидан ҳали умид узмаган ва ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам урушни чўзишга ҳаракат қилар эди. Лекин бу умид пучга чикди. Февралнинг биринчи ярмида бўлиб ўтган Крим конференцияси (1945 йил)да СССР, АҚШ, Буюк Британия ҳукумати бошлиқлари (Сталин, Рузвельт, Черчилль) Германияда фашизмни тўла ва батамом яқсон қилиш режасини туздилар, шунингдек, урушдан кейин тинчлик ва халқаро хавфсизликни таъминлаш принципларини аниқлаб олдилар. Конференция Совет ҳукуматининг Техрон конференциясида Японияга қарши урушда иштирок этиш ҳақида берган розилигини тасдиқлади.

1945 йил кампанияси совет-герман frontiда совет қўшинларининг 12-14 январда Шарқий Пруссия ва Польшадаги ҳужуми билан бошланди. 1945 йил 13 январь-25 апрелда 3-Белоруссия fronti (қўмондони армия генерали И.Д.Черняховский, 20 февралдан Совет Иттифоқи Маршали А.М.Василевский), 2-Белоруссия fronti (қўмондони Совет Иттифоқи Маршали К.К.Рокоссовский) Болтик флоти билан ҳамкорликда Шарқий Пруссия операциясини ўтказдилар. 12 январдан 3 февралгача Висла-Одер операцияси ўтказилди. Операция давомида совет қўшинлари 500 км олға силжиб, Одер қирғоқларига чикди, уни жанг давомида кечиб ўтиб, бир неча плацдармларни эгаллади. Душманнинг «Марказ» армиялар группасининг асосий кучлари

тор-мор этилди. 1-Белоруссия фронти кўшинлари Берлиндан 60 км шарқроққа етиб мустаҳкамланиб олди.

10 февраль - 4 апрелда 2- ва 1-Белоруссия фронтлари кўшинлари Шарқий Померания операцияси (1945 йил), 8-24 февралда 1-Украина фронтининг ўнг қаноти Қуйи Силезия операцияси (1945 йил), унинг чап қаноти 15-31 мартда Юқори Силезия операцияси (1945 йил), 6-15 мартда 3- Украина фронти кўшинлари Балатон муҳофаа операцияси, 2- ва 3- Украина фронти кўшинлари 16 мартдан 13 апрелгача Вена операцияси (1945 йил) ни муваффақиятли ўтказиб, душманнинг йирик кучларини тор-мор этди. Совет кўшинлари немис-фашистларнинг охириги уяси - Берлин халқаси атрофига етиб келди.

16 апрелда Берлин операцияси (1945 йил) бошланди, 24-25 апрелга келиб, совет кўшинлари Берлинни ўраб олди. Душманнинг Берлин халқаси ичида қолган 500 минг кишилиқ группировкаси 2 майга қадар тор-мор этилди. 1945 йил 8 майда Карлсхорстда гитлерчилар олий қўмондонлиги вакиллари Германиянинг сўзсиз таслим бўлганлиги ҳақидаги актга имзо чекди. 6-11 майда совет кўшинлари қўзғолон кўтарган Прага аҳолисига зудлик билан мадад кўрсатиб, гитлерчиларнинг Чехословакияда қолган группировкасини тор-мор этди ва 9 майда Прагани озод қилди (1-, 2- ва 4-Украина фронтлари кўшинлари).²⁵

Совет халқи ва унинг Қуrolли Қучлари оламшумул-тарихий ғалабани қўлга киритди, фашистлар Германияси ва унинг иттифоқчиларини тор-мор этишга ҳал қилувчи хисса қўшди, ўз Ватанининг озодлиги ва мустақиллигини сақлаб қолди. СССР Олий Совети Президиуми фармони билан 9 май - Ғалаба байрами деб эълон қилинган эди.

Иккинчи жаҳон урушининг 5-даври (1945 йил май – 2 сентябрь)да АҚШ алоҳида сиёсий-стратегик мақсадларни қўзда тутган эди. У Япония билан сепарат ярашув битимини тузиш, агрессорнинг сўзсиз таслим бўлиши принципларини Японияга нисбатан чеклаб, унинг қуrolли кучларининггина таслим бўлишини қўзлаб, Япон монархия тузумини сақлаб қолишга, Тинч океанда кўпроқ оролларни эгаллашга, Корея ва Тайванни ўз таъсирига олишга, Япония устидан ўз назоратини ўрнатишга уринди. Буларнинг ҳаммаси иттифоқчилик бурчига ва олинган мажбуриятларга қарама-қарши бўлган ҳаракат эди. СССР Японияга қарши урушга киргунга қадар, шу мақсадларга эришиш учун Швейцарияда Аллен Даллес Япония вакиллари билан музокаралар олиб борди. Лекин Япония Корея ва Тайвандан маҳрум бўлиб қолишни истамади. Натижада объектив шароит

²⁵ Великая Отечественная война 1941 — 1945. Энциклопедия под ред. М. М. Козлова. — М.: Советская энциклопедия, 1985. — С.302.

туфайли АҚШ Японияга қарши урушда бошқа буюк давлатлар билан, аввало СССР билан ҳамкорлик қилишни давом эттиришга мажбур бўлди. Лекин у Совет қўшинларининг Япония қирғоқларида бўлишларини истамаслигини қайта-қайта билдирди.

Потсдам конференцияси вақтида, 1945 йил 25 июлда АҚШ, Англия ва Хитой Японияни сўзсиз таслим бўлишини талаб қилган махсус Потсдам Декларациясини қабул қилдилар ва 20 июлда Япония ҳукуматига йўлладилар. Лекин Япониянинг милитарист ҳукмрон доиралари бу Декларацияни рад этдилар, улар ўз кучларига ортиқча баҳо бериб, урушни «ғалабага қадар» давом эттириш фикрида ва антифашистик коалицияни бўлиб юбориш умидида бўлдилар. Япония дипломатияси маневр ишлатиб, антифашистик коалицияни бўлиб юбориш мақсадида СССРга Япония билан АҚШ ва Англия ўртасида воситачилик қилиш ҳақида бир неча марта мурожаат қилди. Лекин Япония ўз ниятига эриша олмади. СССР Япониянинг бундай интилишларини иттифоқчи давлатлардан яширмади.

1945 йил 6 ва 9 августда президент Трумэннинг буйруғи билан Америка ҳарбий ҳаво кучлари Япониянинг Хирасима ва Нагасаки шаҳарларига, ҳимоясиз аҳоли устига икки атом бомбасини ташладилар. Хиросима бутунлай вайрон қилинди. Ҳаммаси бўлиб 300 мингга яқин аҳоли ҳалок бўлди, 200 мингга яқин киши ярадор, майиб-мажруҳ ва радиация таъсирида шол бўлиб қолди. Бу ўта кетган ёвузлик ва ваҳшийлик эди, шунга қарамай АҚШ атом бомбасини ташлашга ўзини ҳақли деб ҳисоблади. Ваҳоланки, бу бемаъни шафқатсизликка ҳеч қандай ҳарбий зарурат йўқ эди. Американинг баъзи сиёсий арбоблари одамларни бундай ёппасига қирганликлари билан фахрланган эдилар. Уларнинг мақсади Совет қурулми кучларининг Узоқ Шарқда бошланиши лозим бўлган операцияларининг аҳамиятини камайтириш, СССР ва бошқа мамлакатларни ҳамда халқларни кўрkitиб, халқаро масалаларни ҳал қилишда уларни АҚШга ён беришга, Америка қудрати олдида тиз чўкишга мажбур этиш эди.

Атом бомбалари Японияни таслим бўлишга олиб келмади. Совет Иттифоқининг Япония империализмига қарши урушга кириши япон агрессорлари тақдирини ҳал қилди ва уруш муддатини анча қисқартирди.

Узоқ Шарқда уруш ҳаракатларининг давом этиб туриши СССР чегаралари учун ҳам хавфли эди. Япония уруш даврида СССРнинг Узоқ Шарқ чегаралари ёнида бир неча марта иғвогарлик ҳаракатларини қилди; Совет Узоқ Шарқини амалда денгиздан блокада қилди; СССРга қарши ҳужум қилиш учун пайт пойлади ва бактериологик урушни очишга тайёрланди. СССР чегаралари ёнида Япониянинг Квантун армияси бор эди. 1945 йил ёзида бу армиянинг Кореядаги ва Курил оролларидаги қўшинлари билан умумий

сони 1,2 миллион кишига етди. Квантун армияси 1155 танк ва ўзи юрар замбаракларга, 1800 га яқин самолётга эга эди. Бундан ташқари японлар Маньжурияда 200 минг полиция ва жандармга эга эдилар; Маньчжоу-Го қўғирчоқ давлатининг 110 минг кишилиқ армияси бор эди. Маньжурия ва ҳатто Кореядаги ҳарбий-ҳаво кучлари қўпайтирилган эди. СССР Улуғ Ватан уруши давомида Узоқ Шарқ чегара районларида 40 дивизияни ушлаб туришга мажбур бўлган эди. СССР Япония империализмининг тезда тор-мор қилинишининг ва Узоқ Шарқда тинчлик ҳамда хавфсизлик ўрнатилишининг тарафдори эди. Қрим ва Потсдам конференциялари қарорларига мувофиқ СССР Японияга қарши урушга кириш учун тайёргарлик кўрди. 1945 йил май-июль ойларида Ғарбдан Узоқ Шарққа ва Забайкальегга 40 тақа дивизия ва бригада олиб келинди. Ҳаммаси бўлиб ўша пайтда Узоқ Шарқдаги совет қўшинлари составида 1,5 миллион дан ортиқ киши, 26 мингдан ортиқ тўп ва миномет, 5500 дан ошиқ танк ва ўзи юрар замбарак, 3800 дан ортиқ самолёт бор эди.²⁶

Совет ҳукумати Япониянинг уруш давридаги антисовет позициясини ҳисобга олиб, 1945 йил 5 апрелда СССР билан Япония ўртасида 1941 йил апрелда тузилган бетарафлик тўғрисидаги ахдномани бекор қилган эди. У Япония ҳукуматининг Япония билан АҚШ ва Англия ўртасида воситачилиқ қилиш тўғрисидаги сурбетларча таклифларини рад этди.

1945 йил 8 августда жаҳон урушини тезда тугаллаш, Узоқ Шарқда ва бутун дунёда тинчликни тезроқ ўрнатиш, уруш қурбонларини қамайтириш, илгари Россиядан тортиб олинган ерларни қайтариб олиш, СССР давлат манфаатларини ва Узоқ Шарқ чегаралари хавфсизлигини таъминлаш мақсадида Совет ҳукумати ўзининг иттифоқлик бурчига амал қилиб, 9 августдан бошлаб Японияга қарши уруш ҳаракатлари бошлajaгагини эълон қилди. Совет ҳукумати позициясига Мўғулистон Халқ Республикаси қўшилди.

9 августда Совет қўшинлари Узоқ Шарқда 4 минг километрдан ошиқ масофада қуруқликда ва бундан ташқари денгизда шиддатли ҳужумларни бошлаб юбордилар.

Совет қўшинлари Узоқ Шарқнинг, Маньжуриянинг географик ва об-ҳаво қийинчилиқларига қарамай, қисқа муддат ичида 16 истеҳкомли районини эгаллаб, 400 кмгача ичкари кирдилар. 14 августда Япония ҳукумати Япония суверенитет ҳуқуқларидан маҳрум қилинмаса Потсдам декларациясини қабул қилажагини билдирди. Иттифоқчилар Япониянинг суверенитет ҳуқуқларини фақат йирик ороллар билан чеклашни кузда тутган сўзсиз таслим бўлишини талаб қилдилар. Япон қўмондонлиги уруш ҳаракатларини тўхтатиш тўғрисида буйруқ бермади. Совет қўшинларининг ҳужуми давом этди.

²⁶ Новейшая история зарубежных стран Европа и Америка 1917-1945. Подред.проф. В.К.Фураева. – М.: Просвещение, 1989. – С.415.

Маньчжуриянинг йирик шаҳарлари атрофига десант қўшинлари туширилди. Август охирида Шимоли-Шарқий Хитой, Шимолий Корея, Жанубий Сахалин ва Курил ороллари озод этилди. Квантун армияси тор-мор этилди. Душман жуда катта ҳарбий техникадан, 677 мингдан ортиқ солдат ва офицеридан ажралди, шунингдек 84 минги ҳалок бўлди. Қизил Армия 32 мингга яқин кишисидан жудо бўлди. Совет халқи, унинг армияси Хитой ва Корея халқлари олдида ўз бурчини шараф билан бажо келтирди.

Квантун армиясига қарши уруш ҳаракатларида Мўғулистон Халқ Республикасининг халқ-революцион армияси иштирок этди. Ўша вақтда янги, кучли ҳужумларни бошлаган Хитой халқ армиялари қисқа вақт ичида 20 миллион аҳоли яшовчи территорияни (350 минг кв км ерни) озод қилдилар. Хитой халқи Япония империализмини тор-мор қилиш ишига катта ҳисса қўшди.

Совет қўшинларига ўз навбатида Корея партизанлари катта ёрдам кўрсатдилар.

Чан Кайши ҳукумати СССРнинг ҳал қилувчи ролини кўриб, 14 августдаёқ Москвада Совет ҳукумати билан СССР ва Хитой ўртасида дўстлик ва иттифоқчилик шартномасини тузди ҳамда Қрим ва Потсдам конференциясининг Узоқ Шарқ ҳақидаги қарорларини тан олди. 28 августда Америка қўшинлари Япония территориясига туширила бошланди.

Совет қўшинларининг ҳал қилувчи зарбалари натижасида 1945 йил 2 сентябрда Токио кўрфазида Америка линкори «Миссури»да Япония вакиллари сўзсиз таслим бўлиш актига имзо чекдилар. Жанубий Сахалин ва Курил ороллари Совет Иттифоқида қайтарилди.

3 сентябрь - Япония империализми устидан эришилган ғалаба куни деб эълон қилинди. Япония Германия таслим бўлгандан кейин деярли 3,5 ой ичида таслим бўлди. Япониянинг сўзсиз таслим бўлиши билан иккинчи жаҳон уруши тамом бўлди.

Иккинчи жаҳон уруши миллий озодлик ҳаракатининг ривожланишига таъсир кўрсатди, бу ҳаракат империализм мустамлака системасининг парчаланиб кетишига олиб келди. Уруш охирида мустамлакаларда яшаб турган аҳолининг 97%и мустамлака зулмидан озод бўлди.

Фашист Германияси устидан ғалаба қозонишда Совет Иттифоқи ҳал қилувчи роль ўйнади. Совет-герман фронтида фашист коалициясининг асосий ҳарбий кучлари - ҳаммаси бўлиб 607 дивизия яқсон қилинди. Инглиз-америка қўшинлари 176 дивизияни тор-мор келтирдилар ва асирга олдилар. Германиянинг қуролли кучлари Шарқий фронтда 10 миллион киши (иккинчи жаҳон урушидаги барча талафотнинг 77% га яқини), 62 минг самолёт (62%), 56 мингга яқин танк ва штурмчи қуроллар (75% га яқин), 180 мингга яқин

тўп ва миномёт (74%) йўқотди. Ҳарбий ҳаракатлар совет-герман frontiда 1418 кеча-кундуз, Шимолий Африка frontiда 1068 кеча-кундуз, Ғарбий Европа frontiда 338 кеча-кундуз, Италия frontiда 663 кеча-кундуз давом этди.

Фашистлар Германияси ва иттифоқчиларининг 62% дан 70% гача ҳаракатдаги дивизияси (190 дан 270 гача дивизияси) совет-герман frontiда бўлган, бу вақтда эса инглиз-америка қўшинларига қарши 1941-1943 йилларда Шимолий Африкада 9 дан 20 гача, 1943-1945 йилларда Италияда 7 дан 26 гача, Ғарбий Европада иккинчи фронт очилгандан кейин 56 тадан 75 тагача дивизия уруш олиб борди. Узоқ Шарқда иттифоқчиларнинг қуролли кучларига японларнинг, асосан, Ҳарбий Денгиз Флоти ва Ҳарбий Ҳаво Кучлари қаршилик кўрсатгани сабабли қуруқликдаги япон қўшинларининг асосий қисми СССР чегарасида, Хитойда, Корея ва Япон оролларида тўпланган эди. Японларнинг Манжуриядаги сараланган Квантун армиясини тор-мор келтирган Совет Иттифоқи Японияга қарши олиб борилаётган урушнинг ғалаба билан тугалланишига катта ҳисса қўшди.

Иккинчи жаҳон урушида қуруқликдаги қўшинларнинг жуда кўп қисми, хилма-хил ҳарбий техника билан қуролланган кўп сонли кучли денгиз ва ҳаво флотлари қатнашди, ҳарбий техникани барпо этишда ҳарбий техника фанларининг 40-йилларда қўлга киритилган ютуқларидан кенг фойдаланилди. Иккинчи жаҳон уруши ҳарбий маҳорат ривожига, қуролли кучларнинг қурилиши ва ташкил қилинишида муҳим аҳамият касб этган янги давр бўлди.

III. БОБ. ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИНING АСОСИЙ ЖАНГЛАРИ ВА УРУШNING ТУГАШИ. УРУШNING НАТИЖАЛАРИ

3.1. Иккинчи жаҳон урушининг асосий жанглари ва фашистлар Германиясининг тор-мор қилиниши.

Совет-Герман fronti иккинчи жахон урушининг хал қилувчи fronti бўлиб қолди. 1942 йил ноябрида Гитлер Германиясининг ва унинг шерикларининг Совет-Герман frontiдаги дивизиялари сони 268 та, 1943 йил август-сентябрида 230 та эди. 1943 йил августда Гитлер Германиясининг 294 дивизиясидан 196 таси, 1945 йил 313 дивизияси ва 32 бригадасидан 185 таси ва 21 бригадаси СССРга қарши қўйилди. Холбуки, Ғарбий фронтда 1941 йилда Германиянинг 10-11 та дивизияси, 1941-1942 йилларда Шимолий Африкада Германия ва Италиянинг 15 та дивизияси, 1945 йил январда Ғарбий фронтда ва Италияда 108 дивизияси ҳаракат қилди, холос.²⁷

1941 йилнинг ёзида Англия ва «Озод Франция» қўшинлари гитлерчиларнинг Ироқ, Сурия ва Ливандаги қўпоровчилик фаолиятига, СССР ва Англия гитлерчиларнинг Эрон территориясидаги ҳатти-ҳаракатига зарба бердилар.

1921 йилги Совет-Эрон шартномасининг 6-моддасига мувофиқ, 1941 йил 25 августда Совет қўшинлари Ероннинг Шимолий вилоятларига киритилди, Жанубига инглиз қўшинлари, кейинроқ АҚШ қўшинлари ҳам киритилди. СССР ва Англия ҳукуматининг талаби билан Афғонистон ҳукумати ўз мамлакатидан Гитлер агентларини чиқариб юборди ва фашист давлатлари билан дипломатик алоқани узди.

Иккинчи жахон урушининг доираси кенгайиб борди. 1941 йил 7 декабрда Япония уруш эълон қилмай, АҚШ ва Англиянинг Тинч океандаги ҳарбий-денгиз ва ҳарбий-ҳаво кучларига ҳужум қилиб, жиддий зарар етказди. Пирл-Харбор (Гавай ороллари)га ҳужуми натижасида АҚШнинг Тинч океандаги ҳарбий кемаларининг деярлик ярмиси йўқ қилинди. АҚШнинг Пирл-Харбордаги талофати жуда оғир талофат бўлди: шу базадаги 8 линкорн ишдан чиқарилди, унинг ярмиси чўктириб юборилди; 316 самолёти шикастланди ва яқсон қилинди; 3 мингга яқин америкаликлар ҳалок бўлди.

Япония тезлик билан ҳужум бошлаб, 1941 йил охири - 42 йил бошида Таиланд, Бирма, Гонконг, Индонезия ороллари, Сингапур, ва Филиппинни ишғол қилди. АҚШ ва Англиянинг Тинч океандаги бир қатор ороллари (Гуам, Уейк, Янги Британия, Янги Гвинеянинг бир қисми ва бошқаларни) эгаллади.

Япония Тинч океанда уруш ҳаракатларини бошлаб юборгандан кейин, ўша 1941 йил 11 декабрда Германия ва Италия АҚШ га қарши, 8 декабрда АҚШ Японияга, сўнг Германия ва Италияга қарши, Англия ўз доминионлари билан бирга Японияга қарши уруш эълон қилдилар. Хитой расмий равишда Япония, Германия ва Италияга қарши уруш эълон қилди. Уч агрессив давлат- Германия, Италия ва Япония 1941 йил 11 декабрда

²⁷ Великая Отечественная война 1941 — 1945. Энциклопедия под ред. М. М. Козлова. — М.: Советская энциклопедия, 1985. — С.211.

Учлар аҳдномасига (1940 й) қўшимча янги ҳарбий аҳдни имзоладилар: биргаликда ва барча воситалар билан Англия ва АҚШга қарши уруш олиб бориш, ўзаро розиликсиз улар билан ярашмаслик ва сулҳ тузмаслик мажбуриятларини олдилар. Улар ҳаракат зоналарини ҳам белгилаб олишди. 1942 йил 18 январ келишувига мувофиқ Япониянинг зонаси қилиб, Урол тоғларидан АҚШнинг ғарбий қирғоқларигача бўлган жойлар белгиланди, Германия ва Италиянинг зонаси қилиб, Уролдан Ғарбга - АҚШнинг шарқий қирғоқларигача бўлган ерлар ва Америка қитъаси белгиланди. Мафкуравий ва ижтимоий-сиёсий тузуми турлича бўлишига қарамай, СССР-Англия-АҚШ давлатларининг гитлерчиларга қарши қудратли коалицияси ташкил топа бошлади. 1941 йил 12 июлда СССР ва Англия ўртасида Германияга қарши урушда бирга ҳаракат қилиш тўғрисида битим тузилди. 1941 йил 2 августда АҚШ ҳукумати агрессияга қарши курашда СССРга иқтисодий ёрдам қилишга қарор қилганини баён қилди. 16 августда Англия билан СССР ўртасида савдо ва кредит тўғрисида битим тузилди; Англия СССРга 10 миллион фунт стерлинг ҳажмда 3%ли кредит берди. 9-14 августда Рузвельт ва Черчилл Атлантик океанда (Нюфаунленд оролида) учрашиб, СССРга ёрдам кўрсатиш масаласини ҳам муҳокама қилдилар. 1941 йилнинг 29 сентябр-1 октябрларда СССР, АҚШ, Англия вакиллариининг Москва кенгаши бўлиб, бунда ўзаро ёрдам режалари ишлаб чиқилди. АҚШ-Англия 9 ой ичида СССРга бериладиган қурол-аслаҳалар ва стратегик материаллар тўғрисида, СССРнинг эса уларга етказиб берадиган стратегик ашёлари тўғрисида келишиб олинди. 7 ноябрда АҚШ Ленд-Лиз ҳақидаги қоннуни СССРга ҳам тадбиқ етиб, 1 миллиард доллар ҳажмида фойсиз кредит берди. Шундай қилиб, 1941 йил охирига келиб СССР, Англия ва АҚШдан иборат антифашистик коалиция вужудга келди.

Рузвельт билан Черчиллнинг 1941 йил 9-14 августда Нюфаунленддаги учрашуви Атлантик хартия деган ҳужжатнинг қабул қилиниши билан тугади. Бу ҳужжатда бировларнинг ерини босиб олмаслик, халқларнинг мустақил бўлиб яшаш ҳуқуқини тан олиш, савдода тенглик, иқтисодий ҳамкорлик, нацистлар зулмини битириш, агрессорларни қуролсизлантириш, тинчлик ўрнатиш тўғрисида вазифалар баён қилинди. 1941 йилнинг 24 сентябрида СССР Хартиянинг асосий принципларига розилигини билдирди ва унга қўшилди. 1942 йилнинг 1 январиди Вашингтонда фашизмнинг ёвуз кучларига қарши кураш тўғрисида 26 давлатнинг Декларацияси қабул қилинди. Давлатлар Атлантик Хартияни маъқуллаб, бир-бирлари билан ҳамкор бўлиш, душман билан сепарат ярашув ёки сулҳ битимлари тузмаслик мажбуриятларини олдилар. Эрон ҳам антифашистик коалицияга қўшилди. 1942 йил 29 январда СССР, Англия ва Эрон ўртасида иттифоқлик шартномаси тузилди; Эрон территориясининг бутунлиги ва сиёсий

мустақиллиги таъминланди. Декларацияга қўшилган давлатлар «Бирлашган миллатлар» деб аталди.

1942 йил 26 майида СССР ва Англия ўртасида иттифоқлик ва урушдан кейинги ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам тўғрисида (20 йилга) шартнома, 1942 йил 11 июнда СССР билан АҚШ ўртасида агрессияга қарши уруш олиб боришда ўзаро ёрдамга доир принциплар тўғрисида битим тузилди. Бу шартнома ва битимларни тузиш пайтида Англия билан АҚШ Европада Гитлер Германиясига қарши 2-чи фронтни 1942 йилда очиш тўғрисида мажбурият ҳам олгандилар.

Бироқ, Англия ва АҚШнинг урушда Германия ва СССРни кучсизлантириб уларни тобе бўлган мамлакатларга айлантириб қўйиш фикри ҳам йўқ эмас эди. Масалан: Ўша вақтда АҚШ сенатори (кейинчалик Рузвельтдан сўнгги президент) Гарри Трумен империалистларнинг қабих ниятларини ифодалаб шундай деган эди: «Агар биз Германиянинг қўли устун келаётганини кўрсак, Россияга ёрдам беришимиз керак, агар Россия ютиб чиқадиган бўлса, у ҳолда Германияга ёрдам беришимиз керак. Шу тариқа улар бир-бирларини мумкин қадар кўпроқ ўлдираверишсин».

Иккинчи фронтни очиш масаласи пайсалга солинди. Черчилль 1942 йил август ойида Москвада олиб борилган музокораларда 1942 йилда 2-чи фронт очиш мумкин эмаслигини исботлашга уриниб, 1943 йилда албатта очишга ваъда берди. Бироқ, 1943 йилда ҳам у очилмади. Англия ва АҚШ вакиллари яширин суратда Германия билан ҳам музокоралар олиб бордилар. М: 1941 йил сентябрида Лиссабонда Англия вакили билан Германия вакили ўртасида, 1943 йил феввалида Женевада АҚШнинг вакили Даллес билан Германия князи М.Гогенлое ўртасида музокоралар бўлди. Бундай яширин музокоралар 1945 йил баҳоригача давом етди. 1942 йил октябрида Черчилл Рузвельтга ёзган хатларида СССРга ҳарбий материаллар юборишни тўхтатиш, Кавказга Англия-АҚШнинг қуруқлик ва ҳарбий ҳаво кучларини юбориш тўғрисида хиёнаткорона истакларни билдирди.

АҚШ ҳарбий кучлари уруш йилларида 12 миллион 245 минг кишига, Англияники 9 миллион 500 минг кишига етди, шунга қарамай, улар Европада 2-чи фронтни очмай, асосий ҳарбий кучларини 2-чи даражали бўлган Тинч океан ва Африкада уруш кетаётган районларга тўпладилар.

Гитлерчилар Совет-Герман фронтининг энг асосий вазифаси Москва томон бориш деб билиб, 80 га яқин дивизиясини ва катта ҳарбий-ҳаво кучларини шу томонга ташлади. Улар ноябрнинг охири ва декабр ойининг бошларида Москвага 23-25 кмгача яқинлашиб келдилар, 1941 йилнинг 5-6 декабрида бошланган қарши ҳужум натижасида душмanning 50 тача дивизияси мажақланди ва 1942 йилнинг 23 феввалигача душман Москва ёнидан

120-400 км ғарбга улоқтириб ташланди. Немис-фашист армиясининг «енгилмаслиги» тўғрисидаги афсона «Барбаросса режаси» узил-кесил барбод бўлди.

Москва остонасида душман мағлубиятини ғарб тарихчилари қишнинг қаттиқ бўлганлиги билан изоҳлайдилар. Хусусан, улар; «1941 йил ноябр охири ва декабрида ҳаво 63 даражагача совиб кетди», -деб изоҳлайдилар. Холбуки совуқнинг максимал кучайиши, баъзи бир кунлари 31 даражадан ошмаган эди. Немислар «Генерал қиш ва Генерал ботқоқ русларга ёрдамга келди»-деб ўзларининг мағлубиятларини хаспўслашга уриндилар.

Душман 1942 йилнинг июн охирида катта куч билан яна ҳужумга ўтди. Бироқ, Совет қўшинларининг янги шиддатли жанглари натижасида 1942 йилнинг 19 ноябридан 1943 йилнинг 2 февралигача немис-фашистларнинг 330 минглик 2 та армияси тор-мор қилинди. Булардан 147 минги ҳалок бўлди, 91 мингдан ортиғи фельдмаршал Паулс бошчилигида асир олинди. Италиян, румин ва венгер дивизиялари яксон қилинди, ҳаммаси бўлиб душман 800 мингдан ортиқ солдат ва офицерини, 2000 танк, 3 минг самолёт, 70 минг автомашинасини йўқотди. Германияда умумий мотам эълон қилинди.

Немис тарихчилари Сталинград остонасида немис-фашистларнинг мағлубиятини кучлар тенг бўлмаганлигининг натижаси билан изоҳлайдилар, яъни «Совет Армияси одам сони жиҳатидан 21 баровар устун эди»-деб изоҳлайдилар. Аслида 1942 йилнинг ноябрида Сталинградда кучлар нисбати деярлик тенг эди: Совет қўшинлари 1 миллион 5 минг жангчига, немис-фашистлар 1 миллион 11 минг жангчига эга эдилар; танк ва артиллерияда Совет қўшинлари устунликка эга эди, самолётларнинг сони жиҳатидан эса душман қўли баланд эди. Сталинград жанги иккинчи жаҳон урушида тубдан бурилиш жанги бўлди, бу жанг Япония билан Туркиянинг СССРга қарши уруш бошлаш режаларини барбод қилди.

Бироқ, немис-фашистлар 2-чи фронтнинг очилмаганидан фойдаланиб, 1943 йилнинг ёзида Совет-Герман frontiда ўзларининг 257 дивизиясини тўпладилар. Курск ёнида улар «Цитадел» деб номланган операцияни амалга ошириш учун 900 минг солдат ва офицерини, 10 мингга яқин тўп ва миномётни, 3 мингга яқин танк ва ўзи юрар тўпларни, 2 мингдан ортиқ самолётни ташладилар. 1943 йилнинг 5 июлида улар ҳужум бошладилар, бироқ, 12 июлда Совет қўшинлари қарши ҳужумга ўтиб 23 августгача душманнын катта кучини тор-мор қилиб ташлади. Душман ўзини ўнглаб ололмайдиган даражага келиб қолди. Курск остонасидаги жанг 2-жаҳон урушининг энг катта жанглиридан бири ҳисобланиб, тубдан бурилиш тугалланди. Фақат Курск остонасида душманнын 30 га яқин дивизияси яксон қилинди.

Ғарб давлатларининг лидерлари Совет-Герман фронтининг жаҳон урушидаги салмоғини ва Қизил Армиянинг ролини тобора тан олишга мажбур бўлдилар.

Гитлерчиларнинг Москва остонасидаги мағлубиятини шархлаб, Черчилл «русларнинг қаршилиқ кўрсатиши герман армиясининг белини синдирди» деди.

1942 йилнинг октябрида Рузвельт Черчиллга ёзган хатида «Рус fronti бизнинг энг буюк умидимиздир» деди.²⁸

Немис-фашистларининг Сталинград остонасида сўнгра Курск ёнида бўлган катта мағлубияти Европада фашизмга қарши миллий-озодлик курашининг бошланишига олиб келди. Югославия, Франция, Италия, Чехословакия, Полша, Болгария, Албания, Греция, Руминия, Норвегия, Голландия ва бошқа мамлакатларда бундай курашлар ўсди.

Осиёда ва Тинч океан ҳавзасида-Хитойда, Кореяда, Ҳинди-Хитойда, Филиппин оролларида, Бирма, Малайя ва Индонезияда ерксевар халқлар Япония босқинчиларига қарши миллий-озодлик курашини бошладилар.

1941 йил кузида Англия-Америка қўшинларининг асосий қисми Шимолий Африкада эди. Душман асосий кучларининг Совет-Герман frontiда бўлиши Англия-Америкага Шимолий Африкада ҳужумга ўтиш имкониятини туғдирди. 1941 йил кузида Шимолий Африкада Германия ва Италия 100 минг кишилиқ ҳарбий кучга, Англия эса 150 минг кишилиқ ҳарбий кучга эга эди. 1941 йил ноябрида генерал Монтгомери қўмондонлигидаги инглиз қўшинлари ҳужумга ўтиб, 1942 йил январиди Киренаикани эгалладилар. Лекин генерал Роммель қўмондонлигидаги немис-италиян қўшинларининг қарши ҳужумлари натижасида инглизлар яна Мисрга Ал-Аламайнга чекиндилар. 1942 йилнинг 23 октябрида инглиз қўшинлари қарши ҳужумга ўтиб, агрессорларни Мисрдан суриб чиқардилар, Киренаика ва Триполитанияни эгалладилар. 1942 йилнинг 8 ноябрида Америка генерали Эйзенхауер бошчилигидаги 700 минг кишилиқ инглиз-америка қўшинлари уч гуруҳга бўлиниб ҳужум бошлади ва Шимолий-Ғарбий Африка, Франция Марокаши ва Жазоир ҳудудларини эгаллаб Тунис ҳудудига кирдилар.

1943 йилнинг 20-21 мартида иттифоқчилар ҳужумни давом эттирдилар. Италян-немис қўшинлари кўп талофат кўриб, Ўрта ер денгизи қирғоқларига чекиндилар. Англия-Америка армияси Тунисни ишғол қилдилар ва ниҳоят 1943 йилнинг 12 майида Шимолий Африкада италян-немис қўшинлари таслим бўлди. Бу ғалаба иттифоқчилар учун 2-чи фронтни очиш учун имконият туғдириб берди. Бироқ, улар 2-чи фронтни очишни пайсалга солишни давом эттирдилар. Улар Шимолий Африкадаги ғалабаларини бўрттириб мақташдилар, Ал-Аламайн ёнидаги жангни 2-чи Сталинград деб аташдилар. Холбуки, Сталинград остонасидаги жангда душманнинг 1 миллионга яқин армияси

²⁸ Яковлев Н.Н. Ф.Д.Рузвельт Человек и Политик. - М.: 2005.- С.156.

ишгирок этган бўлса, Ал-Аламайн ёнидаги жангда душманнинг 80 минг кишилиқ армияси қатнашди. Демак, 2-чи Сталинград жанги деб кўқларга кўтариб мақташ, бўрттириш бўлган экан. Гитлер Германияси иттифоқчиларининг, айниқса, фашистик Италиянинг аҳволи ғоят даражада ёмонлашиб кетди. Совет-Герман фронтида Италия 11 та дивизиясидан маҳрум бўлди. Шимолий Африкада у катта талофат кўрди. Мамлакат иқтисодий тангликни бошидан кечирмоқда эди, хом ашё етишмасди. У Германиянинг қарамига айланди, 500 минг ишчи Германияга олиб кетилган эди. Молиявий аҳвол оғирлашиб, аҳоли сулҳни талаб қилиб чиқа бошлади. Италия солдатлари тўда-тўда бўлиб иттифоқчилар томонига ўтиб кета бошлади. Италиянинг танг аҳволда қолганлигидан фойдаланиб, Курск жанглари кетаётган пайтда Иттифоқчилар армияси 1943 йил июлида Сицилия оролига қўшин туширди ва уни эгалладилар. 1943 йил 19 июлда Верона шаҳрида Муссолини Гитлер билан учрашиб, ундан ёрдам сўради, бироқ Гитлер буни рад қилади ва Шимолий Италиянигина «бирга ҳимоя қилиш»ни таклиф қилади. У бу билан Германияни жануб томондан ҳимоя қилишда Италиянинг қолган қўшинларидан фойдаланишни кўзда тутган эди. Веронадаги кенгаш Италия фашистик партия Советига маъқул бўлмади.

Совет 24 июлда Олий бош қўмондонлик лавозимини Муссолини қўлидан олиб қоролга топшириш тўғрисида қарор қабул қилди. Муссолини барча лавозимларидан маҳрум қилинди ва Маршал Бадалё бошчилигида янги ҳукумат тузилди. Муссолини қамоққа олинди. 15 августда Бадалё ҳукумати генерал Эйзенхауер билан музокаралар олиб борди ва 3 сентябрда ярашув ва сўзсиз таслим бўлиш актига имзо чекди. Шу куни Англия-Америка қўшинлари Жанубий Италияга туширилди. Гитлерчилар ваҳимага тушиб, Италиянинг шимолий ва марказий раёнларини, шунингдек жанубнинг бир қисмини ишғол қилдилар. Қорол ва Бадалё ҳукумати иттифоқчи қўшинлар паноҳига кочди.

12 сентябрда Гитлер Муссолинини қамоқдан озод етиб, самолётда Германияга олиб борди. Гитлер билан музокаралар бўлиб ўтгач Муссолини гитлерчилар ёрдами билан Шимолий Италияда кўғирчоқ ҳукуматни тузди. Гитлерчилар таслим бўлган италян қўшинларини қуролсизлантириб, уларга нисбатан шафқатсизлик билан муносабатда бўлдилар. 13 сентябрда Бадалё ҳукумати фашистик Германияга қарши уруш эълон қилишга ва антигитлер коалицияга қўшилишга мажбур бўлди. Бироқ, иттифоқчилар Италиянинг Шимолига қараб ҳужум қилишни тезлаштирмадилар, фақат 1943 йилнинг ноябридагина Неапол шимолидаги немислар ишғол қилган позицияларга етиб бордилар.

Маълумки, милитаристик Япония 1941 йил декабр - 1942 йил майида Жануби-Шарқий Осиёнинг катта қисмини ва Тинч океанда бир қанча ороларни эгаллаган эди. У

Австралияга хужум қилишга тайёрланмоқда эди. Бироқ, америкаликлар ташаббусни эгаллаб, 1942 йилнинг майида Янги Гвинеяда ва Маржон денгизида Япониянинг ҳарбий кемаларига зарба берди. Япония 2 йирик ҳарбий кемадан ва 80 га яқин самолётидан маҳрум бўлди. 4-5 июнда Гавай оролларида бўлган жангда ҳам Япония мағлубиятга учради ва у Тинч океанда мудофаага ўтишга мажбур бўлди. 1943 йилда ҳам Тинч океанда бўлган урушларда Япония муваффақиятсизликка учради. 1944 йил июлида Тинч океанда урушни олиб борган генерал Тадзио ҳукумати қулади. Япониянинг Тинч океанда ва Осиёдаги аҳволи ёмонлаша борди.

1943 йил 19-30 октябрда Москвада СССР, АҚШ ва Буюк Британия ташқи ишлар министрларининг конференцияси бўлиб ўтди. Конференция СССР таклифи билан урушнинг бориши, унинг муддатини қисқартириш ва урушдан кейинги тартиб тўғрисидаги масалаларни муҳокама қилди. Конференция уруш даврида ва урушдан кейин иттифокчи давлатлар ҳамкорлиги тўғрисида Декларация қабул қилди. Декларация душман таслим бўлгунча урушни давом еттириш, урушдан кейин бутун кучларни тинчлик ва хавфсизликнинг мустаҳкамлашга қаратиш, халқаро тинчлик ва хавфсизлик ташкилотини тузиш, урушдан кейин жанжалли масалаларни ҳал қилишда ўзаро келишмай туриб ҳарбий воситаларни ишга солмаслик каби масалаларни баён қилди.

Конференция Сталин, Рузвельт ва Черчилл имзоси билан эълон қилинган гитлерчиларни жавобгарликка тортиш тўғрисидаги Декларацияни ҳам қабул қилди.

1943 йил 28 ноябр-1 декабрда Техронда уч буюк давлат - СССР, АҚШ, Буюк Британия ҳукуматлари раҳбарлари, ташқи ишлари министрлари ва Бош штаб бошлиқлари иштирокида конференция бўлиб ўтди. Конференцияда ҳарбий ҳамкорлик, 2-чи фронт масаласи, урушдан кейинги Германия масаласи муҳокама қилинди. Тегишли хужжатлар, Декларациялар қабул қилинди.

Совет делегациясининг қатъий талаби билан 1944 йил 1 майдан кечиктирмай Ла-Манш бўғози оркали Шимолий Францияга ўтиб, Европада 2-чи фронтни очиш тўғрисида битимга келинди. Германия масаласида эса бир фикрга келинмади. СССР урушдан кейин Германияни ягона демократик давлат бўлиб қолиши тўғрисида баённома берди. АҚШ Германияни беш давлатга бўлиб юбориш таклифини киритди. Англия эса Пруссияни Германиянинг бошқа қисмидан ажратиб юборишни, Германиянинг Жанубий вилоятларини «Дунай федерацияси» таркибига киритиш таклифини киритди.

Эрон тўғрисида декларацияда унга иқтисодий ёрдам кўрсатиш, унинг мустақиллигига, ҳудудий бутунлигига зиён етказмаслик ҳақида мажбуриятлар олинди. Айрим келишмовчиликларга қарамай Техрон конференцияси Гитлерга қарши қаратилган

каолицияни мустаҳкамлашда катта рол ўйнади. Гитлернинг антифашистик каолицияни бўлиб юбориш учун қилган ҳаракатлари бефойда кетди.

1944 йилнинг ёзи ва кузида Совет қўшинлари немис-фашист қўшинларини қувиб бориб, ўзининг Шимолий денгиздан Қора денгизгача бўлган давлат чегарасини тиклади ва фашизм куллигига тушиб қолган давлатларни озод қилиш учун ҳолоскорлик миссиясини бошлади.

АҚШ ва Англия 1944 йилнинг 6 июнида ниҳоят 2-чи фронтни очдилар. Генерал Эйзенхауер қўмондонлигидаги инглиз-америка қўшинлари Ла-Маншдан ўтиб, Франциянинг шимолидаги Нормандияга кирдилар. 15 августда Англия, Франция ва АҚШ қўшинлари Франциянинг жанубига Тулан районига туширилди. 13 августда Франциянинг шимолида олиб борилган бир қатор операциялардан кейин немис-фашистларнинг 100 мингга яқин қўшинлари асир олинди. 1944 йил 25 августда француз ватанпарварлари томонидан озод қилинган Парижга кирдилар ва Франция республикаси муваққат ҳукумати Лондондан Парижга келди.

1944 йилнинг сентябрида иттифоқчиларнинг қўшинлари Францияни, Люксембургни, Бельгияни ва Голландиянинг бир қисмини озод қилдилар, ҳамда Германия чегарасига ўтдилар.

Ғарбдаги фронт фашистик Германиянинг 85 та дивизиясини ўзига жалб қилди, холбуки 1944 йил ёзида ҳам душманнинг 228 дивизияси ва 28 та бригадаси Совет-Герман frontiда эди. Шу сабабли 1944 йил сентябрида Черчилл «шу рус армияси Герман ҳарбий машинасининг ичак чавоғини олиб ташлади ва ҳозирги дақиқада ҳам ўз frontiда душманнинг тенгсиз катта қисмига бардош бермоқда», деб иқрор бўлишга мажбур бўлган эди.

1944 йил охири ва 1945 йил бошига келганда кучлар нисбати тўла Совет армияси фойдасига ўзгарганди. Лекин душман ҳали кучли эди, унинг 204 дивизияси Совет-Герман frontiда эди, фақат 70 дан камроқ дивизияси Ғарбий Европа frontiда эди.

Шунга қарамасдан 1944 йил 16 декабрида немис қўшинлари Ғарбий фронтда ҳужум бошлаб, Англия-Америка қўшинлари фронтини ёриб ўтди ва Франциянинг Шимоли-Шарқига туташган Бельгиянинг Арденн тоғ районларида Англия-Америка қўшинларини оғир аҳволда қолдирди. Иттифоқчиларнинг қўшинлари 100 кмча орқага чекинди ва кўп талофат кўрди. 1945 йил январида немис-фашистлар Эльзасда ҳам ҳужумга ўтди. Черчилл 1945 йил 6 январда Сталинга мурожаат қилиб, Совет қўшинлари ҳужумини тезлатишни ва шу йўл билан ёрдам берилишини сўради. 20 январга мўлжалланган ҳужум 12 январда бошланди ва 1200 км кенгликда душман кучларига

кақшатқич зарбалар берилди. Бу хужум операцияларида 150 та Совет дивизияси қатнашди. Совет қўшинлари одам ва техника жиҳатидан душмандан анча устун эди. Гитлер қўшинлари бир неча юз километр ғарбга улоктириб ташланди ва 60 та немис дивизияси тор-мор қилинди. 17 январда Варшава, 13 февралда Будапешт, 4 апрелда Братислава озод қилинди. 9 апрелда Кенгсбург, 13 апрелда Вена ишғол қилинди. Совет қўшинларининг бу хужумлари немис-фашист қўшинларининг ғарбий фронтдаги хужумларининг тўхтатилишига олиб келди. Гитлер қўмондонлиги бир қанча дивизияларни ғарбий фронтдан олиб Шарқий фронтга ташлашга мажбур бўлди. Англия-Америка қўшинлари ўзларини ўнглаб олиб 1945 йил мартдан немисларга қарши хужумга ўтишга муваффақ бўлдилар.

1945 йил 4-12 февралда Қримнинг Ялта шаҳрида уч буюк давлат-СССР, АҚШ, Буюк Британия ҳукумат бошлиқлари-Сталин, Рузвельт, Черчилл ва уларнинг маслаҳатчилари ишпирокида конференция бўлиб ўтди. Конференцияда Германияга қарши биргаликда уруш ҳаракатларини тезлаштириб олиб бориш режалари, уруш ҳаракатларини Германия сўзсиз таслим бўлгандан кейин тўхтатиш ҳақида битим қабул қилинди. Конференцияда АҚШнинг Германияни 5 қисмга, Англиянинг еса Германияни 3 қисмга бўлиш тўғрисидаги таклифлари рад этилиб, келгуси Германияни ягона давлат сифатида сақлаб қолиш тўғрисида ҳам бир битимга келинди.

Конференция гитлерчилар келтирган зарарлар ва харобалар учун Германиядан 20 миллиард доллар (СССРга 10 миллиард) миқдорида репарация олиш тўғрисида келишиб олдилар. Конференцияда тинчлик ва хавфсизликни сақлаш ва таъминлаш учун Бирлашган миллатларнинг халқаро ташкилотини тузиш тўғрисида ҳам келишиб қарор қабул қилдилар.

Конференцияда Германия сўзсиз таслим бўлгандан кейин 2-3 ой ичида СССРнинг Японияга қарши урушга кириши тўғрисида яширин битим тузилди; Жанубий Сахалинни, унга яқин оролларни ва Курил оролларини Япониядан СССРга берилиши масаласи, Порт-Артурни СССРнинг ҳарбий-денгиз базаси сифатида қайта ижарага бериш ва бошқа масалалар кўрилди.

1945 йил апрел ўрталарида гитлерчилар Совет қўшинларига қарши 214 дивизия ва 14 бригада, иттифокчиларга қарши 60 дивизияга ега эди. 1945 йилнинг 16 апрелидан Берлин операцияси бошланди. 23 апрелда Совет қўшинлари Берлинга кирдилар, 25 апрелда Берлин ҳамма ёқдан қуршаб олинди. Ғарбдан иттифокчи қўшинлар Рейндан ўтиб, Эльба дарёси томон юрдилар ва 25 апрелда Совет қўшинлари Америка қўшинлари билан учрашдилар.

Берлин операцияси иккинчи жаҳон урушининг энг буюк жангларида бири бўлди. Берлинни штурм қилишда Совет томонидан 2,5 миллион киши, 41 минг 600 замбарак ва миномёт, 6300 танк ва ўзи юрар тўплар, 7500 жанговор самолёт ва бошқа ҳарбий техникалар қатнашди; немис-фашистлар томонидан 1 миллион киши, 10 минг 400 замбарак ва миномёт, 3300 самолёт ва бошқа ҳарбий техникалар қарши қўйилди. 30 апрелда Совет қўшинлари Рейхстагни штурм қилиб олдилар ва соат 14 дан 25 минут ўтганда Рейхстаг биноси устига Ғалаба байроғини ўрнатдилар. Шу куни Гитлер, ундан кейин еса Геббелс ўзини-ўз отиб ўлдирди. 2 майда фашистларнинг Берлин горнизони таслим бўлди ва Берлин Совет қўшинлари томонидан батамом ишғол қилинди.

Ғарб тарихчилари Берлин операцияси вақтида немис-фашист армияси русларга қаршилик кўрсатмадилар деб хаспўшлайдилар, холбуки 1945 йил 16 апрелидан 2 майгача Берлин учун бўлган жанглarda Қизил Армия 102 минг кишисидан ажралди.

1945 йил 25 апрелда Шимолий Италиядаги халқ қўзғолони натижасида Муссолини режими битирилди, қўлга тушган Муссолини партизан суди ҳукми билан 28 апрелда осиб ўлдирилди.

Гитлернинг васиятига кўра 1 майда Шимолий Германияда адмирал Дениц бошчилигида янги фашистик ҳукумат тузилди.

1945 йил 8 майда СССР, АҚШ, Англия ва Франция кўмондонликларининг вакиллари иштирокида Германия кўмондонлигининг вакиллари (Кейтел ва бошқалар) Германиянинг сўзсиз таслим бўлганлиги тўғрисидаги актга имзо чекди. 1945 йил 23 майда Совет кўмондонлигининг талаби билан Дениц ва унинг «ҳукумати» қамоққа олинди.

1945 йил 5 июнда Берлинда Германиянинг мағлубияти ҳақидаги қабул қилинган Декларацияга мувофиқ Германияда олий ҳокимият 4 иттифоқчи давлат ихтиёрига ўтди. Германия 4 зонага: СССР, АҚШ, Англия ва Франция қўшинлари оккупация зонасига, Берлин эса 4 секторга бўлинди.

Крим конференцияси қарорларига кўра 1945 йил 25 апрелдан 26 июнгача антифашистик каолитсияга кирган давлатларнинг-Бирлашган Миллатларнинг Сан-Франсискода конференцияси бўлиб ўтди. 46 мамлакатдан 300 га яқин вакиллар қатнашди, кейинроқ яна 4 давлатдан делегациялар борди, шу жумладан Украина ССР ва Белоруссия ССР вакиллари ҳам қўшилди. Конференцияда халқаро тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш ва таъминлаш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотини тузиш масаласи кўрилди. Нихоят 1945 йил 26 июнда БМТнинг устави қабул қилинди. Ўша йили 24 октябрда БМТ аъзоси бўлган давлатлар томонидан Устав тасдиқланди. 24 октябр - БМТ куни деб аталди.

1945 йил 17 июл - 2 августда уч буюк давлат - СССР, АҚШ, Буюк Британия ҳукуматлари бошлиқларининг-Сталин, Г.Трумен (1945 йил 12 апрелда президент Рузвельт вафотидан кейин вице-президент Г.Трумен президентлик лавозимини эгаллайди), У.Черчилл, 25 июлдан бошлаб К.Эттли (Англия парламент сайловларида ғалаба қилган лейбористлар партиясининг вакили) ва уларнинг маслаҳатчилари иштирокида Берлин яқинида Потсдамда конференция бўлиб ўтди. Потсдам конференцияси ғоят муҳим қарорлар қабул қилди. Конференциядаги бош масала- Германия масаласи эди. Сиёсий принциплар бўйича Германияни тўла қуролсизлантириш (демилитаризация), фашизмни битириш (денацификация), Германиянинг сиёсий ҳаётини демократик асосда қайта қуриш (демократизация), иқтисодий принциплар бўйича ҳарбий-иқтисодий потенциални ва картелларни тугатиш чоралари, оккупация даврида ҳам Германияни «иқтисодий томондан яхлит» деб қараш кўзда тутилди. Ҳарбий жиноятчиларни камокқа олиш ва суд қилиш тўғрисида келишиб олинди. Халқаро ҳарбий трибунал тузилди. Конференцияда репарация масаласи кўриб чиқилди ва 50 % (10 миллиард доллари) СССР фойдасига деб белгиланди. Уч давлат Германиянинг ҳарбий-денгиз ва савдо флотини тенг бўлиб олиш тўғрисида келишиб олдилар.

Конференцияда Полшанинг ғарбий чегаралари қилиб, Одер ва Нейсе дарёлари белгиланди. Кенигсберг шаҳри ва унинг атрофидаги жойлар СССРга бериладиган бўлди.

Потсдам Конференциясида милитаристик Японияни тезликда тор-мор қилиш масаласи ҳам кўриб чиқилган эди.

1945 йил 6 ва 9 августда президент Трумен буйруғи билан Япониянинг Хиросима ва Нагасаки шаҳарларига атом бомбасини ташладилар. Хиросима бутунлай вайрон қилинди. Ҳаммаси бўлиб 300 мингга яқин киши ҳалок бўлди, 200 мингга яқин киши ярадор, майиб-мажруҳ бўлиб қолди. Хиросимага ташланган бомбанинг қуввати 12 килотон эди.

Совет ҳукумати Япониянинг уруш давридаги антисовет позициясини ҳисобга олиб, 1945 йил 8 августда 9 августдан бошлаб Японияга қарши уруш бошлajaгагини билдирди.

9 августда Совет қўшинлари шиддатли ҳужумларини бошлаб юборди ва 1945 йилнинг 2 сентябрида Япония сўзсиз таслим бўлиш актига имзо чекди. Жанубий Сахалин ва Курил ороллари СССРга ўтди. Япониянинг таслим бўлиши билан 2-чи жаҳон уруши ҳам тугади.

3.2. Иккинчи жаҳон урушининг якунлари

Инсоният қадим замонлардан буён жамоа бўлиб яшаб, жамоаларнинг аста-секин ривожланиши Ер қуррасида давлатларнинг пайдо бўлишига олиб келган. Ҳозирги замон дунё харитасига назар солсангиз, унда сайёрамиз қуруқлик майдонининг каттагина қисмини эгаллайдиган улкан давлатлар билан бир қаторда, дунё харитасида, ҳатто, кичкина нуқтага тенг майдонни эгалламайдиган, аммо жаҳон ҳамжамиятининг тўлақонли аъзоси бўлган, митти давлатлар ҳам мавжуд. Шунингдек, сайёрамизда дунёнинг олтидан бир қисми аҳолиси истиқомат қиладиган Хитой давлати ва ўзининг байроғига, гербига эга, турли рўйхатларда алоҳида маъмурий бирлик сифатида тан олинган, аммо бор-йўғи 48 киши (яъни 9 оила вакиллари) яшайдиган Питкэрн ороли каби ҳудудлар ҳам бор²⁹.

Олимларнинг ҳисоб-китобига қараганда, сайёрамиз яралганидан бери Ер юзида 15 миллиард одам яшаб ўтган эмиш. Швейцариялик олимлар ҳисоб-китобига қараганда, инсониятнинг охириги беш юз йиллик ҳаётида юз берган 14000 урушда қарийб 5 миллиард одам ҳалок бўлган.

Инсоният бутун тарихи мобайнида бор-йўғи 292 йилгина урушмай яшаган.

Англия ва Франция ўртасида 1337 йилдан 1453 йилгача, жами 115 йил давом этган уруш жаҳон тарихидаги энг узоқ уруш ҳисобланади.

Ҳозиргача Ер юзида жами 15000 дан ортиқ уруш бўлган, шундан 5700 таси катта урушлар эди, қабилалараро этник урушлар бунга кирмайди. Улар сони XVI асрда 106 та, XVII асрда 231 та, XVIII асрда 703 та бўлса, XIX асрда 730 тага етган. Ўтган XX асрда эса, Иккинчи жаҳон урушигача 882 та, ундан кейин эса 300 дан ортиқ уруш бўлди.

Урушлар оқибатида XVII асрда 3,3 миллион, XVIII асрда 5,4 миллион, XIX асрда 5,7 миллион киши ҳалок бўлди. Ўтган асрдаги Биринчи жаҳон урушида 10 миллион, Иккинчи жаҳон урушида 52 миллион киши қурбон бўлди.

Мутахассисларнинг ҳисобича, Юлий Цезарь давридаги урушларда битта одамни ҳалок қилишга 1 доллар, Наполеон Бонапарт даврида 1000 доллар, Биринчи жаҳон урушида 21000 доллар, Иккинчи жаҳон урушида эса 200000 доллар миқдорида маблағ сарфланган.³⁰

Демак, Иккинчи жаҳон уруши инсоният тарихи мобайнидаги энг йирик ва ҳалокатли уруш ҳисобланади. II жаҳон уруши, биринчи жаҳон уруши сингари дунёни таъсир доираларига бўлиб олиш учун қурашдан келиб чиқди. Урушда иштирок этган давлатларнинг ҳарбий харажатлари 1.117 миллиард долларни ташкил этди. Буюк Британия Франция, АҚШ каби биринчи жаҳон уруши ғолиблари бўлган давлатлари ва

²⁹ Гадоев К. Сайёрамиз мўъжизалари. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – Б.5.

³⁰ Зукколар китоби / Аҳмад Муҳаммад Турсун. – Т.: Мухаррир, 2010. – Б.41.

биринчи жаҳон уруши натижаларига кўра ўзларини камситилган, манфаатларини поймол қилинган деб ҳисоблаган Германия, Италия, Япониялар ўртасидаги зиддиятлар бу урушни келтириб чиқарди. XX асрнинг 30-йилларида Германия, Италия ва Япония иқтисодий жихатдан улкан ютуқларга эришиб, дунёни бўлиб олишга даъво қилиш учун шарт-шароитлар етилди, деб ҳисоблашди. Германия жаҳонга ҳукмронлик қилиш учун даъво қилди. Италия Болқон ярим ороли, Шарқий Африка, Яқин ва Ўрта Шарқни бўйсундиришга интилди, Япония Тинч океанда, Осиёда то Урал тоғигача бўлган ҳудудда ҳукмронлик қилишни режалаштирди.

Иккинчи жаҳон уруши 5 даврга бўлиб ўрганилади:

Биринчи давр-(1939 йилнинг 1 сентябри-1941 йилнинг 22 юни) Ғарбий Европа давлатларининг мағлубиятга учраши, кучлар нисбатининг фашизм фойдасига ўзгариши билан, характерланади.

Иккинчи давр - (1941 йил 22 июн - 1942 йил 19 ноябр) Яшин тезлигида уруш олиб бориш режасининг барбод бўлиши, Антифашистик коалициянинг тузилиши ва 2-жаҳон урушида туб бурилишининг бошланиши билан характерланади.

Учинчи давр - (1942 йил 19 ноябр - 1943 йил охири) Стратегик ташаббуснинг тўла Совет Иттифоқига ўтиши ва урушда туб бурилишнинг юз бериши билан характерланади.

Тўртинчи давр - (1944 йил январ - 1945 йил 9 май). Германиянинг, унинг Европадаги иттифоқчиларининг тор-мор қилиниши ва таслим бўлиши билан характерланади.

Бешинчи давр - (1945 йил 9 май - 1945 йил 2 сентабр). Милитаристик Япониянинг тор-мор қилиниши билан характерланади.

Ушбу урушда 61 давлат у ёки бу даражада иштирок этди. Бу ер юзи аҳолисининг 80% дан зиёди, яъни 1 миллиард 700 миллион аҳоли уруш гирдобига тортилган демакдир. Жанговар ҳаракатлар 40 мамлакат ҳудудида бўлиб ўтди. Уруш йиллари 50 миллион киши ҳалок бўлди, 12 миллиондан ортиқ одам ўлим лагерларида ўлдирилди, 95 миллион киши турли даражада яраланган бўлиб, улардан 28 миллион нафари ногирон бўлиб қолди.

Жанговар ҳаракатлар ва фашистик террордан айниқса Европа аҳолиси энг кўп зарар кўрди ва 40 миллион киши ҳалок бўлди. Агар, 1938 йилда Европа контингентида 390,6 миллион аҳоли яшаган бўлса, 1945 йилга келганда, Совет Иттифоқи аҳолисини ҳисобга олмаганда, 380,9 миллион кишини ташкил этди. Агар, уруш бўлмаганда ва туғилиш-ўлиш даражаси сақланиб қолганда эди, ўша йиллари Европа аҳолиси бу давр мобайнида 12 миллион кишига кўпайиши мумкин эди. Натижада, 1945 йилга келиб, 80 ёшлилар сони 25 ёшлилар сонига қараганда икки баробар кўпчиликни ташкил қилди.

Умумий талофатнинг 76 фоизи, яъни 30 миллион ҳалок бўлганлар антигитлер коалициясидаги давлатлар аҳолисидан иборат бўлди. Шунинг алоҳида таъкидлаш кераки, ҳалок бўлганларнинг 20 миллион нафари бевосита ҳарбий ҳаракатлар натижасида эмас, балки немис-фашистлар босиб олган территорияларда олиб борган террор натижасида ҳалок бўлишган. Совет Иттифоқи, Польша ва Югославия каби давлатлардаги деярли ҳар бир оила ушбу урушдан азият чеккан деб, аччиқ ҳақиқатни айта оламиз.

Европа континентидаги давлатлар кесимида урушда ҳалок бўлганлар ҳақида қуйидаги рақамларни келтириш мумкин:

1. Совет Иттифоқи – 27 миллион киши;
2. Польша – 6 миллион киши;
3. Югославия – 1700000 киши;
4. Франция – 600000 кишидан ортиқ;
5. Греция – 400000 киши атрофида;
6. Нидерландия – 200000 киши;
7. Бельгия – 80000 киши;
8. Албания – 7500 киши атрофида;
9. Люксембург – 5000 киши.³¹

Германия ва Японияга қарши ҳарбий ҳаракатлар ва мамлакатни душман бомбардировкаси натижасида Англия аҳолисидан 360000 нафари ҳалок бўлган.

Германия ва Японияга қарши ҳарбий ҳаракатлар олиб борган АҚШ 400000 нафар аҳолисидан ажралган бўлса, Австралия ва Янги Зеландия 40000 нафар, Канада эса 30000 нафар фуқаросидан айрилди. 1937-1945 йиллар мобайнида Хитойдаги ҳарбий ҳаракатлар натижасида 3200000 киши ва жанговар ҳарбий ҳаракат бўлмаган ҳолатларда эса 5 миллионга яқин киши ҳалок бўлди.

Шунингдек, урушга сабабчи давлатлар аҳолиси ўртасида ҳалок бўлганлар ҳақидаги маълумот қуйидагича:

1. Германия – 6500000 киши;
2. Италия – 460000 киши;
3. Руминия – 420000 киши;
4. Венгрия – 400000 киши атрофида;
5. Австрия – 390000 киши.

³¹ Семиряга М.И. Тюремная империя нацизма и её крах. – М.: Юридическая литература, 1991,- С.345.

Иккинчи жаҳон уруши натижасида ҳалок бўлганлар сони билан эмас, балки аҳолиси сонига нисбатан оладиган бўлсак, яъни 1000 киши ҳисобидан ҳалок бўлганлар сони бўйича ҳисоблаганимизда қуйидаги манзарани кўришимиз мумкин:

1. Польша – 220 киши;
2. Совет Иттифоқи – 124 киши;
3. Югославия – 108 киши;
4. Греция – 35 киши;
5. Албания – 24 киши;
6. Нидерландия – 22 киши;
7. Чехословакия – 21 кишини ташкил этар экан.³²

Иккинчи жаҳон уруши урушга тортилган мамлакатлар иқтисодиётига жуда катта зарар келтирди. Инсоният томонидан кўп асрлардан бери бунёд этилиб келинган моддий-маданий ёдгорликлар вайрон этилди. Фақатгина Европа мамлакатларининг ўзи тўла аниқ бўлмаган ҳисоб-китобларга кўра 260 миллиард доллар (1938 йил нархларига асосан) миқдорида иқтисодий зарар кўрган.

Энг кўп талофатни, албатта, Совет Иттифоқи кўрган. Уруш натижасида 1710 шаҳар, 70000 қишлоқ ва аҳоли яшайдиган пунктлар, 32000 саноат корхоналари вайрон этилган. Умуман олганда мамлакат халқ хўжалиги 679 миллиард рубль ёки 128 миллиард доллар (1941 йил нарх-навосига асосан) миқдоридан зиён кўрган. Бу эса уруш келтирган умумий зарарнинг 41 фоизини ташкил этар эди. Уруш мамлакат бойлигини учдан бир қисмини вайрон қилганлиги маълум.

Совет Иттифоқидан ташқари уруш натижасида халқ хўжалигига зарар етказилган мамлакат:

1. Польша – 50000000000 доллар;
2. Франция – 21143000000 доллар;
3. Югославия – 9145000000 доллар;
4. Нидерландия – 4412000000 доллар;
5. Чехословакия – 4202000000 доллар миқдорида зарар кўрган.³³

Иккинчи жаҳон уруши давомида немис-фашистлар ўзлари босиб олган территориялардаги халқлар томонидан кўп асрлар давомида бунёд этилган ва асраб-авайлаб келинаётган маданий ёдгорликларни талон-тарож қилган ҳолда ўз

³² Семиряга М.И. Тюремная империя нацизма и её крах. – М.: Юридическая литература, 1991,- С.346.

³³ Семиряга М.И. Тюремная империя нацизма и её крах. – М.: Юридическая литература, 1991,- С.346.

мамлакатларига ўғирлаб кетишган. Гитлер томонидан уруш бошланмасидан аввал махфий буйруқ имзоланиб, Дрезден картина галереяси директори Г.Поссега топририқ берилган. Бу буйруқ шартли равишда “Линц операцияси” номини олган. Поссега маданий ёдгорликларни келтириш чоғида чекланмаган ваколатлар берилган. Австриянинг Линц шаҳрида Гитлер учун алоҳида музей ташкил этилган. Геринг бўлса Каринхаллдаги ёзги қароргоҳида музей ташкил қилган. Шунингдек, Геббельс ҳам тарихий ашёларни йиғишга ишжибоз бўлган.

1939 йилнинг 14 декабрь куни Поссе қилинган ишлар юзасидан ҳисобот беради. Унга кўра 88 дона ўта ноёб расм олиб келинганлиги маълум бўлади. Улар орасида Рембранднинг “Эркак портрети”, Ван Дейк ва Франц Гальснинг икки донадан асари, Кранахнинг “Бола ва қиз” номли машҳур асарлари бор эди. Прага шаҳридан жуда ноёб коллекция (1700 ашёдан иборат) ҳам Гитлерга совға учун олиб келинади. Чехословакиядан немислар 780000 дан кўп ноёб китоблардан ташкил топган кутубхонани олиб кетишади.

Шунингдек, немислар томонидан урушнинг охирида “АРЛЗ режаси” номли махфий қарор қабул қилинган бўлиб, унга кўра Германияга олиб кетиш имконияти бўлмаган моддий ва маданий ёдгорликлар жойида йўқ қилиниши ва портлатиб юборилиши шарт эди.

Польшадан Германияга олиб кетилган санъат асарлари орасида Леонардо да Винчи, Рафаэл ва Рембранд каби машҳур ижодкорларнинг асарлари ҳам бор эди. Масалан, Рембранднинг “Ёш йигит портрети” ва бошқалар. Шунингдек, поляк қироллари хонадонига тегишли жуда қадимий ва ноёб бўлган 12 дона форс гилами, олтиндан ясалган 260 дан ортиқ буюм олиб кетилади.

1941 йилнинг 2 май кунига қадар 74 қаср, 96 турар-жойдаги 102 кутубхона, 15 музей, 3 картина галереяси, 8 қурол-яроғ коллекцияси, 1 антик вазалар коллекцияси, 10 тангалар коллекцияси, 1 қадимий мисрга тегишли буюмлар коллекцияси, 1 этнографик буюмлар коллекцияси олиб кетилади. Шунингдек, шахсий уйлардан 1100 картина, 25 хайкалча, 33 диний буюмлар Германияга олиб кетилган эди.

Геринг 1941 йил февраль ойида Парижга бориб Лувр музейини алоҳида диққат билан айланади. 1941 йил 15 март куни Геринг қароргоҳига париждан 25 вагонда музей экспонатлари олиб келинади.

Розенбергнинг “М акцияси” номли буйруғига асосан босиб олинган территориялардаги мебель маҳсулотлари Германияга олиб кетилган. 69619 хонадондаги мебель буюмлари 27000 вагонда германияга олиб кетилган.³⁴

Нюрнберг суд жараёни натижасига кўра босиб олинган территориялардан ўғирлаб кетилган буюмларнинг аксарияти ўз эгаларига қайтарилган.

Умуман олганда, иккинчи жаҳон уруши 6 йил давом этди ва деярли барча мамлакатларни ўзига тортди. Урушда 61 давлат иштирок этди, 40 та мамлакат ҳудудида уруш ҳаракатлари бўлди. Жаҳон аҳолисининг 80 % урушда фаол қатнашишга мажбур бўлди. Ҳаммаси бўлиб, 110 миллион киши қуроллантирилди, 60 миллионга яқин киши ҳалок бўлди, 35 миллион киши майиб-мажруҳ бўлиб қолди. Европадаги қамоқ ва ўлим лагерларида 12 миллиондан ортиқ киши ҳалок бўлди. Урушда АҚШ 300 минг, Англия 250 минг, СССР 24 миллион, Германия 12; миллион, Полша 6 миллион кишисидан ажралди.

Иккинчи жаҳон уруши келтирган зарарлар 3 триллион 300 миллиард долларга етди. Ҳарбий ҳаражатларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда 4 триллион долларга тенглашди. СССР кўрган зарар 2 триллион 600 миллиард сўмга етди. Совет-Герман frontiда ҳаммаси бўлиб, 507 та немис дивизияси ва унинг иттифокчиларининг 100 та дивизияси тор-мор қилинди. СССР иттифокчилари-АҚШ ва Англия душманнинг 176 дивизиясини тор-мор қилдилар. Душманни тор-мор қилишда Шарқий фронтнинг роли катта бўлди. АҚШнинг собиқ давлат секретари Стетиннус ўз асарларининг бирида (1950 й) шундай деб ёзади: «Америка халқи ўзининг 1942 йилда ҳалокат ёқасида турганини эсдан чиқармаслиги керак. Агар Совет Иттифоқи ўз фронтини ушлаб қолмаганда, немислар Буюк Британияни забт этиш имкониятига эга бўлардилар. Шунингдек, улар Африкани босиб олишга сўнгра эса Лотин Америкасида плацдарм яратишга қодир бўла олар эдилар».

«Сталинграддаги жасорат, деган эди Ф.Рузвелт, - барча эркесвар кишилар қалбини мангу руҳлантиради».³⁵

1945 йил 8 августда Лондон шаҳрида СССР, АҚШ, Англия ва Франция вакилларининг конференцияси бўлиб, бунда Халқаро ҳарбий трибунал тузиш ва унинг низомини ишлаб чиқиш масаласи кўрилди, ҳамда фашистик ҳарбий жиноятчилар устидан суд жараёнини олиб борадиган Халқаро ҳарбий трибунал тузилганлиги тўғрисида битим тузилди. Қисқа вақт ичида бу битимга 19 та давлат қўшилди. Трибуналда асосий қораловчи давлатлар СССР, АҚШ, Англия ва Франциядан иборат Қораловчилар комитети тузилди.

³⁴ Семиряга М.И. Тюремная империя нацизма и её крах. – М.: Юридическая литература, 1991.- С.287.

³⁵ Мальков В.Л. Рузвельт Ф. Проблемы внутренней политики и дипломатии. - М.: 1988.- С.196.

29 августда фашист бош айбдорларининг рўйхати эълон қилинди, улар 24 та бўлиб, нацист сиёсатчилари, ҳарбийлари, дипломатлари, идеологлари ва ишлаб чиқаришдаги мутахассисларидан иборат эди. Жумладан, Геринг, Гесс, Риббентроп, Борман, Кейтел, Лей, Крупп, Калтенбруннер, Розенберг, Франк, Фрик, Штрейхер, Шахт, Функ, Денитс, Редер, Ширах, Заукел, Иодл, Папен, Зейсс-Инкварт, Шпеер, Нейрат ва Фричлардан иборат эди.

18 октабрда қораловчилар Комитети томонидан уларнинг рўйхати барча хужжатлари билан Халқаро ҳарбий трибуналга топширилди, унинг секретариати орқали ҳар бир қораловчига ҳам етказилди. Трибунал раиси, Англиялик судя лорд Дж. Лоренс «Трибунал бош қораловчилар Комитети томонидан тайёрлаб топширилган ишлардан мамнунки у етарли даражада барча хужжатлар асосида тайёрланган», - деган эди.

Нюрнберг жараёни, халқаро жамоатчилик кўзи олдида ошқора олиб борилди. 403 та очик суд мажлиси бўлиб ўтди. Суд залига 60 мингга рухсатнома тарқатилган эди. Радио, кино, матбуот миллионлаб кишиларни бўлаётган суд жараёнидан хабардор қилиб борди. Бунинг учун оммавий ахборот воситаларининг вакилларига залдан кўп ўрин ажратилди, 350 ўриннинг 250 таси уларга берилди.

Нюрнберг жараёни 22 та бош немис-нацистлари устидан 2500 та хужжатли фактлар келтирдик, уларнинг оқловчи-ҳимояловчилари ҳам бирон-бир иш қилолмай қолдилар. Нима учун 22 та дедик, шунинг учунки, Борман делоси у яширинганлиги учун сиртдан кўрилди ва ҳукм чиқарилди, Крупп камерада ўзини уриб, шол қилиб ташлайди, шунинг учун унинг иши тўхтатилади. Лей қораловчи хужжатнинг хулосаси билан танишиб чиққандан кейин камерада ўзини-ўзи осиб қўяди.

Нюрнберг суд жараёни 10 ой давом этди ва 1946 йилнинг 1 октабрида Халқаро ҳарбий трибунал ўзининг ҳукмини чиқарди: Геринг, Риббентроп, Кейтел, Розенберг, Франк, Фрик, Штрейхер, Заукел, Ёдл, Зейс-Инкварт, Калтенбруннер ва Борман (сиртдан) осиб ўлдириш билан ўлим жазосига ҳукм қилинди; Гесс, Редер ва Функ - умрбод қамоққа, Ширах ва Шпеер - 20 йилга; Нейрат - 15 йилга; Денитс- 10 йилга қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Шахт, Папен ва Фричлар оқландилар.

СССРдан қораловчи Руденко ва Трибунал аъзоси И.Т.Никитченколар Шахт, Папен ва Фричларнинг оқланишига норози бўлганлигини ва Гессга енгил жазо берилганлигини маълум қилдилар. Трибуналнинг Низоми принциплари ва ҳукми 1946 йилнинг 11 декабрида БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан тасдиқланди.

Халқаро ҳарбий трибуналнинг Низомига мувофиқ, суд жараёнлари мамлакатларнинг миллий ҳуқуқий органлари томонидан ҳам ўтказилди.

1945 йилнинг декабридан 1946 йилнинг январигача фашист жиноятчилари устидан Киев, Минск, Рига, Ленинград, Смоленск ва Брянск шаҳарларида суд жараёнжари ўтказилди, 1952 йил февralида СССР Олий судининг ҳарбий коллегияси генерал - фельдмаршаллар Е.Фон Клейст ва Ф.Шернерларни узоқ муддатга озодликдан маҳрум этди. Шарқий Германияда СССР ҳарбий маъмуриятининг суд органлари 48 минг киши устидан тергов ишларини олиб борди ва шундан 17 минг 175 киши турли муддатларга озодликдан маҳрум этилди. (10063 таси ССчилар, 1988 таси гестопачилар, 806 таси СДчилар, 4317 таси бошқа фашистик ташкилотда хизмат қилганлар эди.) Совет оккупацион зонасида 390 минг киши сиёсий ва жамоат ишларида иштирок етишдан маҳрум этилди. 1981-1986 йилларда СССРда 60 та собиқ гитлерчи-жиноятчилар устидан суд жараёни бўлди ва улар турли муддатларга озодликдан маҳрум қилинди. Европанинг бошқа мамлакатларида ҳам шундай суд жараёни бўлиб ўтди.

Масалан: ГДРда 1945 йил 8 майдан 1984 йил 31 декабргача 12 минг 873 та гитлерчи-жиноятчилар устидан суд жараёни ўтказилиб, кўпчилиги тегишли жазоларини олдилар. Полшада 1945-1965 йилларда 8000 та собиқ нацистлар устидан суд жараёни ўтказилди, шундан 5400 таси «Учинчи Рейх»нинг фуқаролари эди. АҚШга келсак, Нюрнбергнинг ўша саройида Америка ҳарбий суди, 12 та суд жараёнини ўтказди ва 176 та нацист жиноятчиларини тегишли жазолади. Умуман олганда АҚШ ҳарбий суди томонидан 1941 та гитлерчи-жиноятчилар суд қилинди, шундан 324 таси ўлимга, 367 таси оқланди, 57 та дело тугалланмай қолди. Англия суди 1085 та жиноятчи устидан суд жараёни ўтказди ва шундан 240 тасини ўлимга ҳукм қилди. Франция суди 2107 та делони кўриб чиқди ва 104 тасини ўлим жазосига ҳукм қилди. Кўпчилик Ғарб мамлакатларида ўлимга ҳукм қилинганларнинг аксарият қисми умрбод қамоқ жазоси билан алмаштирилди.

1957-1958 йилларда деярли барча ҳуқуқий жиноятчилар АҚШ, Англия ва Франция турмаларидан чиқариб юборилди. Кўпчилик нацистларга «яшириниш» учун имконият берилди, шундан 10000 таси АҚШдан бошпана топди.

Суд жараёни ГФР ҳудудида ҳам олиб борилди. 1945 йил 8 майдан 1982 йил 31 декабригача ГФРда 87 минг 765 киши устидан жиноий иши қўзғатилиб, шундан 6456 киши жавобгарликка тортилди.

ХУЛОСА

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини эълон қилгач жамият ижтимоий сиёсий ҳаётининг барча жабҳаларида кенг ўзгаришлар даврини бошлаб берди. Бу жараён интеллектуал қилиниши лозим бўлган долзарб муаммоларни кўндаланг қилиб қўйди. Чунки собиқ иттифок тарихшунослиги томонидан илмий тадқиқот объекти сифатида ўрганилган мавзулар маънавий жиҳатдан ярқисиз ҳолда эканлиги иккинчидан эса тарихни ўрганишдаги кўпгина масалаларни тарихни “қора доғ”лари сифатида талқин қилиниши мустақилликнинг илк кунлариданоқ қилиниши лозим бўлган долзарб масалага айланди.

Ўзбекистон истиқлолга эришгандан сўнг жамият ижтимоий сиёсий ҳаётининг барча жабҳаларида кенг ўзгаришлар даври бошланди. Бу жараён интеллектуал соҳада ҳам ўз аксини топди.

Энг асосий ижтимоий гуманитар фан ҳисобланган тарих фани олдида ҳал этилиши лозим бўлган долзарб муаммоларни кўндаланг қилиб қўйди. Оқибатда совет тарихшунослиги нуқтаи назаридан ўрганилган мавзулар қайтадан илмий тадқиқот сифатида ўрганила бошланди.

Бундан ташқари тарихнинг “оқ доғлари” сифатида ўрганилмаган мавзуларни тадқиқ қилиш имконияти қўлга киритилди. “Дунё харитасида янги мустақил давлатлар пайдо бўлди, улар ҳозирги тил билан айтганда социалистик ўтмишга эга бўлган ўз сиёсий мустақиллигини тинч йўл билан қўлга киритган давлатлардир. Бу давлатлар мустақил ривожланиш ва ижтимоий муносабатларни яхшилаш йўлига қадам қўйди. Улар дунёдаги бошқа мамлакатлар орасида ўз мавқеини мустаҳкамлашга интиломда”³⁶.

Иккинчи жаҳон уруши инсоният тарихи мобайнидаги энг йирик ва ҳалокатли уруш ҳисобланади. II жаҳон уруши, биринчи жаҳон уруши сингари дунёни таъсир доираларига бўлиб олиш учун курашдан келиб чиқди. Урушда иштирак этган давлатларнинг ҳарбий харажатлари 1.117 миллиард долларни ташкил этди. Буюк Британия Франция, АҚШ каби биринчи жаҳон уруши ғолиблари бўлган давлатлари ва биринчи жаҳон уруши натижаларига кўра ўзларини камситилган, манфаатларини поймол қилинган деб ҳисоблаган Германия, Италия, Япониялар ўртасидаги зиддиятлар бу урушни келтириб чиқарди. XX асрнинг 30-йилларида Германия, Италия ва Япония иқтисодий жиҳатдан улкан ютуқларга эришиб, дунёни бўлиб олишга даъво қилиш учун

³⁶ Каримов. И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида, хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараққиёти кафолатлари. - Тошкент. 1997. - Б.137.

шарт-шароитлар етилди, деб хисоблашди. Германия жаҳонга ҳукмронлик қилиш учун даъво қилди. Италия Болқон ярим ороли, Шарқий Африка, Яқин ва Ўрта Шарқни бўйсундиришга интилди, Япония Тинч океанда, Осиёда то Урал тоғигача бўлган ҳудудда ҳукмронлик қилишни режалаштирди.

Иккинчи жаҳон урушини гитлерчилар Германияси бошчилигида тажовузор гуруҳга бирлашган давлатлар тайёрлашди ва ўт олдиришди. Ўз навбатида бу муносабатлар Версаль тизимида бориб тақалар, у эса биринчи жаҳон урушида ғалаба қилган ва Германияни хўрланган ҳолатга тушириб қўйган мустабид давлатларнинг ҳукмронлик сиёсати билан боғлиқ эди. Ўшандаёқ Германияда қасос олиш ғояси пайдо бўлишга шароит яратилган ва Европа марказида милитаризм ўчоғи пайдо бўлган эди.

Германия империализми янги моддий-техника базасига таянган ҳолда ўзининг ҳарбий-иқтисодий пойдеворини қайта қурди ва кенгайтди, бу борада унга ғарб мамлакатларининг йирик саноат концернлари ва банклари мадад берди. Германияда ва у билан иттифоқчи бўлган давлатлар Италия ҳамда Японияда террорчилик диктатураси тантана қилиб, ирқчилик ва шовинизм кучайиб бораётган эди.

«Иккинчи тоифадаги» халқларни кириб ташлаш ва йўқотиш сари йўналтирилган гитлерчилар «рейх»нинг босқинчилик дастурида Польшани дунё сиёсий харитасидан йўқ қилиш, Францияни тор-мор этиш, Англияни қитъада сиқиб қўйиш, Европа хом ашёсига эга бўлиш, кейин эса Шарққа юриш қилиб Совет Иттифоқини йўқотиш ва унинг ерларини эгаллаб «янги ҳаётий зарур ҳудуд»ларни қўлга киритиш каби мақсадлар ётар эди. Россиянинг иқтисодий бойликлари устидан назорат ўрнатгач, Германия навбатдаги босқинчиликни бошлашни ўйлар, немис монополияси ҳукмронлигини Осиё, Африка ва Американинг бепоён ҳудудларига ёйишни мўлжалларди. Гитлерчилар Германияси ва унинг иттифоқчилари томонидан бошланган уруш бошидан охиригача империалистик, босқинчилик ва адолатсизликдан иборат бўлган уруш эди.

Умуман олганда, иккинчи жаҳон уруши энг янги тарихда бутун бир паллани ташкил этди. Уруш йилларида умумий иқтисодий ва сиёсий факторлар қуролли курашни ва унинг формаларини, ҳарбий ҳаракатлар босқичини, урушувчи мамлакатларнинг ҳарбий экономикаси ва халқаро аҳволини белгилади, бинобарин, ҳарбий-сиёсий вазиятда йирик ўзгаришлар юз бериб турди ва шунга қараб иккинчи жаҳон уруши бир неча даврларга бўлинди.

Иккинчи жаҳон уруши 5 даврга бўлинади.

Биринчи давр-(1939 йилнинг 1 сентябри-1941 йилнинг 22 юни) Ғарбий Европа давлатларининг мағлубиятга учраши, кучлар нисбатининг фашизм фойдасига ўзгариши билан, характерланади.

Иккинчи давр - (1941 йил 22 июн - 1942 йил 19 ноябр) Яшин тезлигида уруш олиб бориш режасининг барбод бўлиши, Антифашистик коалициянинг тузилиши ва 2-жаҳон урушида туб бурилишининг бошланиши билан характерланади.

Учинчи давр - (1942 йил 19 ноябр - 1943 йил охири) Стратегик ташаббуснинг тўла Совет Иттифоқига ўтиши ва урушда туб бурилишнинг юз бериши билан характерланади.

Тўртинчи давр - (1944 йил январ - 1945 йил 9 май). Германиянинг, унинг Европадаги иттифоқчиларининг тор-мор қилиниши ва таслим бўлиши билан характерланади.

Бешинчи давр - (1945 йил 9 май - 1945 йил 2 сентабр). Милитаристик Япониянинг тор-мор қилиниши билан характерланади.³⁷

Ушбу урушда 61 давлат у ёки бу даражада иштирок этди. Бу ер юзи аҳолисининг 80% дан зиёди, яъни 1 миллиард 700 миллион аҳоли уруш гирдобига тортилган демакдир. Жанговар ҳаракатлар 40 мамлакат ҳудудида бўлиб ўтди. Уруш йиллари 50 миллион киши ҳалок бўлди, 12 миллиондан ортиқ одам ўлим лагерларида ўлдирилди, 95 миллион киши турли даражада яраланган бўлиб, улардан 28 миллион нафари ногирон бўлиб қолди.

Жанговар ҳаракатлар ва фашистик террордан айниқса Европа аҳолиси энг кўп зарар кўрди ва 40 миллион киши ҳалок бўлди. Агар, 1938 йилда Европа контингентда 390,6 миллион аҳоли яшаган бўлса, 1945 йилга келганда, Совет Иттифоқи аҳолисини ҳисобга олмаганда, 380,9 миллион кишини ташкил этди. Агар, уруш бўлмаганда ва туғилиш-ўлиш даражаси сақланиб қолганда эди, ўша йиллари Европа аҳолиси бу давр мобайнида 12 миллион кишига кўпайиши мумкин эди. Натижада, 1945 йилга келиб, 80 ёшлилар сони 25 ёшлилар сонига қараганда икки баробар кўпчиликни ташкил қилди.

Умумий талофатнинг 76 фоизи, яъни 30 миллион ҳалок бўлганлар антигитлер коалициясидаги давлатлар аҳолисидан иборат бўлди. Шунинг алоҳида таъкидлаш керакки, ҳалок бўлганларнинг 20 миллион нафари бевосита ҳарбий ҳаракатлар натижасида эмас, балки немис-фашистлар босиб олган территорияларда олиб борган террор натижасида ҳалок бўлишган. Совет Иттифоқи, Польша ва Югославия каби давлатлардаги деярли ҳар бир оила ушбу урушдан азият чеккан деб, аччиқ ҳақиқатни айта оламиз.

Совет-Герман fronti иккинчи жаҳон урушининг ҳал қилувчи fronti бўлиб қолди. 1942 йил ноябрида Гитлер Германиясининг ва унинг шерикларининг Совет-Герман

³⁷ Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи (1939-1971). - Т.: 1976. – Б.9-10.

фронтидаги дивизиялари сони 268 та, 1943 йил август-сентябрида 230 та эди. 1943 йил августидан Гитлер Германиясининг 294 дивизиясидан 196 таси, 1945 йил 313 дивизияси ва 32 бригадасидан 185 таси ва 21 бригадаси СССРга қарши қўйилди. Холбуки, Ғарбий фронтда 1941 йилда Германиянинг 10-11 та дивизияси, 1941-1942 йилларда Шимолий Африкада Германия ва Италиянинг 15 та дивизияси, 1945 йил январидан Ғарбий фронтда ва Италияда 108 дивизияси ҳаракат қилди, ҳолос

Иккинчи жаҳон уруши келтирган зарарлар 3 триллион 300 миллиард долларга етди. Ғарбий ҳаражатларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда 4 триллион долларга тенглашди. СССР кўрган зарар 2 триллион 600 миллиард сўмга етди. Совет-Герман фронтида ҳаммаси бўлиб, 507 та немис дивизияси ва унинг иттифокчиларининг 100 та дивизияси тор-мор қилинди. СССР иттифокчилари-АҚШ ва Англия душманнинг 176 дивизиясини тор-мор қилдилар. Душманни тор-мор қилишда Шарқий фронтнинг роли катта бўлди. АҚШнинг собиқ давлат секретари Стетиннус ўз асарларининг бирида (1950 й) шундай деб ёзади: «Америка халқи ўзининг 1942 йилда ҳалокат ёқасида турганини эсдан чиқармаслиги керак. Агар Совет Иттифоқи ўз фронтини ушлаб қолмаганда, немислар Буюк Британияни забт этиш имкониятига эга бўлардилар. Шунингдек, улар Африкани босиб олишга сўнгра эса Лотин Америкасида плацдарм яратишга қодир бўла олар эдилар».

Энг кўп талофатни, албатта, Совет Иттифоқи кўрган. Уруш натижасида 1710 шаҳар, 70000 қишлоқ ва аҳоли яшайдиган пунктлар, 32000 саноат корхоналари вайрон этилган. Умуман олганда мамлакат халқ хўжалиги 679 миллиард рубль ёки 128 миллиард доллар (1941 йил нарх-навосига асосан) миқдоридан зиён кўрган. Бу эса уруш келтирган умумий зарарнинг 41 фоизини ташкил этар эди. Уруш мамлакат бойлигини учдан бир қисmini вайрон қилганлиги маълум.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёти йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1992.
2. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. - Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов. И. А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида, ҳавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараққиёти кафолатлари. - Т.: 1997.

4. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. - Т.: Шарқ, 1998.
5. Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. - Т.: Ўзбекистон, 2011.
6. История новейшего времени стран Европы и Америки (1918-1945). Под ред. Проф. Е.Ф.Язькова, - М.: 1969.
7. История стран Азии и Африки в новейшее время. - М.: Наука, 1976.
8. Новейшая история стран зарубежного Востока. - М.: Восточная литература, 1957.
9. Новейшая история зарубежных стран Европа и Америка 1917-1945. Под.ред.проф. В.К.Фураева. – М.: Просвещение, 1989.
10. Новейшая история стран зарубежной Азии и Африки. - Л.: Наука, 1983.
11. Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи (1939-1971). - Т.: 1976.
12. Язьков Е.Ф. История стран Европы и Америки в новейшее время. 1918-1949 гг. - М.: 2000.

Қўшимча адабиётлар:

13. Бекмухамедов Х.Ю. Тарих терминлари изохли луғати. - Т.: Ўқитувчи, 1978.
14. Великая Отечественная война 1941 — 1945. Энциклопедия под ред. М. М. Козлова. — М.: Советская энциклопедия, 1985.
15. Всемирная история в 12-ти томах. - М.: Политиздат, 1960.
16. Гадоев К. Сайёрамиз мўъжизалари. – Т.: Ўзбекистон, 2012.
17. Зукколар китоби / Аҳмад Муҳаммад Турсун. – Т.: Мухаррир, 2010.
18. История дипломатии в 5-ти томах. - М.: Наука, 1959-1960.
19. История Италии в 3-х томах. - М.: Наука, 1970-1971.
20. История США в 4-х томах. - М.: Наука, 1980-1987.
21. История Франции. Под рук. А.З.Манфреда в 3-х томах. - М.: Наука, 1972-1973.
22. Люди бессмертного подвига. Книга 1. - М.: 1975.
23. Мальков В.Л. Рузвельт Ф. Проблемы внутренней политики и дипломатии. - М.: 1988.
24. Международные отношения на Дальнем Востоке (1870—1949). Изд. 2, испр. и доп. Под ред. проф. Е. Жукова. - М.: 1956.
25. Новейшая история Китая. 1917-1970 гг. - М.: Наука, 1972.
26. История Второй Мировой войны 1939—1945 (в 12 томах). редколл.: гл. ред. А. А. Гречко. том 9. - М.: Воениздат, 1978.
27. История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941—1945 (в шести томах). / редколл.: Н. А. Фокин, А. М. Беликов и др. том 2. - М.: Воениздат, 1961.

28. История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941—1945 (в шести томах). / редколл.: П. Н. Поспелов и др. том 6. - М.: Воениздат, 1965.
29. История Китая с древнейших времен до наших дней. - М.: Наука, 1974.
30. Партизанское движение в Великой Отечественной войне / Советская военная энциклопедия. / ред. Н. В. Огарков. том 6. - М.: Воениздат, 1978.
31. Розалиев Ю.Н. Новая и новейшая история стран Азии и Африки. - М.: Наука, 1987.
32. Семиряга М.И. Тюремная империя нацизма и её крах. – М.: Юридическая литература, 1991,
33. Смирнов В.П. Новейшая история Франции.- М.: 1979.
34. Соколов Б. В. Оккупация. Правда и мифы. - М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2002.
35. Трухановский В.Г. Уистон Черчилль. - М.: 1977.
36. Уткин А.И. Дипломатия Вудро Вильсона. - М.: 1989.
37. Яковлев Н.Н. Ф.Д.Рузвельт Человек и Политик. - М.: 2005.

Фойдаланилган интернет сайтларининг номлари:

- http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/chapter5_13_08.html
- http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/chapter5_08.html
- http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/chapter5_06.html
- http://ru.wikipedia.org/wiki/Польская_кампания#_ref-obobsch_1
- [http://English-www.hss.cmu.edu/history/.](http://English-www.hss.cmu.edu/history/)
- <http://www.ukans.edu/history/VL/>
- [http://www.eu.spb.ru/history/index.htm.](http://www.eu.spb.ru/history/index.htm)
- <http://library.byu.edu/-rdh/euridocs>
- [http://history.hanover.edu/texts.htm.](http://history.hanover.edu/texts.htm)
- [http://English-www.hss.cmu.edu/history/.](http://English-www.hss.cmu.edu/history/)
- <http://www.ukans.edu/history/VL/>
- <http://www.history.ru>

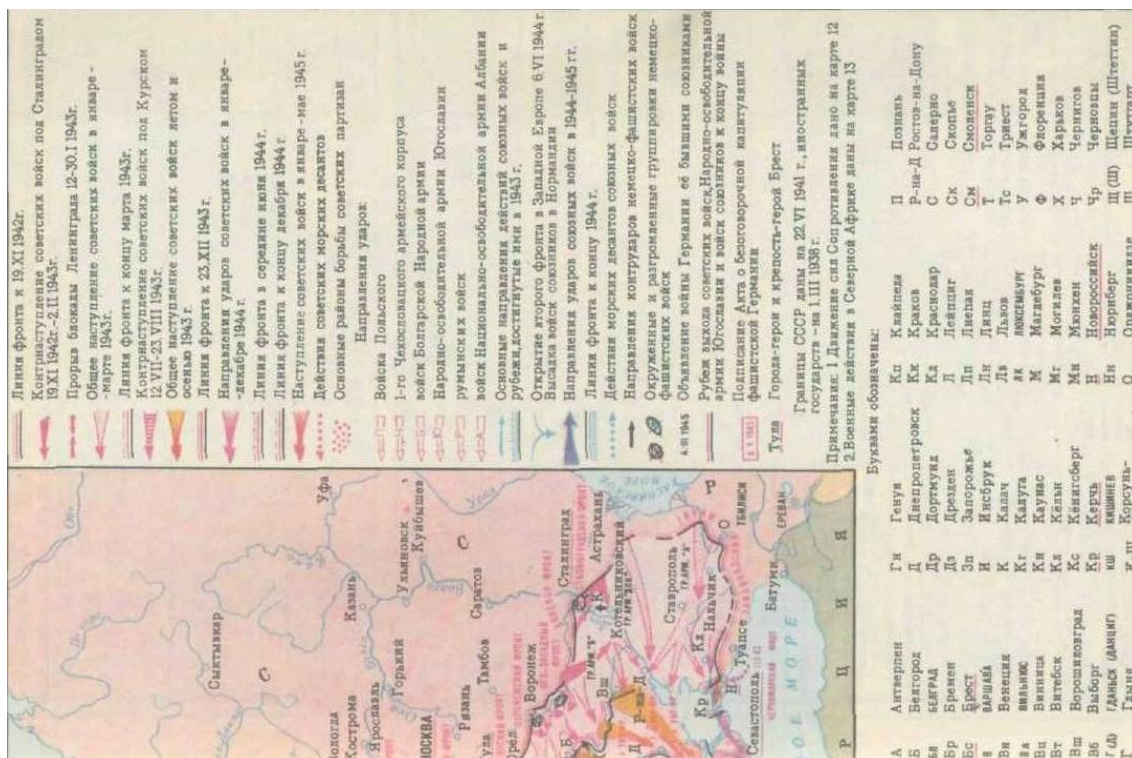

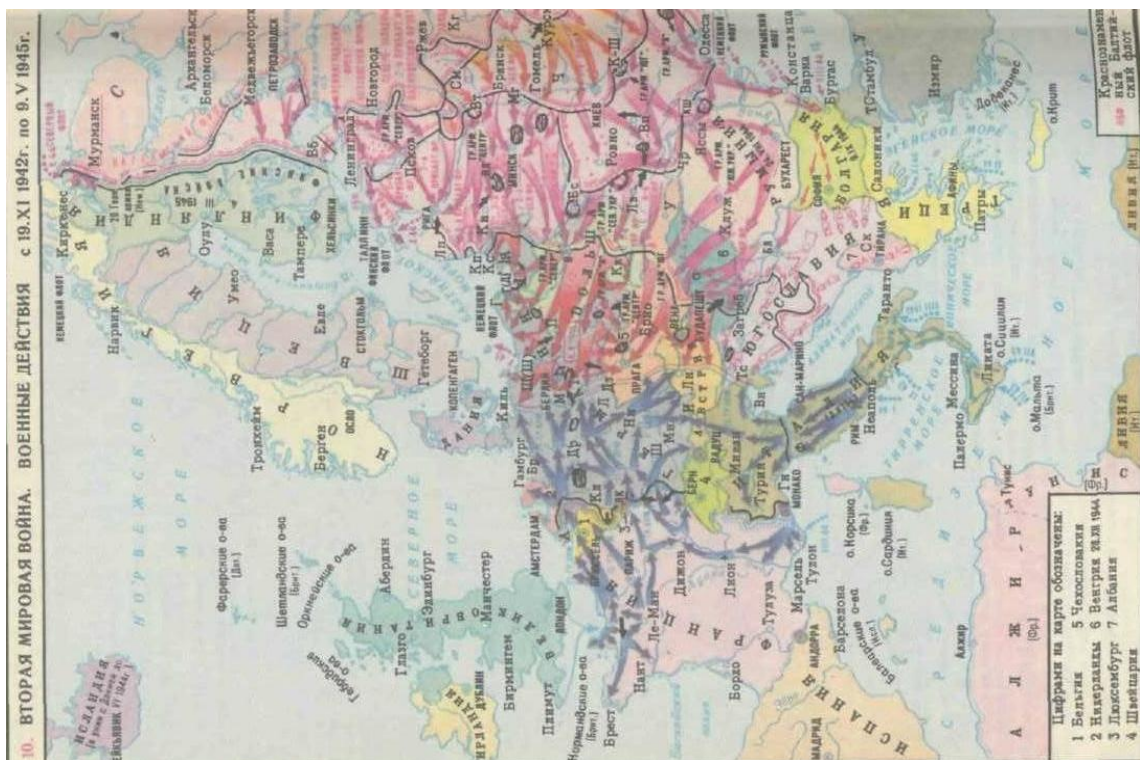
Иккинчи жаҳон урушининг биринчи давридаги ҳарбий ҳаракатлар

Иккинчи жаҳон урушининг иккинчи давридаги харбий ҳаракатлар

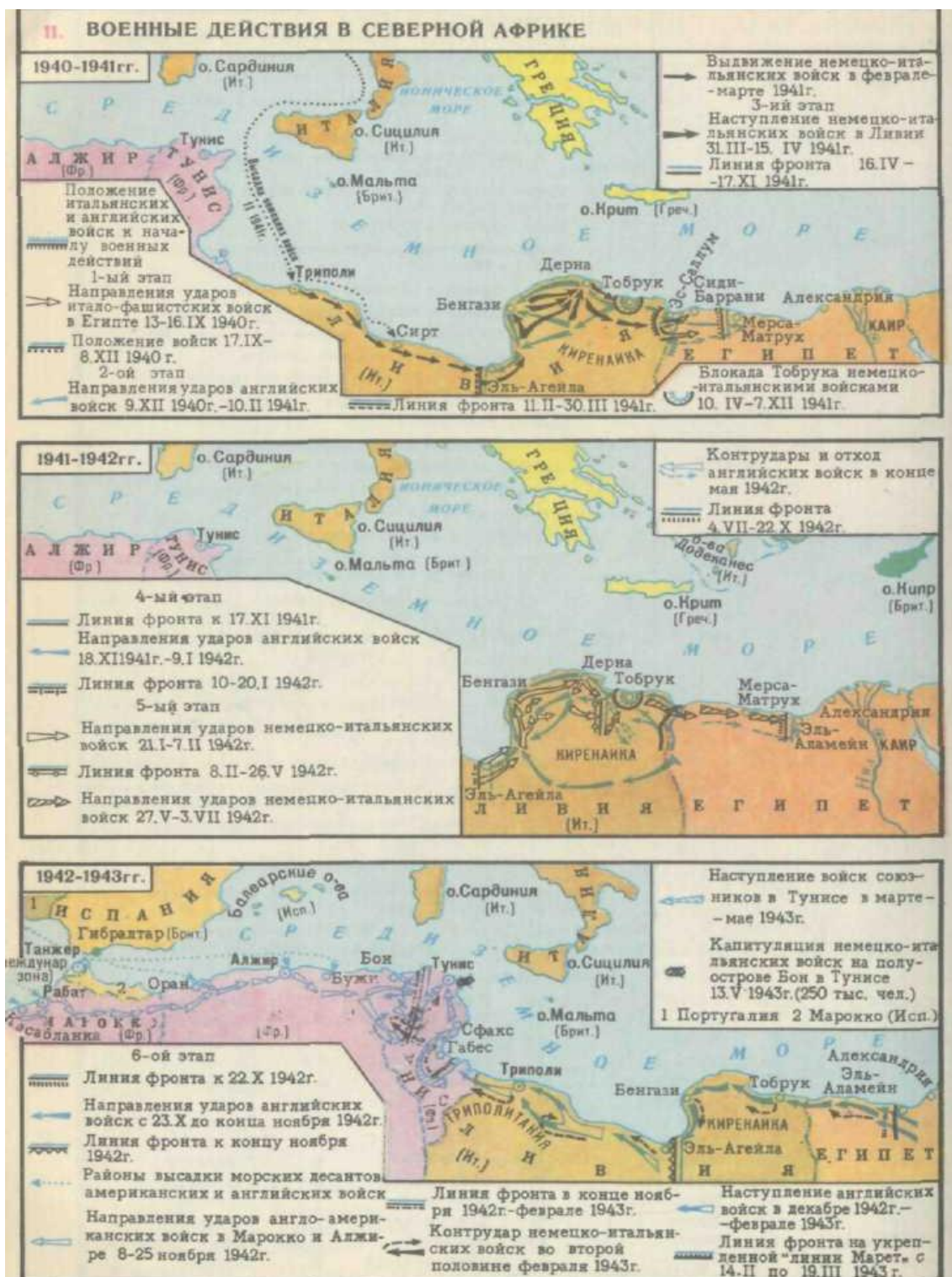
ИЛОВА

Иккинчи жаҳон уруши давридаги ҳарбий ҳаракатлар

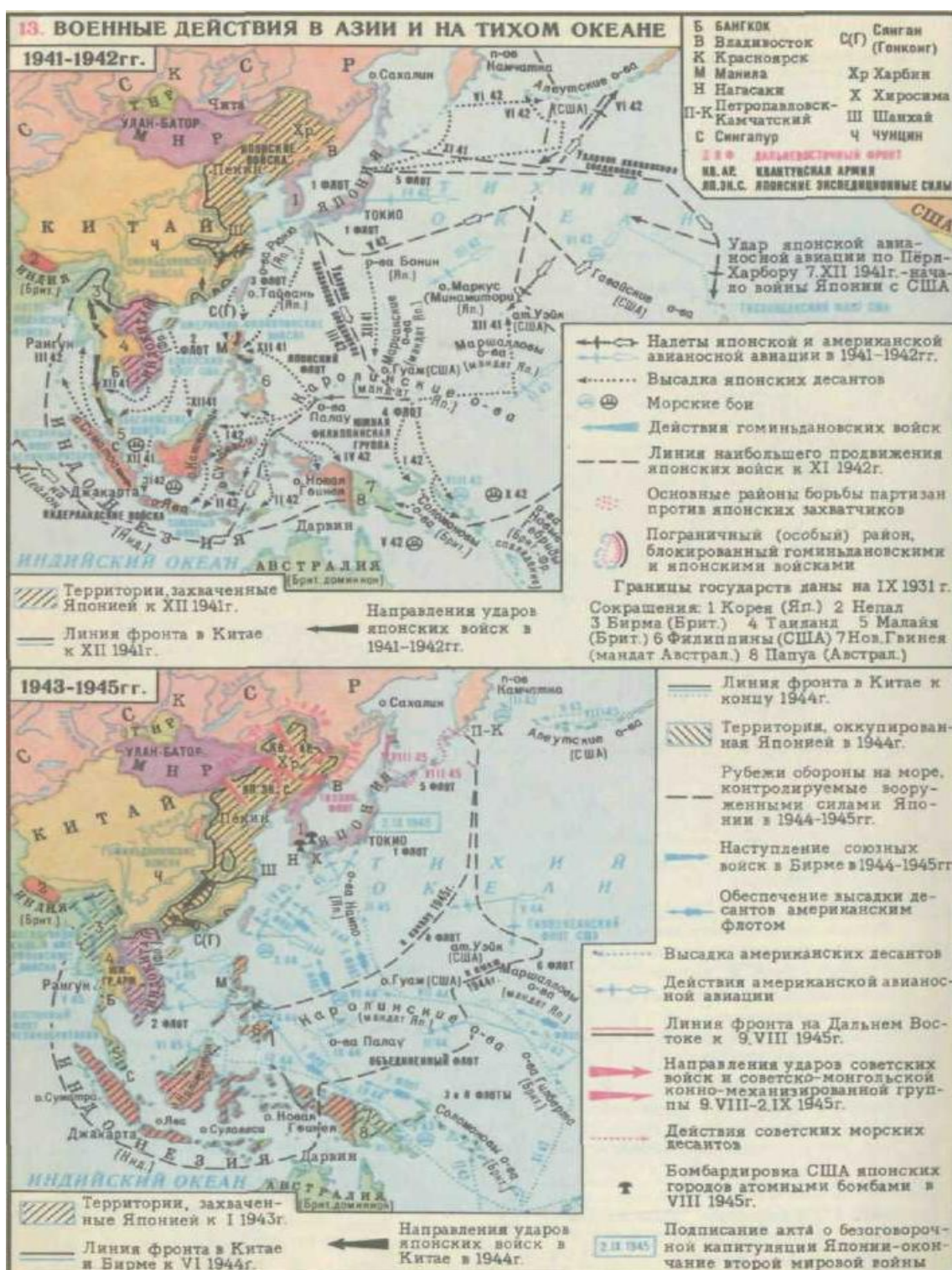
ИЛОВА

Иккинчи жаҳон уруши даврида Шимолий Африкадаги
ҳарбий ҳаракатлар

Иккинчи жаҳон уруши даврида Европадаги қаршилик кўрсатиш ҳаракатлари

Иккинчи жаҳон уруши даврида Осиё ва Тинч океанидаги
харбий ҳаракатлар

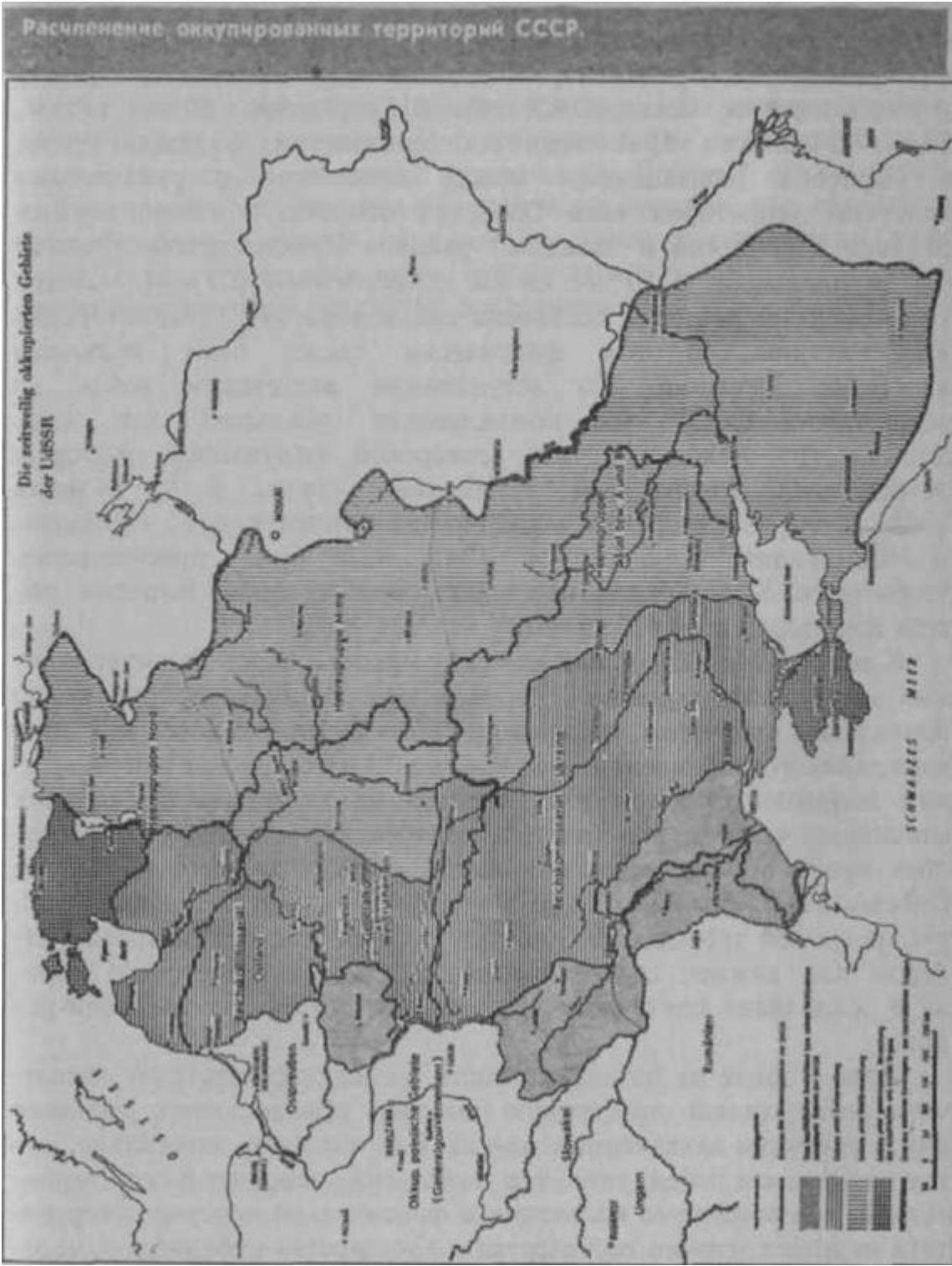
Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши

Варшава гарнизонининг таслим бўлиши

1941 йил 22 июнь куни Берлин шаҳридаги матбуот
пресс-конференциясида ташқи ишлар министри Риббентроп Германиянинг
СССРга ҳужумини эълон қилмоқда

Оккупация қилинган СССР территориясини бўлиб ташлаш режаси

илова

Концлагерларда асирларни ёқиб юбориш жараёни

Концлагерларда асирларни қатл қилишга олиб кетилмоқда

ИЛОВА

Концлагерларда ўтказилган тиббий тажрибалар

Илова

Немислар томонидан амалга оширилган оммавий қирғинлар

Илова

Мехнат лагерларидаги аёллар ва болалар

Иккинчи жаҳон уруши даврида жуда кўплаб инсонлар
“Ўлим машинаси” орқали ўлдирилган

